

Døre i vikingetidens langhuse

Et forsøg på at indtænke mennesket i bebyggelsesarkæologien

Anna Severine Beck

Magisterkonferens
Forhistorisk Arkæologi
Saxo-instituttet
Københavns Universitet

Vejleder: Klavs Randsborg

Afleveret den: 04/03/10

Véd du; om Ven du ejer,
som vel du tror,
søg da ofte hans Selskab,
thi højt Græs
og Ris vil gro
på den Vej, som ingen vandrer

(Hávamál)

Indholdsfortegnelse

Specialet udgøres af tre bind - "Tekst", "Figurer" og "Bilag".

"Tekst-bindet" indeholder:

Forord.....	3
Indledning.....	5
Formål.....	6
Definition og afgrænsning.....	6
Specialets opbygning.....	9
Bebyggelsesarkæologien - teoretisk udgangspunkt	10
Karakteristik af bebyggelsesarkæologiens problem.....	10
En ny forståelse af materialet.....	14
Oplæg til en beboelsesarkæologi.....	23
Døren som studieobjekt - metode og indsamling.....	27
Døren som studieobjekt.....	27
Metode og indsamling.....	31
Det indsamlede materiale - præsentation og præmisser.....	39
Materialets undersøgelsesbaggrund.....	39
Lokaliteternes udbredelse.....	42
Datering af materialet.....	42
Husene.....	43
Dørpartierne.....	45
Dørpartiernes placering.....	46
Husenes funktion og kontekst.....	48
Repræsentativitet.....	50
Problemer i materialet.....	52
Samlet vurdering af materialet.....	54
Dørpartiet.....	55
Dørpartiets konstruktion og udformning.....	55
Størrelse.....	59
Dørfløjen.....	60
Udstyr og udsmykning.....	62
Dørpartiet i kontekst.....	65
Tolkning og diskussion.....	66
Døren som indgang.....	69
Adgangsanalyse som metode.....	69
Forudsætningerne for analysen.....	72

Adgangsanalyse af udvalgte huse.....	76
Sammenhængen mellem halrum og indgangenes placering.....	78
Tolkning og diskussion.....	80
Døren som udgang.....	84
Orientering - langhus og udgang.....	84
Hvad der hører til en gård.....	88
Gårdtoftens organisation.....	91
Bevægelsesmønstre på gårdtoften.....	93
Tolkning og diskussion.....	95
Samlet tolkning.....	99
Den menneskelige beboelse.....	101
Konklusion.....	107
English summary.....	111
Litteraturliste.....	112

Alle figurer refereret til i teksten findes i det separate bind, "Figurer"

Alle bilag refereret til i teksten findes i det separate bind, "Bilag"

Bilag

Bilag 1 - Præsentation af databasen

Bilag 2 - Katalog

Bilag 3 - Gammakort af udvalgte huse

Bilag 4 - Databasen (vedlagt på CD-rom)

Forord

Som titlen på specialet antyder, er dette speciales formål delt i to: Et studie af døren i vikingetidens langhuse og et forsøg på at indtænke mennesket i bebyggelsesarkæologien. Specialet samler således to tråde - som mere eller mindre bevidst - har været gennemgående for mit universitetsstudie: Min interesse for hvordan mennesket boede i fortiden og min interesse for den teoretiske og metodiske side af arkæologien.

En del af min studietid er gået med at søge efter metoder, tilgange og perspektiver til at få så meget som muligt ud af de bopladslokaliteter, som ikke skiller sig ud ved særlige fund eller bevaringsforhold - den slags lokaliteter, som ofte overses, selvom de udgør størstedelen af vores arkæologiske materiale. Håbet er, at specialet kan bidrage med en metode og perspektiv på bebyggelsesarkæologien, som kan medvirke til at få ny viden ud af "det brede materiale".

Mine (mange) år på universitetet har bragt mig i kontakt med to vidt forskellige arkæologiske traditioner: Den danske empiriske tradition ved studier ved Forhistorisk Arkæologi, Københavns Universitet og den engelske post-processuelle landskabsarkæologi ved studier på MA Landscape Archaeology, University of Sheffield. I specialet har jeg forsøgt at forene det bedste fra begge traditioner.

Endelig ville specialet ikke være blevet det samme uden de mange gode inputs, jeg har fået gennem processen, så:

Tak til min vejleder Klavs Randsborg for inspirerende diskussioner, berigende ekskursioner og opmuntrende klap på skulderen undervejs.

Tak til Rune Skat Andersen, Josefine Franck Bican, Trine Borake, Louise Felding, Pernille Foss, Anne B. Hansen, Gerd Bindsbøl Ravnholt, Petra Westphalen og W. Haio Zimmermann for faglig sparring og diskussion.

Tak til Bertil Helgesson, Regionsmuseet Kristianstad, Magnus Artursson og Bengt Söderberg, UV syd, Catharina Ödman, Malmö Museer, Svend Åge Tornbjerg, Køge

Anna S. Beck - Døre i vikingetidens langhuse

Museum, Kristoffer Buck Pedersen, Museerne.dk, Birgitte Borby Hansen, Næstved Museum, Lea Meistrup-Larsen, Sydvestsjælland Museum, Tom Christensen, Roskilde Museum, Helga Schütze og Lars Jørgensen, Nationalmuseet, Josefine Franck Bican, Kalundborg Museum, Niels Wickman, Holbæk Museum, Linda Boye, Jens Henrik Jønsson og Annemarie Bønnelycke, Kroppedal Museum, som har hjulpet mig under indsamlingsarbejdet.

Indledning

”At åbne døre” er en ofte anvendt metafor for at se verden i et nyt perspektiv. At døre også helt konkret kan åbne for nye perspektiver, er en anden side af sagen. Dette speciale handler om døre i vikingetidens langhuse og de perspektiver, som et studie af dem åbner for.

Når den almindelige vikingetidsbebyggelse nemt kan fremstå som meget langt fra de mennesker, som engang boede, brugte og levede det pågældende sted, skydes skylden ofte på den dårlige bevaringstilstand. Selvom der tit kun er stolpehullerne tilbage, så er det dog ikke alene materialets skyld, men i høj grad også vores forståelse af materialet. Den traditionelle bebyggelsesarkæologi har som ideal at fremstille materialet så objektivt som muligt. Derved adskilles materialet fra mennesket, og vi står tilbage med et bopladsmateriale uden mennesker. Et nyt perspektiv er således nødvendigt for at gen-indtænke mennesket i materialet således, at bebyggelsesarkæologien kan tage udgangspunkt i mennesket og den menneskelige beboelse - og derved bringe liv til stolpehullerne.

Døren som studieobjekt repræsenterer sådan et nyt perspektiv: Døren er en integreret del af huset; uden døre ville huset kun have en begrænset funktion ligesom, at døren ingen funktion ville have uden huset. Døren kan således ikke adskilles fra huset, men heller ikke fra de mennesker, der er omkring huset. Døren er både en indgang og udgang og guider derved menneskets bevægelser ind og ud af huset. Døren sætter på den måde rammerne for relationen mellem inde og ude og mellem mennesker - fremmede og beboere. Et studie af døren involverer ikke kun selve døren, men nødvendigvis også bevægelsesmønstre og adgangsforhold, relation mellem hus og omgivelser og relationen mellem menneskene i hus og omgivelser. Et studie af døren er således et konkret forsøg på at tænke ud over den traditionelle udgravningsplan, hvor materialet præsenteres i et distanceret fugleperspektiv til at studere dør, hus og bebyggelse i ”øjnehøjde”. Et studie af døren er endelig også et studie af, hvordan mennesket organiserede deres verden, og hvordan de beboede verden. Kort sagt: Hvordan mennesket så sig selv - eller måske snarere ønskede at se sig selv - i verden.

Formål

Specialets formål er todelt:

- For det første er formålet at studere døren i vikingetidens langhuse.
- For det andet er formålet udvikle et perspektiv, der indtænker mennesket i bebyggelsesarkæologien.

Det første formål er forholdsvis håndgribeligt, hvorimod det sidste er af mere overordnet og teoretisk/metodisk karakter.

Et studie af døren i vikingetidens langhus har for det første til formål, at opbygge vores viden og forståelse omkring døren i langhuset. Formålet er at udbygge det potentiale, som døren har som studieobjekt, og diskutere dørens betydning i vikingetiden. For det andet er formålet at belyse vikingetidens langhus og bebyggelse set ud fra døren - det vil sige, at sammenhængen mellem dør og hus samt dør og bebyggelse vil blive undersøgt. Formålet er at undersøge og afklare, hvordan mennesket har organiseret sig, og hvordan samspillet mellem de enkelte dele af bebyggelsen fungerer. Endeligt er formålet gennem resultaterne fra studiet af døren at belyse og diskutere, hvordan vikingetidens mennesker beboede verden i vikingetiden.

Studiet af døren skal tjene som udgangspunkt for specialets andet delformål: At udvikle et perspektiv, der indtænker mennesket i bebyggelsesarkæologien. Formålet er at udvikle og afprøve en bebyggelsesarkæologi, som har mennesket og menneskets beboelse i centrum - en "beboelsesarkæologi". Studiet af døren fungerer som et konkret forslag til, hvordan et beboelsesarkæologisk studie kan tage sig ud. Specialets to formål hænger således tæt sammen og underbygger hinanden. Udviklingen af en "beboelsesarkæologi" har dog ikke kun relevans for en snæver vikingetidsforskning, men også for bebyggelsesarkæologien i bredere forstand.

Definition og afgrænsning

Til specialet er indsamlet og registreret et arkæologisk materiale fra arkiverne på en række arkæologiske institutioner. Materialet danner baggrund for den efterfølgende analyse og fortolkning. Af både praktiske og faglige årsager har indsamlingen af

materialet været afgrænset til en bestemt del af materialet - nemlig: *Langhuse med bevarede spor efter døre, som er dateret mellem yngre germansk jernalder og ældste middelalder (600-1100 e.Kr) og fundet på Sjælland eller i Skåne*. Definitioner og baggrunden for afgrænsningen vil blive præsenteret i det følgende.

Definition af døren

Døren defineres som en åbning i langhuset, som er beregnet til menneskelig bevægelse ind og ud af huset eller fra ét rum til et andet. Andre åbninger i langhuset - lyrehuller, vinduer, glugger - er ikke indeholdt i definitionen og vil ikke blive behandlet yderligere i specialet.

Der findes en række betegnelser, som bruges omkring døre - det er dog ikke ligegyldigt, hvilken man anvender. Ingen betegnelser er fuldstændigt dækkende for studiets sigte, og hver betegnelse har sine problemer. Betydningen af "dør" er upræcis. Det er den betegnelse, vi i moderne sprogbrug forbinder med dørpartiet, men som også kan dække kun selve dørfløjen, døråbningen eller døren som begreb. "Dørparti" objektgør dørpartiet og tager bevægelsen ud af objektet. Hvorimod betegnelserne "indgang" og "udgang" hver især betoner bevægelsen mere end objektet - men kun som en ensrettet bevægelse enten ind eller ud. Valget af betegnelser er således en balance mellem, hvad man ønsker at udtrykke i den enkelte sammenhæng.

Jeg har valgt betegnelsen *dør*, som den overordnede betegnelse for fænomenet dør - det vil sige døren som både fysisk og mental struktur. Betegnelsen *dørparti* har jeg valgt som betegnelse for den fysiske konstruktion omkring døren med alle dele, der måtte indgå i en sådan: dørramme, dørfløj, ydre og indre bislag/konstruktioner samt eventuelle anlæg knyttet direkte til dørpartiet. *Døråbning*, *dørstolper*, *dørfløj* og *dørramme* m.fl. er betegnelser, som hver betegner specifikke dele af dørpartiets konstruktion. Jeg vil kun anvende de betegnelser, når der henvises til den enkelte specifikke del. Betegnelsen *indgang* anvender jeg kun i de sammenhænge, hvor teksten specifikt omhandler bevægelsen ind i huset og dørens funktion som indgang. Omvendt anvender jeg betegnelsen *udgang* kun i de sammenhænge, hvor teksten specifikt handler om bevægelsen ud af huset.

Tidsmæssig afgrænsning

Det dateringsmæssige fokus i specialet er vikingetid. Jeg har dog valgt en bredere

tidsmæssig afgrænsning på materialet, der inkluderer perioden før og lige efter. Den tidsmæssige afgrænsning er således ca 600-1100 e.Kr. Dette giver kulturhistoriske dateringer indenfor yngre germansk jernalder, vikingetid og den ældste middelalder.

Jeg har valgt en bred afgrænsning af flere grunde. For det første afspejler det materialets dateringsmæssige baggrund. Langhusene er for langt hoveddelen dateret typologisk og dermed med brede kulturhistoriske dateringer. En alt for snæver dateringsramme ville således sortere for meget materiale fra. For det andet er det et resultat af, at materialet viser, at der er bebyggelsesmæssig kontinuitet mellem perioderne før og efter vikingetid. At medtage disse perioder i registreringen giver således mulighed for en bredere tidsmæssig forståelse af udviklingen.

Geografisk afgrænsning

Den geografiske afgrænsning af studieområdet er det moderne Skåne og Sjælland (uden øerne). Der er både praktiske, faglige og fagpolitiske grunde til denne afgrænsning.

Af praktiske grunde har det været nødvendigt at begrænse indsamlingen til et mindre geografisk område. Principielt kunne andre områder være valgt, men da der også var faglige og fagpolitiske grunde til at lægge afgrænsningen, hvor den er langt, blev det sådan.

Det faglige argument for afgrænsningen er, at den giver mening kulturhistorisk set. Der har sandsynligvis været en tæt kontakt mellem i al fald dele af Sjælland og Skåne gennem vikingetiden - nok til tider større kontakt end fx mellem Sjælland og Jylland (Artursson 2005; Carlie (red.) 2008; Fabech 1993; Fabech & Ringtved 1995; Fønnesbech-Sandberg 1992; Svanberg 2000). Sjælland og Skåne skal dog ikke nødvendigvis opfattes som ét sammenhængende kulturområde. Der har sandsynligvis også eksisteret regionale opdelinger inden for det definerede studieområde (Fabech & Ringtved 1995; Svanberg 2000; Söderberg 2005).

Endelig er der fagpolitiske grunde til at vælge en afgrænsning, som både inkluderer svensk og dansk materiale. Arkæologien har gennem forskningshistorien været præget af den nationale grænse mellem Danmark og Sverige (Hårdh et al. 2008:9). Nationalgrænsen har bevirket, at bebyggelsen i henholdsvis Skåne og Sjælland er blevet studeret hver for sig, men sjældent er blevet jævnført (Fabech 1993:203; Petersson 2008:309; Svanberg 2000:228). Forskelle i arkæologisk tradition og i registreringstraditioner kan selvfølgelig have besværliggjort studier på tværs af sundet, men rigsgrænsen har i høj grad også fungeret som en mental barriere. Da opdelingen dog som tidligere fremført ikke giver mening i en kulturhistorisk kontekst,

er der gode grunde til at krydse Øresund og inkludere materiale fra begge sider.

Materiale-mæssig afgrænsning

Materiale-mæssigt er indsamlingen begrænset til kun at inkludere langhuse med bevaret dørparti uanset størrelse og konstruktion. Materialet er forsøgt gjort så komplet som muligt med både publicerede og upublicerede huse. Formålet har været at undgå at reproducere en bebyggelsesarkæologi, som kun inddrager de (samme få) publicerede lokaliteter. I indsamlingen er kun inkluderet huse fundet i "landlig kontekst". Det vil sige som enkeltgårde, landsbyer, anløbspladser, handelspladser, centralpladser mv. Grubehuse og huse i bykontekst er fravalgt for at forenkle problemstillingen og de parametre, der havde indflydelse på materialet.

Specialets opbygning

Specialet er bygget op omkring analysen og fortolkningen af et indsamlet arkæologisk materiale. Første del af specialet er en fremlæggelse af *det teoretiske udgangspunkt* for emnet. Det teoretiske udgangspunkt for den traditionelle bebyggelsesarkæologi rummer en række problemer, som bliver præsenteret. Problemerne forsøges løst ved udviklingen af en "beboelsesarkæologi".

I det følgende afsnit *Metode og Indsamling* præsenteres baggrunden for, at døren som studieobjekt kan anvendes som et konkret udgangspunkt for et beboelsesarkæologisk studie. Desuden præsenteres metoden bag indsamlings- og registreringsarbejdet.

I afsnittet *Det indsamlede materiale* præsenteres materialet, dets præmisser og problemer. Det præsenterede materiale danner baggrund for den efterfølgende analyse. Analysen er delt op i tre dele: *Dørpartiet*, hvor dørpartiets udformning og kontekst bliver undersøgt, *Døren som indgang*, hvor sammenhængen mellem dør og hus undersøges, og endelig *Døren som udgang*, hvor sammenhængen mellem dør, hus og omgivelser bliver undersøgt.

Resultaterne fra de tre analysedele bliver bragt sammen i en *samlet tolkning* af menneskets beboelse af verden i vikingetid. Dernæst følger *konklusion*, som opsummerer specialets resultater og evaluerer projektet.

Til specialet hører fire bilag: Bilag 1 - præsentation af databasen, Bilag 2 - katalog, Bilag 3 - gammakort over udvalgte huse og Bilag 4 - databasen vedlagt på CD-rom.

Bebyggelsesarkæologien - teoretisk udgangspunkt

Det teoretiske udgangspunkt for bebyggelsesarkæologien har afgørende indflydelse på forståelsen og fortolkningen af det arkæologiske bopladsmateriale. Derfor er det vigtigt at være bevidst omkring det teoretiske udgangspunkt, før end det arkæologiske arbejde går i gang.

Det teoretiske udgangspunkt for den traditionelle bebyggelsesarkæologi har et iboende problem, som betyder, at bopladsmaterialet oftest præsenteres som adskilt fra de mennesker, som var de oprindelige ophavsmænd til materialet. Det er problematisk, da formålet med bebyggelsesarkæologien samtidig er at forstå de selv samme mennesker. En måde at imødegå problemet er at ændre det teoretiske udgangspunkt, således at forståelsen af materialet i stedet tager udgangspunkt i mennesket og sætter mennesket i centrum for bebyggelsesarkæologien.

I det følgende vil det teoretiske problem, som den traditionelle bebyggelsesarkæologi rummer, blive karakteriseret. Et forslag til en ny forståelse af det arkæologiske materiale vil blive fremlagt, som tager udgangspunkt i Pierre Bourdieus praksisteori og en fænomenologisk tilgang. Med baggrund i en ny forståelse af det arkæologiske materiale vil et oplæg til en egentlig "beboelsesarkæologi" blive præsenteret.

Karakteristik af bebyggelsesarkæologiens problem

Studiet af vikingetidens bebyggelse er del af en bebyggelsesarkæologisk tradition, som har dybe rødder i dansk arkæologi. Allerede tidligt i arkæologiens historie blev bebyggelsesarkæologien udskilt som et selvstændigt forskningsfelt forskelligt fra fx genstandsstudier og begravelsesarkæologi (Fabech et al. 1999:16). Overordnet set er emnet for bebyggelsesarkæologien at forstå udviklingen af den menneskelige bosættelse i fortiden (fx. Becker 1966; 1969; 1972; 1981; Ejstrud & Jensen 2000; Fabech & Ringtved (red.) 1999; Hatt 1936; 1938; 1957; Mathiassen 1948; 1959; Müller 1906; Thrane 1976; Webley 2008). Bosættelsen kan studeres ud fra forskellige skalaer - fra lokal til regional - og ud fra en lang række indfaldsvinkler - fra hustypologi, bosættelsesmønstre og økonomi til kommunikationsruter, sociale strukturer og kosmologiske aspekter. Kildematerialet til bebyggelsesarkæologisk forskning kan principielt være alle fund, der viser den menneskelige tilstedeværelse i

landskabet (fx bopladser, grave, depoter, pollendiagrammer, anløbspladser). Som kilde til det "levede liv" har studiet af langhuset dog indtaget en særposition inden for feltet (Brück & Goodman 1999:3; Hvass 1993:188). Overordnet set refererer dansk bebyggelsesarkæologisk forskning i dag til et positivistisk videnskabssyn, hvilket afspejles i feltets metoder, sprog og tolkninger (Carlie 2004:11; Webley 2008:9). Som det vil blive uddybet i det følgende, kan det positivistiske videnskabssyn dog vise sig at være problematisk for den bebyggelsesarkæologiske forskning.

De arkæologiske metoder og det videnskabelige sprog afspejler den grundlæggende forståelse af det arkæologiske materiale. Samme metoder og sprog sætter rammerne for forståelsen af materialet og dermed i sidste ende, hvad vi kan få ud af det arkæologiske materiale (Burström 1995:163). Hvordan dette virker, kan bedst illustreres med to eksempler fra den almindelige arkæologiske praksis.

Et eksempel på en metode, der har stor indflydelse på vores forståelse af materialet, er *udgravningsplanen* - en af de mest udbredte dokumentationsformer inden for arkæologien. I udgravninger registreres materialet på udgravningsplaner, der opfattes som en objektiv gengivelse af udgravningens flade i en given målestok. Plantegningen danner grundlag for den senere arkæologiske forskning.

Man kan sætte spørgsmålstegn ved, hvor objektiv udgravningsplanen i virkeligheden er i og med, at der sker en tolkning allerede i registreringsøjeblikket (hvad tegnes, hvad tegnes ikke). Så at opfatte udgravningsplanen som en objektiv gengivelse er i sig selv problematisk. Her er det dog især det perspektiv, som udgravningsplanen repræsenterer, der skal problematiseres.

Plantegningen er lavet ud fra et fugleperspektiv. Fugleperspektivet betyder, at udgravningsfladen gengives set direkte ovenfra - svævende i en bestemt afstand over jorden. Fugleperspektivet er med til at skabe et distanceret syn på materialet, hvor der er afstand mellem betragteren (arkæologen) og det betragtede (de arkæologiske levn). Samtidig har det billede af udgravningsfladen, som fugleperspektivet præsenterer, intet at gøre med den måde, som de mennesker, der oprindeligt boede på stedet, oplevede verden omkring dem (Edmonds 1999:162; Johnson 2007:90). Det billede, som udgravningsplanen giver af det arkæologiske materiale, er således fjernt fra det fortidige menneskes verden og forståelse af materialet.

Hvordan det videnskabelige sprog sætter rammerne, kan eksemplificeres med et fagudtryk som *stolpehullet*. Ved at anvende fagudtrykket "stolpehul" som betegnelse for anlæg af en bestemt karakter, form og funktion er det ensbetydende med, at arkæologen over for fagfæller kan nøjes med et enkelt ord frem for at starte med en beskrivelse af anlægget, hver gang anlægget omtales. Betegnelsen

”stolpehul” ved de fleste arkæologer, hvad indebærer. Ved at bruge betegnelsen ”stolpehul” gøres anlægget til et objekt, som kan undersøges, beskrives og tolkes indenfor den arkæologiske videnskab.

At gøre stolpehullet til et objekt giver dog kun mening for en snæver fagkreds, for i virkeligheden er et ”stolpehul” ikke et objekt. Det er derimod det materielle levn efter, at nogen på et givent tidspunkt har gravet et hul til en stolpe. Det er altså levnet efter en aktiv handling (eller flere – alt efter hvor mange gange stolpen er blevet udskiftet/genopgravet) frem for et objekt i sin egen ret. Som objekt giver ”stolpehullet” derfor kun mening for nutidens arkæolog, hvorimod for fortidens menneske har kun selve handlingen eksisteret.

Problemet er, at den objektgørelse som sker, kan komme til at dominere, så ”stolpehul” ikke bare bliver et fagudtryk, men bliver til selve forståelsen af anlægget ”stolpehul”. Frem for at tænke handlingen ”at grave”, når arkæologen står over for anlægget, tænker vedkommende ”objektet stolpehul”. Objektgørelsen kan således blive overført til selve tolkningen af det arkæologiske materiale og medføre, at materialet italesættes som selvstændig handlende aktør frigjort fra menneskets indblanding.

Som eksempel på konsekvenserne af objektgørelsen kan tages eksempler fra tre præsentationer af fortidens bebyggelse: *”landsbyerne blev større og mere regulerede, og de blev liggende længere tid på samme sted”* (Jensen 2004:289) – når det i virkeligheden er menneskene, som beslutter at blive boende samme sted i længere tid. *”Den ejendommelige husform – vel den mærkeligste vi overhovedet kender fra gammel tid – opstår i germansk jernalder og fortsætter frem gennem vikingetiden til middelalderen, i hvis ældre del man altså stadig kan finde eksempler på den”* (Christensen 1987:15) – når det i virkeligheden er menneskene, som finder på husformen og beslutter sig for at blive ved med at bygge således. *”Samtidig med, at langhuset ændrer sig, sker der også ændringer i hele gårdens udformning”* (Hvass 1993:190) – når det i virkeligheden er menneskene, som af forskellige årsager beslutter sig for at bygge på nye måder og dermed for at ændre gårdens udformning.

Vi skal være bevidste om, at fagudtryk alene er den arkæologiske videnskabs beskrivelse af et fænomen. De er altså ikke neutrale, men refererer til en bestemt forståelsesramme og værdisæt, som næppe ville blive genkendt af den oprindelige ophavsmand til levnet. Er vi ikke opmærksomme på dette forhold, kan vi nemt komme til at glemme den egentlige handling bag – og dermed mennesket bag – materialet.

Samlet kan det siges, at begge eksempler viser, hvordan metoder og det videnskabelige sprog fremstiller det arkæologiske materiale som adskilt fra

mennesket. Det er dog ikke metoderne i sig selv, men derimod det positivistiske videnskabsyn, som ligger bag, der er problematisk.

Ifølge det positivistiske videnskabsyn er data objektive og kvantificerbare. Det arkæologiske materiale kan måles, vejes og beskrives ud fra objektive kriterier. Objektive kriterier forudsætter, at arkæologen, som beskriver materialet, ingen indflydelse har på beskrivelsen af den arkæologiske genstand eller det arkæologiske anlæg (Collin & Køppe 1995:33; Flor 1995:83; Olsen 1997:87). Først efter en objektiv beskrivelse af materialet er udført, tolkes det gennem påhæftning af udvalgte arkæologiske teorier. Materialet er således som udgangspunkt teoriløst. Det arkæologiske materiale kan på denne måde adskilles fra den menneskelige beskuer (både i fortid og nutid) og kan siges at have en egen eksistens udenfor det menneskelige. På denne måde refererer positivismen til en dualistisk verdensforståelse, hvor ting (natur) er modstillet mennesker (kultur) (fig.1) (Thomas 2004). Ifølge positivismen opfattes naturen (og ting) som objektiv og kulturen (og mennesket) som subjektiv. Af denne grund er det essentielt for en positivistisk arkæologi at fremstille det arkæologiske materiale adskilt fra mennesket for at opretholde idealet om objektiv videnskab.

Hvis videnskaben først gør alt for at fjerne mennesket fra materialet for siden at forsøge at "genindsætte" mennesket i tolkningen af materialet, kommer mennesket let til at fremstå som et tilsat "krydderi" frem for selve grundlaget for forståelsen af materialet. For mig at se repræsenterer det et problem for en bebyggelsesarkæologi, der burde have mennesket som udgangspunkt.

At fjerne mennesket fra materialet giver i sidste ende et fordrejet billede af den fortidige bebyggelse, for mennesket kan ikke adskilles fra materialet. Som eksempel kan vi tage huset: Det er mennesket, der har tænkt og bygget huset. Det er mennesket, der bor i og bruger huset. Så snart vi kalder strukturen et hus, refererer vi til en bestemt forståelsesramme, og det er kun for mennesker, at denne struktur giver mening som hus (Ingold 2000a:176-177). Den objektive beskrivelse af huset ville være at beskrive de enkelte bestanddele (træ, ler, fletværk og strå), som huset er opbygget af, men sådan en beskrivelse ville ikke være meningsfuld. Så mennesket er en grundlæggende præmis for forståelsen af fortidens bebyggelse.

Konklusionen er, at der er et grundlæggende problem med den positivistiske arkæologis forståelse af materialet. Der er diskrepans mellem at ønske en bebyggelsesarkæologisk forskning med udgangspunkt i mennesket og samtidig gå ud fra en forståelse af materialet, der ser materialet fjernet fra mennesket. Mennesket kommer ganske enkelt "for sent ind i processen" på denne måde (Thomas 1996:88).

Problemstillingen afspejler den kritik af positivismen, som den post-processuelle arkæologi har fremført siden starten af 80'erne. Den teoretiske debat har dog haft bemærkelsesværdig lille indflydelse på den danske bebyggelsesarkæologi. En ny forståelse af det arkæologiske materiale, hvor mennesket er udgangspunktet, er en forudsætning for den fremtidige bebyggelsesarkæologiske forskning. Spørgsmålet er, hvordan en mere menneskenær forståelse af materialet kan formuleres teoretisk og udføres i praksis. Et forslag hertil vil blive fremlagt i de følgende afsnit.

En ny forståelse af materialet

Arkæologien har et basalt problem, når mennesket skal være udgangspunkt for arbejdet med det arkæologiske bopladsmateriale, for fortidens mennesker er for længst døde og begravede. Så hvilket menneske er det, at vi skal arbejde med i forståelsen af materialet, og hvordan kan vi gøre det?

Det er en misforståelse at tro, at hvis man skal arbejde med mennesket i arkæologisk kontekst, så skal det være som specifikke og navngivne individer som i de historiske discipliner (Johnson 2007:145). Det er kun sjældent muligt ud fra det arkæologiske materiale. I arkæologien er udgangspunktet snarere mennesket som generel tankemodel, perspektiv og målestok. Med tankemodel refereres der både til mennesket som rationelt handlende og som kulturelt indlejret individ, såvel som alle dets forskellige inddelinger og afskygninger - alder, køn, social status mv. Med mennesket som perspektiv og målestok sigtes der til, at det er mennesket og den menneskelige erkendelse, som det arkæologiske materiale skal relateres til og forstås ud fra.

For et perspektiv med udgangspunkt i mennesket spiller et hermeneutisk videnskabssyn en central rolle. Det hermeneutiske videnskabssyn tager udgangspunkt i menneskets egen forståelse af verden. Ifølge det hermeneutiske videnskabssyn er data - i dette tilfælde det arkæologiske materiale - subjektivt. Det vil sige, at det arkæologiske materiale er allerede fortolket, idet materialet beskrives og defineres som data. Beskrivelse af det arkæologiske materiale og fortolkning af materialet kan således ikke adskilles. Materialet kan på samme måde ikke adskilles fra den menneskelige beskuer (i fortid og nutid) og har ingen meningsfuld eksistens udenfor det menneskelige. Mennesket er det filter, hvorigennem alt ses (Johnston 1998:61). I stedet for at forstå verden som modstillede dualistiske strukturer (natur/kultur mv.) beskrives forståelsen af verden bedst som et resultat af mødet mellem verden, for-forståelse og fortolkning, som illustreret i Gadammers

hermeneutiske cirkel (fig.2) (Pahuus 1995:121).

Det hermeneutiske videnskabssyn er forudsætningen for det videre arbejde. Hvor hermeneutikken former den overordnede forståelse, foreslår jeg, at den nærmere teoretiske ramme for en menneskenær bebyggelsesarkæologi formes gennem introduktion af Bourdieus praksisteori og en fænomenologisk tilgang til bebyggelsesarkæologien. Begge teoretiske tilgange tager udgangspunkt i et hermeneutisk videnskabssyn og har således mennesket placeret centralt i teoridannelsen. Begge teoretiske tilgange har derfor relevans for udviklingen af bebyggelsesarkæologien. Lidt forsimplet sagt kan praksisteori give en ramme for, hvad vi studerer, og den fænomenologiske tilgang kan give en ramme for, hvordan vi studerer materialet, selvom de i bund og grund hænger sammen og nærmest forudsætter hinanden.

Praksisteorien

“Practice, then, insists that people’s actions are bound up with a “real world” but that this world is created by them” (Johnson 2007:145).

Praksisteorien i den form som refereres til her er formuleret af den franske sociolog Pierre Bourdieu (Bourdieu 2003; 2005). Udgangspunktet for Bourdieus praksisteori blev lagt ved antropologiske studier af Kabyleerne i Algeriet, men er siden blevet udbygget med sociologiske og filosofiske betragtninger fra bl.a. det moderne Frankrig. På grund af den sociologiske indgangsvinkel har kritikere påpeget, at praksisteorien kun har begrænset anvendelse i forhold til fortidige ikke-vestlige samfund (Johnson 2000:214; Olsen 1997: 169). Jeg mener dog, at praksisteorien giver en overordnet ramme for forståelse af verden, som passer med ethvert socialt fællesskab uanset kulturel baggrund, da praksisteorien netop beskriver, at sociale fællesskaber skal ses i relation til den specifikke kontekst de befinder sig i. Derfor kan praksisteorien også bruges til at forstå dynamikken i et fortidigt samfund.

I arkæologien falder praksisteorien inden for det teoretiske felt som kaldes aktørteori (Agency Theory). Aktørteori har i varierende grad været aktuelt inden for arkæologisk videnskab gennem fagets historie (Gardner 2008:100). Det var dog først med den post-processuelle arkæologi, at forsøg på at indtænke Bourdieus praksisteori i arkæologien blev gjort. Måden, som praksisteorien er blevet inkorporeret i arkæologien på, har dog varieret, og begreberne er blevet håndteret forskelligt (Dobres & Robb 2000:3; Gardner 2008:95). Hovedsageligt er teorien blevet anvendt til at stille nye spørgsmål til det arkæologiske materiale, men for mig at se

har praksisteorien et langt større potentiale. Den repræsenterer også en ny forståelse af, hvad selve det arkæologiske materiale er, som har konsekvens for vores forståelse og fortolkning af fortiden (Pauketat 2001:79).

Udgangspunktet for Bourdieus praksisteori var bl.a. et studie af Kabylernes huse (Bourdieu 2003:271-283). På denne måde har praksisteorien direkte relevans for, hvordan vi forstår vikingetidens langhuse. Et langhus er ikke blot en konstruktion og et objekt, men er også et resultat af en lang række af menneskelige handlinger (byggeprocessen, forskellig brug af huset, reparationer, ombygninger og endelig nedrivning). Hele denne række af handlinger har haft en indvirkning på det endelige arkæologiske materiale og bør derfor så vidt muligt indtænkes i forståelsen og tolkningen af materialet. På denne måde løftes huset fra at ses som et neutralt, statisk objekt til et dynamisk resultat af menneskets handlinger med dertil følgende skiftende udseende, brug og betydning.

Materialet og handlingsperspektivet

Praksisteorien beskriver den sociale virkelighed som eksisterende i kraft af menneskets handlinger – såkaldt *praksis*. Praksis er sammensat af alle handlinger i livet – fra madlavning, tøjvask, dyrkning af marken til familiært samvær og ritualer og gæstebud; altså i alle de enkelthandlinger mennesket udfører, som får dagen og livet til at hænge sammen (Johnson 2007:142). Kort sagt er handlingen den mindste enhed, som virkeligheden kan brydes ned til, og mennesket står i centrum af denne virkelighed.

Enhver handling mennesket har udført igennem verdenshistorien efterlader potentielt et materielt levn som en rest af handlingen. Det være sig et fodspor, et stykke affald, en konstruktion eller et slid på en genstand. Ofte er det først, hvis en handling gentages rutinemæssigt, at levnet bliver så tydeligt, at det kan registreres arkæologisk, men teoretisk vil den enkelte handling også efterlade et levn. Omvendt kan et levn i nogle tilfælde nedbrydes til en serie af mindre handlinger, der følger efter og forudsætter hinanden. Levn kan altså stamme fra både enkelthandlinger, rutinehandlinger og serier af handlinger. Ikke alle menneskelige handlinger efterlader et levn direkte. Også indirekte kan handlinger efterlade levn via måden, man indretter sit hjem, færdselsveje, indkøbsmuligheder mv.

Dette leder til den relativt basale betragtning, at det arkæologiske materiale er levn efter menneskers handlinger i fortiden (Johnson 2007:142). Frem for at behandle materialet som enkeltstående isolerede objekter, som efterfølgende kan tolkes som handlinger, bør handlingsperspektivet i stedet danne baggrunden for den grundlæggende forståelse af det arkæologiske materiale - som i eksemplet med

stolpehullet som det gravede hul (se ovenfor). På denne måde kommer mennesket i centrum af forståelsen af materialet.

Materialet og strukturer - praksisteorien fortsat

Med menneskets handlinger som udgangspunkt for den arkæologiske fortolkning er vi også nødt til at forstå baggrunden for menneskets handlinger. Hvordan mennesket handler kan ikke frigøres fra den baggrund og situation, som handlingerne sker i, men vil altid ske i relation hertil. Handlingen skal desuden ses i et historisk perspektiv, da den er relateret til det, der er sket tidligere, og til forestillingen om det, der kommer efter (Bourdieu 2003:54, 2005:215). Handlingerne sker derfor altid i et relationelt netværk af handlinger.

De strukturer som menneskets handlinger sker på baggrund af, har Bourdieu givet henholdsvis betegnelsen *habitus* og *doxa*. Ethvert menneske har en *habitus*, som er bygget op af forhold så som kulturelle normer, historie, kosmologi, opvækst, personlighed og sanseindtryk. *Habitus* er langt hen af vejen ubevidst og inkorporeret i kroppen (Bourdieu 2003:53). Der vil være fællestræk og individuelle træk at finde i individers *habitus*. Praksis (den enkelte handling) er ikke direkte afledt af *habitus*, men af relationen mellem *habitus* og en bestemt situation (Bourdieu 2003:55). Begrebet *doxa* er i tæt familie med *habitus*, men betegner de usagte og ureflekterede regler, der er inden for et felt som fx byggekunst, familiestruktur, religion eller arkæologi. *Doxa* indvirker ligesom *habitus* på at styre vores handlinger i de felter og sammenhænge, som vi agerer indenfor (Pauketat 2001:79). Kort sagt kan forholdet mellem *habitus* og *doxa* beskrives som *common sense* på hvert sit niveau; hvor *habitus* er individets *common sense*, er *doxa* feltets *common sense*. *Habitus* og *doxa* danner på hvert sit niveau baggrunden for handlingen.

En vigtig pointe omkring *habitus* og *doxa*, som ofte overses, er dog, at de ikke har reel eksistens. *Habitus* og *doxa* eksisterer kun som den mest adækvate måde at beskrive de rammer, som menneskets handlinger sker indenfor. De har kun eksistens gennem handlingen, så kun når handlingen udføres, "eksisterer" strukturen. Et illustrativt eksempel på dette forhold er orkestermusik (strukturen), der kun eksisterer i det øjeblik, hvert instrument spiller deres stemme (handling), men stopper i det øjeblik, at instrumenterne stopper, eller hver begynder at spille en helt anden melodi (Ingold 2000b:197). Derfor vil strukturen ikke i sig selv kunne findes arkæologisk, kun (levnet efter) den enkelte handling.

Når mennesket gentagne gange handler inden for rammerne af *habitus* og *doxa*, kan det medvirke til, at der opstår mønstre og regelmæssigheder i det materielle levn. Mønstre og regelmæssigheder er et aftryk af de fælles konventioner,

rationaler, kosmologier mv. (habitus og doxa), der gælder iblandt en gruppe mennesker. Når arkæologen studerer et arkæologisk materiale og finder regelmæssigheder og mønstre i materialet, kan strukturen således tolkes ud af materialet, men den vil altid være en tolkning.

Ligesom at mønstre og regelmæssigheder kan findes i materialet, så vil der også være variation, når der ligger individuelle handlinger - og dermed individuelle baggrunde og valg - bag. Så frem for at se variation som en negativ afvigelse, så bør man se variationen som positivt tegn på, at der ligger individuelle handlinger bag materialet og formulere sine fortolkninger herefter.

Opfattelsen af forholdet mellem handling og struktur i praksisteorien har konsekvenser for forståelsen af, hvad huset er. Huset er et resultat af handlinger, og disse handlinger sker ikke blot ud i det blå, men ligger under for en række strukturer (habitus og doxa), så som byggeskik, tekniske muligheder, bygmesterens habitus, samfundet etc. Det enkelte hus afspejler således både enkeltindividens habitus og det omgivende samfunds doxa (eller doxaer). Det vil sige forhold som kosmologi, kultur, praktiske forhold, kønsroller mv. Når mennesker gør det samme, hver gang de bygger et hus (følger habitus og doxa), vil disse strukturer kunne genfindes afspejlet i en større mængde huse.

Da hvert hus er resultat af individuelle handlinger, skal der dog samtidig være plads til den variation, som kan være bestemt af andre forhold end habitus/doxa; fx praktiske forhold (topografi, tilgang til materiale etc.), tekniske muligheder (byggekundskab, mandskab etc.) og individuel smag (dekoration, størrelse etc.).

Materialet og relationen mellem aktør/struktur

Ud over at bringe fokus på menneskets handlinger og de strukturer, de sker indenfor, bringer praksisteorien fokus på relationen mellem *aktør* og *struktur*. Traditionelt tilskrives enten aktør eller struktur dominansen over den anden; hvad enten det er aktørerne, der skaber strukturerne, eller om det er strukturerne, som styrer aktørernes handlinger. Aktør og struktur opfattes i et dualistisk forhold. Ifølge Bourdieu bør forholdet mellem aktør og struktur i stedet opfattes dialektisk; det vil sige som komplementært frem for modsatrettet. Samme pointe er også del af sociologen Anthony Giddens begreb "duality of structure" (Giddens 1984). Det dialektiske forhold betyder, at strukturerne former praksis, men at praksis omvendt gennem handling former strukturen (Bourdieu 2005:202-203).

Forholdet mellem aktør og struktur er præget af et evigt samspil og vekselvirken. Struktur og aktør vil således altid være i en form for konstruktionsproces (Ingold 2000b:198, 201). Hver gang en handling i strukturen foretages, foregår der i

teorien en forhandling. Hvis man gør, "som man plejer", reproducerer man en bestemt struktur, som vi tager for givet. Man accepterer strukturens rammer; fx når en kvinde vælger at vente på at anvende dametoilettet, selvom der er optaget, og herretoilettet samtidigt er ledigt. Derved accepteres de kønsroller (en struktur - kønsrollernes doxa), som vi er underlagt i samfundet. Hvis man derimod ændrer sine handlinger (vaner), kan man udfordre strukturen og åbne for nye muligheder; fx når en kvinde vælger at bruge herretoilettet, da der er optaget på dametoilettet, og ingen bruger herretoilettet. Ud over at man kan argumentere for det pragmatiske i denne løsning, udfordres samtidig de kønsroller (strukturer), som vi er underlagt i samfundet. Gennem handling kan strukturen derfor reproducere og bekræftes ligesom, at den kan ændres (Johnson 2007:142; Olsen 1997:165).

Strukturer kan både være mentale og fysiske. Fysiske strukturer som veje, broer, bygninger mv. kan helt konkret forme handlinger så som bevægelsesmønstre, kommunikationsformer, adgang til råstoffer mv., men er også resultat af selvsamme handlinger. Selvom fysiske strukturer er konstrueret af aktører, kan de virke tilbage på selv samme aktører. Ligesom de fysiske strukturer afspejler overordnede strukturer (se ovenfor), kan de i kraft af deres fysiske fremtoning i særdeleshed være med til at fastholde og reproducere strukturer alene i kraft af deres materialitet (Olsen 2006:15). En fysisk struktur kan være mere træg at ændre end en mental struktur og kan derfor afspejle strukturen mere "eksplicit", end den måske har været oplevet i det pågældende samfund. Derfor er et studie af de fysiske strukturer af særlig interesse for arkæologen, der ønsker at rekonstruere fortidens samfund og de (mentale) strukturer, det fungerer indenfor.

Samspelet mellem aktør og struktur har således relevans for studiet af huset. Huset som fysisk struktur er med til at påvirke og fastholde overordnede strukturer som familiemønstre, kønsroller, arbejdsforhold, hierarki mv., som bliver påvirket helt konkret af husets opbygning, indretning, adgangsforhold mv. Omvendt er det beboerne selv, der i en eller anden grad har bygget huset (valgt dets opbygning, brug, adgangsforhold mv.) og dermed bestemt (bevidst eller ubevidst), hvilke strukturer det skulle bygges indenfor. På denne måde er huset i et dialektisk forhold med aktørerne omkring det. Et studie af huset kan således både vise aspekter af samfundets strukturer, og hvordan mennesket blev påvirket af dem (Olsen 1997:209). Ligesom andre strukturer er huset desuden i en evig konstruktionsproces, da brug og betydninger konstant reproducere eller ændrer sig gennem menneskets handlinger. Dette tvinger os til at tænke huset som en dynamisk struktur, som former, formes og omformes af menneskene omkring det.

Den fænomenologiske tilgang til det arkæologiske materiale

"The quality of place emerges out of the way in which places are inhabited by human bodies, gaining in familiarity through interpretation and sensuous experience" (Thomas 1996:87)

Fænomenologi er en filosofisk retning, der beskæftiger sig med, hvordan mennesket erkender verden. Derfor har fænomenologien relevans for forsøget med at genindsætte mennesket i relation til forståelsen af det arkæologiske materiale. Det er især den franske filosof Maurice Merleau-Pontys udlægning af fænomenologien, der har fundet genklang i det arkæologiske felt. Fænomenologien har dog også fået sit eget liv inden for den arkæologiske forskning, hvor den især er blevet udviklet indenfor den britiske post-processuelle landskabsarkæologi. Formålet med at indføre fænomenologien har været at forsøge at forstå, hvordan fortidens mennesker oplevede verden og tilskrev den betydning.

Ifølge den fænomenologiske arkæologi er den menneskelige erkendelse indlejret i kroppen. Erkendelsen af verden sker altså ikke, som den udlægges ifølge den positivistiske tradition, hvor verden først sanses og siden fortolkes. Ifølge fænomenologien er fortolkningen inkorporeret i oplevelsen af verden. Menneskets krop og erkendelse er således direkte involveret med verden, og med hvordan verden forstås; verden bebos af mennesket gennem kroppen. Verden mødes med en forforståelse (habitus, om man vil), som tilpasses de nye indtryk, som mennesket får i en konstant opbygning af forståelsen af verden. Verdens mening genereres ved menneskets væren til i den. Denne forståelse af verden er bedst illustreret med den hermeneutiske cirkel (fig. 2). Mennesket er således "altid allerede" i verden (Olsen 2006:13).

En grundlæggende forudsætning for, at verden opleves, er bevægelse og handling (bevægelse gennem en gade, en mark, et hus eller brugen af et redskab, en genstand, en person mv.). For gennem bevægelse og handling sker mødet med verden (nye syn, nye lugte, nye smage mv.); verden opleves (Ingold 2000b:203). Fysiske strukturer, der styrer/påvirker bevægelse og handling kan derfor have afgørende indflydelse på, hvordan verden forstås.

Bevægelse og handling er således centrale i en fænomenologisk tilgang til det arkæologiske materiale. Da bevægelse og handling fordrer en rumlig dimension, er rum (rumlighed) ligeså centralt for fænomenologien. Undersøgelser af de oplevelser, som samspillet mellem bevægelses-/handlingsmønstre og rum/rumlighed genererer,

er blevet udlagt som en måde at forstå, hvordan omgivelserne blev oplevet af det fortidige menneske. Fænomenologiske undersøgelser har blandt andet fået et direkte udtryk, som blev introduceret af arkæologen C. Tilley i bogen "A Phenomenology of Landscape" (Tilley 1994). I denne bog brugte forfatteren sine egne oplevelser af at bevæge sig gennem et (moderne) landskab med en række neolitiske (endnu synlige) monumenter til at belyse, hvordan monumenterne og landskabet kunne have været oplevet og tilskrevet betydning af det neolitiske menneske. Det er dog ikke alle fænomenologiske undersøgelser, der anvender tilgangen så direkte. Andre undersøgelser er mere indirekte og lader bevægelsen gennem "fortidens landskab" foregå i teorien ved at tænke sig til bevægelse, rum, oplevelser og indtryk (fx. Barrett 1994; Bradley 2000; Edmonds 2004; Thomas 1993; 1996).

En del af de centrale fænomenologiske studier har fundet sted i relation til monumenter - og især til monumenter, der endnu er synlige i dag. Da mange af de synlige monumenter i dag er neolitiske, har denne periode desuden fyldt meget i de fænomenologiske undersøgelser. De fænomenologiske undersøgelser har således været domineret af en bestemt snæver materialegruppe, periode og sfære, nemlig den neolitiske rituellet/kultiske sfære (Brück 2005:45, 50). Af praktiske grunde kan det være godt at tage udgangspunkt i et materiale, som er umiddelbart tilgængeligt og er spektakulært i landskabet, men der er derudover ingen faglig begrundelse til fænomenologiens noget ensidige anvendelse.

Anvendelsen af fænomenologiske undersøgelser har mødt en del kritik - og især den direkte form for fænomenologi (fx Brück 2005; Fleming 2006; Johnson 2007:137). Kritikken går i hovedtræk på, hvorvidt det er muligt at rekonstruere de fortidige menneskers oplevelser og forståelse ud fra egne oplevelser - oplevelser, som er opnået i et landskab, som næsten med sikkerhed har ændret sig mange gange siden oldtiden. Oplevelser vil altid tolkes på baggrund af egen kulturelle baggrund, og det er ikke muligt at frigøre sig fra denne. En moderne arkæologs oplevelser vil derfor altid være en moderne arkæologs oplevelser og ingen andens. For mig at se ligger problemet i måden, som fænomenologien er blevet anvendt på. Personlige oplevelser kommer nogle gange til at fremstå som beviser for fortolkninger (fx Bender et al. 1997 ; Tilley 1994). I stedet burde de fremhæves som inspirationskilde, da det at bevæge sig i et landskab, opleve et hus med bål på gulvet eller at medvirke i byggeriet af en stendysse kan åbne for nye måder at se materialet på. Inspirationen kan derfor være yderst vigtig i forhold til at tænke ud over de vante rammer. Omvendt kan det aldrig tjene som andet end inspiration.

Der, hvor fænomenologien efter min mening dog har størst potentiale for at bidrage

med en ny forståelse af det arkæologiske materiale, er tilgangens fokus på betydningen af bevægelse, handling, rum og oplevelse, som en forudsætning for tolkningen af materialet. Den fænomenologiske tilgang tvinger os til at tænke ud over den traditionelle udgravningsplan (med fugleperspektivet) ved at tænke et "øjnehøjdeperspektiv" ind i forhold til materialet. Udgravningsplanen kan bruges til at måle, hvor langt der er at bevæge sig fra A til B, men ikke hvordan det opleves at gå fra A til B (Ingold 2000b:191). Samtidig lægger fænomenologien op til at opfatte det arkæologiske materiale ikke kun som objekter, men på dets oprindelige præmisser - hvordan materialet er blevet brugt - som redskab, monument og bolig. Fænomenologiske undersøgelser rummer således et potentiale for bebyggelsesarkæologien.

Indtil videre har fænomenologiske undersøgelser i bebyggelsesarkæologien dog været stort set fraværende (se dog Bender et al 1997; Hamilton & Whitehouse 2006; Parker-Pearson & Richards 1994). Bopladsmateriale har da heller ikke de samme synlige kvaliteter som monumenterne, men er mere undseeligt. Ikke desto mindre må de steder, som mennesket har valgt at bo, have haft mindst lige så stor indflydelse på oplevelsen af verden som de visuelt imponerende monumenter. Gennem de daglige bevægelser og handlinger er verden blevet oplevet, fortolket og forstået, og bopladsmaterialet burde derfor rumme et stort potentiale for fænomenologiske undersøgelser, selvom de oftest må foretages indirekte og i teorien (Barrett 1994; Brück 2005:62).

En fænomenologisk tilgang til bebyggelsesarkæologien ville give nye perspektiver på blandt andet huset. I tolkningen af huset ville det være nødvendigt at indtænke, hvordan det blev oplevet, og hvordan det har påvirket oplevelserne for menneskene omkring det. For det første er huset med sin tilstedeværelse helt konkret blevet oplevet af mennesker. Samtidig har huset - i og med det er en fysisk struktur, der sætter rammerne for bevægelse og handling for husets beboere gennem den daglige brug - styret oplevelsen og dermed styret mennesket til at forholde sig til verden på bestemte måder. At inkludere en fænomenologisk undersøgelse af huset i bebyggelsesarkæologien vil således kunne give nye måder at se og forstå huset på.

Opsummering

For ønsket om en bebyggelsesarkæologi, der i højere grad tager udgangspunkt i mennesket, er det nødvendigt, at et hermeneutisk videnskabssyn danner grundlaget for forståelsen af det arkæologiske materiale. Den teoretiske ramme kan yderligere udbygges gennem introduktionen af Bourdieus praksisteori og en fænomenologisk

tilgang til bebyggelsesarkæologien.

Bourdieu's praksisteori giver en ramme for en ny forståelse af materialet, hvor mennesket indtænkes som præmis for det materielle levn. Det arkæologiske materiale skal således først og fremmest forstås som resultat af menneskets handlinger. Menneskets handlinger foretages inden for nogle strukturer (mentale og fysiske). Ved regelmæssighederne og variationen i det arkæologiske materiale (handlingerne) kan vi udlægge strukturerne som en måde at beskrive virkeligheden på, men reelt eksisterer kun handlingerne. Menneskets handlinger står i et dialektisk forhold til de strukturer, som handlingerne foretages indenfor i en konstant konstruktions- og forhandlingsproces. Så det arkæologiske materiale skal betragtes som udgørende en fortløbende proces, hvor brug og betydninger konstant fastholdes og forandres.

Med den fænomenologiske tilgang bringes der fokus på bevægelse, handling, rum og oplevelse som fundamentale for forståelsen af materialet. Dermed stilles nye spørgsmål til materialet, som kræver nye svar. Fænomenologien kan på denne måde fungere som øjenåbner og inspiration, så længe man også er klar over, at i sig selv giver den ingen svar på spørgsmålene.

På sigt har hermeneutikken, praksisteorien og fænomenologien direkte konsekvens for måden, hvorpå vi forholder os til mennesker og huse i bebyggelsesarkæologien, ved at repræsentere et menneskenært perspektiv på materialet. Tilgangen har dog samtidig konsekvens for, hvordan vi forholder os til bebyggelsesarkæologien i sig selv.

Oplæg til en beboelsesarkæologi

"Building, then, is a process that is continually going on, for as long as people dwell in an environment" (Ingold 2000a:188).

Traditionelt arbejder bebyggelsesarkæologisk forskning med at forstå udviklingen i den menneskelige bosættelse og bebyggelse i fortiden. Bebyggelsesarkæologien har således været beskæftiget med at lave en beskrivelse af det "at bo" i fortidens landskab. Studierne af "at bo" har i mange tilfælde været forbundet med menneskets økonomiske udnyttelse og samspil med landskabets ressourcer, men det viser kun én side af fænomenet "at bo". Som praksisteorien og fænomenologien viser, fordrer det "at bo" en involvering med omgivelserne, som styres af den kulturelle baggrund, praktiske og økonomiske forhold, opfattelsen af omgivelserne, situationen og det

generelle verdenssyn. Sammen sætter det rammerne for, hvordan bosættelse, bevægelse, brug og betydningstillægelse af verden sker. "At bo" er således ikke en pragmatisk tilstand, men derimod en kulturel aktivitet - "at bebo".

I stedet for at tale om "bebyggelsesarkæologi", burde vi hellere tale om "beboelsesarkæologi". "Bebyggelse" er en betegnelse, som beskriver de (byggede) objekter, der udgør beboelsen - huse, gårde, hegn mv. - men som ikke automatisk inkluderer omgivelser, landskab, oplevelser, tanker og kosmologi. Dermed fokuseres studiet på objektet, og den menneskelige aktivitet tages ud af studiet. "Beboelse" refererer derimod direkte til den menneskelige aktivitet "at bebo" og inkluderer dermed indirekte de objekter, omgivelser, tanker, oplevelser og den kosmologi, som er involveret i beboelsen. Betegnelsen "beboelsesarkæologi" stemmer derfor bedre overens med et studie, hvis formål er at forstå menneskets (aktive) beboelse i verden.

Verden bebos af mennesket både gennem de fysiske strukturer og de mentale billeder, mennesket skaber af og i verden. En måde at lave et beboelsesarkæologisk studie på, der både tager højde for den fysiske og den mentale beboelse, er at indtænke de syv følgende perspektiver i forhold til det arkæologiske materiale:

- Indtænke bevægelse og rum
- Indtænke menneske og handling
- Indtænke øjenhøjde og oplevelse
- Indtænke aktører og strukturer
- Indtænke betydning og symbolik
- Indtænke variation og dynamik
- Indtænke kontekst og sammenhæng

At indtænke bevægelse og rum betyder, at man helt konkret skal undersøge hvilke bevægelser, der har foregået, og hvor de har foregået i forhold til det specifikke materiale. Det er gennem bevægelsen, at opfattelsen af rum opstår, og dermed grundlaget for beboelsen skabes (Brück & Goodman 1999:4; Tilley 1994:27-33).

At indtænke menneske og handling betyder, at man skal tage udgangspunkt i mennesket og menneskets daglige gøremål. Med de daglige gøremål menes ikke alene en fokusering på de økonomiske aktiviteter, som foregår, men det daglige liv som helhed. Der skal således ikke skelnes mellem økonomiske, rationelle handlinger og rituelle, kulturelle handlinger. Hvad der opfattes som rationelt, og hvilke rationelle løsninger man vælger, er i sidste ende kulturelt bestemt. En opdeling mellem rationelle og kulturelle handlinger giver derfor ingen mening og bør ikke indgå i

fortolkningen (Bradley 2005, Brück & Goodman 1999; Johnson 2007:142). I stedet skal det daglige livs handlinger og gøremål ses som en helhed. Med mennesket skal der tænkes mennesket i alle afskygninger - børn og voksne, husbonde og træl, fremmed og beboer mv., der alle har forskellige gøremål og udgangspunkter (habitus), som påvirker deres liv og forståelse af verden.

At indtænke øjenhøjde og oplevelse betyder, at man tankemæssigt skal bevæge sig "ned fra fugleperspektivet" og forestille sig, hvordan ting har set ud og er blevet oplevet. Med oplevelsen menes ikke kun de synsmæssige oplevelser, men også lugtmæssige, smagsmæssige, lydmæssige oplevelser. Det kræver en vis portion fantasi og subjektiv inspiration hos fortolkeren (Brück 2005:65). Så længe man er klar over begrænsningerne i denne form for arbejde, kan det bringe afgørende nyt til fortolkningen af materialet.

At indtænke aktører og strukturer betyder, at man skal tænke i dialektiske forhold mellem aktør og struktur; at mennesker, omgivelser, ting og strukturer former og formes af hinanden i et evigt samspil. Det er altså hverken det ene eller det andet, som dominerer og som kan udskilles som afgørende faktor. Det er derimod nødvendigt at se kompleksiteten i samspillet og tage højde for den i fortolkningen (Dobres & Robb 2000; Johnson 2007:141-147).

At indtænke betydning og symbolik betyder, at man skal anerkende det net af betydninger og symbolik, som har påvirket livet og de daglige handlinger. Indsigt i betydning og symbolik er nødvendig for at forstå, hvordan og hvorfor mennesket i fortiden opfattede verden og handlede, som de gjorde (Ingold 2000b:192; Thomas 1996:83-91).

At indtænke variation og dynamik betyder, at man i fortolkningen skal tage højde for, at intet er konstant, men alt derimod er under konstant forandring og opbygning. Det billede, som det arkæologiske materiale har efterladt, fortæller således ikke nødvendigvis én sammenhængende fortælling, men flere forskellige. Variationen skal ikke tages som et negativt tegn, men derimod inddrages i fortolkningen, som det præger det individuelle menneske og situationen har sat på det arkæologiske materiale (Artursson 2005:78; Johnson 2007:122).

Endelig betyder det, at man skal indtænke kontekst og sammenhæng; at spor efter bebyggelse ikke skal ses isoleret, men derimod i tæt sammenhæng med omgivelser, andre bebyggelser, landskabets ressourcer, sociale strukturer, kosmologi og det daglige liv (Brück & Goodman 1999:12; Thomas 1996:83). En beboelse sker altid i relation til noget alene i kraft af, at den er i verden. Selv eneboerens beboelse i en hule skal ses i relation til det samfund, som vedkommende har taget afstand fra. En modstruktur er stadig en del af strukturen, da den sker i opposition til noget

eksisterende. Derfor bør bopladsmateriale, fx huse, aldrig studeres isoleret, men altid i en bredere kontekst, hvis beboelsen skal forstås.

En teoretisk formuleret beboelsesarkæologi viser først sin reelle værdi, når den også får et praktisk udtryk i form af faktiske studier og fortolkninger af det arkæologiske materiale. De syv fremførte perspektiver er mit oplæg til, hvordan en beboelsesarkæologi kan tage sig ud - ikke kun i teorien, men også i praksis. De syv perspektiver kan medvirke til at bringe en mere menneskenær forståelse af materialet og bringe ny viden om fortidens beboelse. På den måde vil beboelsesarkæologien forny det bebyggelsesarkæologiske felt.

Rent metodisk må en beboelsesarkæologi nødvendigvis tage udgangspunkt i de metoder, der er til rådighed i dag (fx udgravningsplanen), da der endnu ikke findes nogle bedre at sætte i stedet. Metoderne behøver dog heller ikke i sig selv være problematiske, hvis refleksionen er til stede - refleksionen om, at den gengivelse af materialet metoderne giver, ikke er objektiv, men derimod allerede en fortolkning. Det er således ikke nødvendigt at forkaste det materiale, som indtil nu er undersøgt med de traditionelle metoder, selvom de er lavet ud fra et andet (modstridende) teoretisk udgangspunkt. De beboelsesarkæologiske perspektiver kan stadig tænkes ind og udledes af det eksisterende materiale.

På sigt bør metoder, der bedre understøtter en menneskenær forståelse af materialet, dog udvikles og inkorporeres i det arkæologiske materiale, fx i form af fænomenologiske registreringer af bopladsens placering, registrering af lyd- og udsynsforhold eller registrering af et anlægs hændelsesprocesser frem for "lag" (Hamilton & Whitehouse 2006). Udover at danne den teoretiske baggrund for det efterfølgende studie udgør beboelsesarkæologien et oplæg til debat om den teoretiske baggrund, metoder og materiale i den eksisterende bebyggelsesarkæologi - en debat som længe har været tiltrængt.

Døren som studieobjekt - metode og indsamling

Udgangspunktet for specialet er et studie af vikingetidens bebyggelse på Sjælland og i Skåne, ud fra et beboelsesarkæologisk perspektiv. Det vil sige, ud fra hvordan vikingetidens mennesker har oplevet, forstået og involveret sig med verden. Mit forslag til, hvordan et sådant studie kan udføres i praksis er at studere bopladsmaterialet ud fra langhusenes døre.

At vælge dørene som studieobjekt virker måske ikke som en oplagt mulighed ved første øjekast. Det kan dog vise sig faktisk at være lige omvendt - at det er en endog meget oplagt udgangspunkt for et beboelsesarkæologisk studie. Døren samler de perspektiver, der blev fremlagt som grundlag for et beboelsesarkæologisk studie samtidig med, at døren repræsenterer et konkret materiale, der kan bearbejdes og fortolkes.

I det følgende vil baggrunden for døren som studieobjekt blive præsenteret, sammen med hvordan et specifikt studie af langhusets døre kan bidrage til at belyse menneskets beboelse af verden i vikingetiden. De konkrete metoder til indsamling, registrering og analyse vil også blive gennemgået.

Døren som studieobjekt

Når dørene tidligere har været studeret er det altid, som en lille del af et overordnet studie af langhuset. Således har studier af døre indgået i typologiske, konstruktionstekniske, funktionelle, sociale og kosmologiske studier af huset (fx Carlie 2004; Christensen 1973; Christensen 1991; Doxtater 1990; Jørgensen & Eriksen 1995; Nielsen 1981; Price 1995; Schmidt 1994; Stoumann 1981; Söderberg 2005). Der er dog stor variation i, hvor megen vægt, der er lagt på studiet af dørene, og der findes mange studier af langhuse, hvor bemærkninger om dørene ikke inkluderes.

Der er ikke tidligere lavet målrettede studier af dørene i vikingetidens langhuse. Der findes således ingen samlede studier over dørenes udformning, brug eller betydning. På trods af dette eksisterer der mange fordomme og påstande om dørene i litteraturen. Jo flere gange sådan viden gentages, jo "rigtigere" føles det. Ofte er påstandene dog uden basis i materialet eller egentlig viden på området. Et målrettet studie af dørene kan således hjælpe til at be- eller afkræfte fordommene.

Samtidig er det dog min mening, at et studie af dørene kan bidrage med et nyt perspektiv på langhuset.

Hvor dørene i tidligere studier fremstår, som et mere eller mindre tilfældigt appendiks på langhuset, bør dørene efter min mening ses i sammenspil og som en forudsætning for huset - et hus uden en dør er ikke videre anvendeligt. Hvor dørene tidligere har været studeret "fra huset", vil jeg vende perspektivet 180 grader og studere huset "fra døren".

Studiet af døren må nødvendigvis inddrage både dørens praktiske funktioner (som adgangsvej, lysgiver og sikkerhedsforanstaltning) og dørens symbolske aspekter (som signalsender, symbolsk og mental konstruktion), selvom funktioner og aspekter i sidste ende hænger sammen og forudsætter hinanden.

Døren kan komme til at spille en vigtig rolle i et beboelsesarkæologisk studie. Ikke mindst fordi døren som studieobjekt helt konkret samler de syv perspektiver, som er foreslået som udgangspunktet for en beboelsesarkæologisk forskning: Bevægelse og rum, menneske og handling, øjenhøjde og oplevelse, aktør og struktur, betydning og symbolik, variation og dynamik, kontekst og sammenhæng. Et studie af døren er således en konkret måde at indarbejde perspektiverne i forhold til et bopladsmateriale.

Et studie af døren er også et studie af *bevægelse og rum*. Døren er skabt for at muliggøre bevægelse mellem rum. Bevægelse og rum er derfor centrale temaer i et studie af døren. Døren er et håndgribeligt udgangspunkt for studiet af bevægelse i et arkæologisk materiale, hvor bevægelser ellers sjældent har afsat spor. Gennem studiet af bevægelse og bevægelsesmønstre opnås en rumlig fornemmelse af den enkelte boplads, som er vigtig for at forstå opbygningen af et bopladsmateriale.

Et studie af døren er også et studie af *menneske og handling*. Døren er forbundet til mennesket og deres liv. Døren er skabt af og til mennesker som en integreret del af menneskets bolig. Døren bruges af mennesker og åbnes og lukkes dagligt af mennesker. En direkte rolle har døren spillet i form af den konkrete handling, det er at gå igennem døren, at banke på døren, at vente foran døren mv. En indirekte rolle har døren spillet ved, at døren også indgår i handlinger, som ikke er målrettet døren, men hvor bevægelsen gennem døren er en nødvendighed fx at hente vand, toiletbesøg eller passe dyr. Den spiller således en rolle i de daglige gøremål og i menneskets liv. Det kan dog være forskellige roller afhængig af, hvilken gruppe man tilhører - barn eller voksen, husbonde eller træl, fremmed eller beboer. Alle har

forskellige gøremål og dermed forskellig relation til døren - barnet har måske ikke størrelse og kræfter til at åbne døren, hvorimod den fremmede ikke går ind ad døren, før han/hun er budt indenfor. Ved helt konkret at være åben eller lukket kan døren befordre eller forhindre adgang. Døren kan således være et middel til at udskille grupper af mennesker ud fra adgangsforholdene. Gennem et studie af de daglige gøremål og bevægelser ind og ud af huset, kan man få en fornemmelse af den daglige oplevelse af bopladsen. Et studie af forholdet mellem åbne og lukkede (låste) døre eller privat og offentligt rum i et bopladsmateriale kan desuden belyse, hvordan forskellige grupper af mennesker har forholdt sig til hinanden.

Et studie af døren er et studie, som også involverer *øjnehøjde og oplevelse*. Døren befordre oplevelse. At bevæge sig gennem døren fra et rum til et andet betyder nye sansindtryk (nye lugte, nye lyde, nye syn etc.), som er med til at forme forståelsen af verden. Døren styrer bevægelsens retning og mål og sætter på dermed rammen for oplevelsen. Et studie af dørens konstruktion og retning kan således give indtryk af, hvordan oplevelsen bliver styret og i hvilken retning. Studiet af døren, dens orientering og dens kontekst viser rammerne for oplevelsen. At indtænke øjnehøjde og oplevelse (udsigter, lyde, lugte, smage, følelser) er vigtig for fortolkningen af et bopladsmateriale.

Et studie af døren er et studie af *aktører og strukturer*. Døren er en struktur - både fysisk og mentalt - der styrer og påvirker menneskene gennem at styre bevægelser og oplevelsen, og dermed hvordan mennesket møder verden. Omvendt er det menneskene som styrer og påvirker døren gennem at bestemme placering, orientering og udformning af døren. Døren afspejler de overordnede strukturer som gælder i samfundet gennem de valg menneskene bevidst og ubevidst foretager. Et studie af regelmæssigheder i et større materiale fx i forhold til udformning, placering eller størrelse af døren betyder, at nogle af de overordnede strukturer kan genfindes og fortolkes. At forstå de strukturer, som gælder i det omgivende samfund er vigtige for at forstå baggrunden for et bopladsmateriale.

Et studie af døren er et studie af *betydning og symbolik*. Til døren er knyttet en mængde betydninger og symbolik, da døren markerer en overgang/grænse mellem forskellige sfærer. Betydningerne kan være af social, juridisk eller rituel karakter og giver sig udtryk i adfærd, regler, overtro og ritualer omkring døren. Døren er ofte brugt som symbol på de personer, der bor bag den. Døren er således i mange samfund det sted, hvor status kommunikeres symbolsk til omgivelserne gennem

udsmykning, størrelse, konstruktion mv. (Rapoport 1969:11). Der knytter sig særlig adfærd og konventioner til området omkring døren, såsom at banke på døren, at afvente at blive budt indenfor og at tørre fødderne af, inden man går ind. Døren symboliserer også en juridisk grænse. I de danske og svenske middelalderlige love gælder, at hvis man går ind ad en dør og stjæler fra et hus straffes det hårdere, end hvis man stjæler fra en persons mark (Hoff 1997:95; Kyhlberg 1995:188). Døre er ofte mål for beskyttende tegn og ofre, som skal sikre, at ingen "onde kræfter" kommer ind i huset (og dermed i husholdet). At krydse dørens tærskel indgår desuden som element i en lang række overgangsritualer, som en fysisk manifestation af fuldbyrdelsen af overgangen. Det gælder fx traditionen med at bære bruden over dørtærsklen (Trumbull 2000; Van Gennep 1960). Betydning og symbolik behøver ikke nødvendigvis at have et fysisk udtryk, men kan også være alene immaterielle. En dør behøver fx ikke at være låst, hvis man i det omgivende samfund ved (på baggrund af konventioner og regler), at man ikke må gå ind ad den. I studiet af døren er det nødvendigt at forholde sig til de betydningsmæssige og symbolske aspekter, også selvom det kan være svært ud fra det arkæologiske materiale alene. Det er dog ikke det samme som, at de ikke har eksisteret. Et studie af dørens betydning og symbolik er vigtig for at forstå både de fysiske og de kulturelle elementer af et bopladsmateriale.

Et studie af døren involverer også *variation og dynamik*. Døre og deres brug er forskellig - der findes hoveddøre, bagdøre, stalddøre, løndøre, porte og køkkendøre. Der kan ligge individuelle valg eller strenge konventioner bag udformningen af en dør. Døre er således ikke et éntydigt materiale, men derimod et mangfoldigt og varieret udvalg af konstruktioner. Dørens brug og betydning er afhængig af dens kontekst - hvor den fører hen, i hvilket hus den sidder og hvem bruger den. En dør bliver ikke nødvendigvis brugt på samme måde gennem hele dets levetid. Døre kan repareres, flyttes, blændes og genbruges til andre formål. Et studie af bredden og variationen i et større materiale gør det muligt at undersøge, hvor faste konventioner, der har været for udformningen af døren. En lille variationsbredde tyder på relativt faste konventioner med lille plads til individuel påvirkning. Hvorimod en stor variationsbredde tyder på løsere konventioner og større mulighed for individuel opfyldning af konventionerne. Gennem at tage højde for variation og dynamik i et studie af døren er det muligt at få en varieret og dynamisk forståelse af bopladsmaterialet.

Et studie af døren er også et studie af *kontekst og sammenhæng*. Døren er en

integreret del af langhuset og har betydning for husets udseende og udformning. Samtidig er døren forbindelsesleddet mellem forskellige kontekster - hus og omgivelser, inde og ude. Døren indgår i en kontekst, hvor både hus og omgivelser har indflydelse på dørens brug og betydning. Et studie af døren må derfor nødvendigvis inddrage både hus og omgivelser, og hvordan de forholder sig til hinanden. Samtidig kan et studie af døren medvirke til at skabe en mere integreret forståelse af et bopladsmateriale netop ved at betone kontekst og sammenhæng.

Døren som studieobjekt samler på denne måde de syv perspektiver, som er foreslået som udgangspunkt for en beboelsesarkæologi. Et studie af døren kan bidrage med et nyt perspektiv på det øvrige bopladsmateriale. Et studie af døren er således ikke kun et specialstudie af et snævert materiale, men er også et vigtigt bidrag til en beboelsesarkæologisk forskning ud i, hvordan vikingetidens mennesker beboede verden.

Der er også aspekter af fortidens liv og beboelse, som et studie af døren ikke kan fange fx måltider, økonomi, fællesritualer. Et studie med udgangspunkt i døren kan således ikke erstatte andre beboelsesarkæologiske studier, men skal ses i sammenhæng med anden beboelses- og bebyggelsesarkæologisk forskning.

Metode og indsamling

Målet er at lave et studie af dørene i vikingetidens langhuse på Sjælland og Skåne. Da der ikke tidligere har været udført et sådant studie, findes der ikke en bestemt tilgang eller metode, som kan anvendes til det aktuelle studie. Den valgte tilgang og undersøgelsesmetode er derfor bygget op undervejs og må anses til en vis grad for endnu at være på forsøgsstadiet.

Studiet er bygget op omkring et afgrænset materiale, der er indsamlet fra de arkæologiske institutioner på Sjælland og i Skåne. Materialet er afgrænset til langhuse med bevarede dørpartier dateret til yngre germansk jernalder eller vikingetid udgravet på Sjælland og i Skåne. I indsamlingen er der lagt vægt på at medtage alt tilgængeligt materiale fra studieområdet, således at både publicerede og upublicerede lokaliteter indgår. Der er en tendens til, at det er de samme få lokaliteter, som altid studeres og refereres til. Derved overses eller nedtones variationen og bredden i materialet nemt. Da disse pladser samtidig gerne er de mest velbevarede og mest fundrige, betyder det, at det er ofte kun ét socialt lag (det

øverste) som repræsenteres. Ved at medtage alt tilgængeligt materiale er udgangspunktet, at alle sociale lag og alle kontekster repræsenteres og bredden i materialet bliver synlig. Materialet er indsamlet ved besøg i de relevante museers arkiver, hvor originalmateriale og udgravningsrapporter er gennemgået.

Materialet er registreret i en database. I registreringen er det indsamlede materiale blevet typeinddelt og kategoriseret. Der har været fokus på både at inkludere oplysninger om dørpartierne og deres kontekst. Det vil sige dørpartiernes konstruktion, placering, relation til hinanden, til huset og til det omgivende landskab.

Analysen er bygget op omkring tre hoveddele: dørpartiet, døren som indgang og døren som udgang. Hver analysedel er en afsluttet analyse, som afrundes med diskussion og tolkning. Analysedelene hænger dog også sammen hver især, som samles til sidst i en afsluttende tolkning. Analysen af materialet er baseret på databasens oplysninger og på de originale husplaner. Det er dog ikke alt materiale, som er relevant i alle analyser. Det vil fremgå eksplicit af teksten og sammenhængen, hvilket materiale, der er anvendt i den specifikke analyse. Det indsamlede og analyserede materiale vil blive suppleret og sat i relief med andet relevant materiale fra perioden.

Analysen af dørpartiet er et studie af selve dørpartiet, dets konstruktion og udseende. Det er en grundlæggende undersøgelse af, hvad vi ved om dørpartiets udseende, da der ikke tidligere har været lavet et samlet studie af døren. Resultatet vil blive diskuteret og tolket i forhold til dørpartiets betydning.

Analysen af døren som indgang er et studie af sammenhængen mellem dør og hus. Formålet er at undersøge, hvordan døren relaterer til huset og huset relaterer til døren. Resultatet vil blive diskuteret og tolket i forhold til dørens betydning for beboelsen i huset.

Analysen af døren som udgang er et studie af sammenhængen mellem dør og omgivelser. Formålet er at undersøge, hvordan døren - og dermed huset - relaterer sig til omgivelserne, og hvordan omgivelserne relaterer sig til døren og huset. Resultatet vil blive diskuteret og tolket i forhold til, hvilke forhold og strukturer, der styrer, hvordan mennesket organiserer og bebor omgivelserne.

Generelt i analysen er materialet blevet undersøgt for regelmæssigheder og variationer ved brug af enkel statistik og kvantitative analyser. I analysen af døren som indgang og døren som udgang er en analysemetode kaldet adgangsanalyse (access analysis) desuden anvendt (Hillier & Hanson 1984). Det er en analyseform udviklet af arkitekter til at undersøge adgangsforhold og rumlig organisation. Analyseformen vil både blive anvendt i sin traditionelle form (Døren som indgang) og

en mere eksperimenterende form (Døren som udgang). Metoden vil blive nærmere præsenteret i de relevante afsnit.

Materialet er indsamlet med henblik på at undersøge et materiale på makroskala. Det vil sige, at der søges efter overordnede samlende strukturer, mønstre og variationer, hvorimod enkeltstudier er fravalgt. Det har været nødvendigt at starte med en undersøgelse af materialet på en overordnet skala for at danne et overblik over materialet og dets muligheder - et overblik, som ikke findes i arkæologien i dag. Den enkelte lokalitet er således registreret med en overordnet og sammenlignende undersøgelse som mål. Individuelle variationer og baggrunde kan dermed være blevet nedtonet eller overset. Optimalt skulle den overordnede undersøgelse følges op af mikroarkæologiske undersøgelser af den enkelte boplads (Cornell & Fahlander 2002). Det har dog været uden for specialets rammer, men kan være et mål for fremtidig forskning.

Indsamlingen af materialet

Som grundlag for indsamlingen af materialet er der brugt en række kilder, som supplerer hinanden. For det sjællandske materiales vedkommende er hovedkilden til det indsamlede materiale databasen *Fund og Fortidsminder*, version august 2008 (downloadet d. 20.2.09 fra www.dkconline.dk). Ud fra målrettede søgninger på alle kombinationer af relevante daterings- og anlægskoder, er materialet udtrukket af databasen. De anvendte søgekriterier er angivet i fig.3. Søgningen i "Fund og Fortidsminder" blev suppleret med en gennemgang af den digitale udgave af *AUD* (www.kulturarv.dk), som dækker alle udgravninger 1984-2005. Desuden er de relevante arkæologiske institutioners egne hjemmesider blevet gennemgået for relevant materiale. Her findes hovedsageligt materiale fra de sidste par år - materiale som muligvis endnu ikke er registreret i "Fund og Fortidsminder".

For det skånske materiales vedkommende er grundlaget mere sammensat. Som hovedkilde er anvendt to publicerede kataloger: *Järnåldersundersökningar i Sydsverige. Katalog över Skåne, Halland, Blekinge och Småland* (Jacobsson 2000) og *Järnåldersundersökningar i Skåne* (Tegnér 2005). Jacobsson dækker alle Riksantikvarieämbetets udgravninger fra 1970-1996, og Tegnér dækker udgravninger fra 1960-2000 fra de øvrige gravende institutioner i Skåne (Kataloget er netop lavet som et supplement til Jacobssons katalog (Tegnér 2005:11)). Materialet er suppleret med søgninger på relevante dateringer og anlægskategorier (se fig.3) i online-søgetjenesten *Fornsök*, under Riksantikvarieämbetet

(www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html) og med gennemgang af materiale fra de relevante arkæologiske institutioners egne hjemmesider. For Malmö Museers vedkommende har jeg også haft adgang til museets egen database over udgravninger.

Dertil kommer materiale, som ikke har været registreret i de centrale registre, men som - mere eller mindre tilfældigt - er dukket op i løbet af indsamlingsprocessen - i litteraturen, i tidsskrifter eller gennem kontakten til museerne.

Efterfølgende har jeg besøgt de relevante institutioner for at se og vurdere sagernes relevans ved selvsyn. Det har involveret besøg på: Kroppedal Museum, Roskilde Museum, Holbæk Museum, Kalundborg Museum, Sydvestsjælland Museum, Museerne.dk, Næstved Museum, Køge Museum, Riksantikvarieämbetets afdeling UV syd, Malmö museer og Regionsmuseet Kristianstad. For de to relevante lokaliteter fra henholdsvis Lunds Universitets Historiska Museet (1230-1385-05) og Kulturen i Lund (1281-1298-00) har der været nok oplysninger i det publicerede materiale og på nettet, så her er besøg udeladt. To museer - Gilleleje Museum og Egnsmuseet Færgedgården - har jeg aldrig fået svar tilbage fra. Materiale herfra er derfor udeladt af studiet. Ved besøget på den enkelte institution er så vidt muligt gennemgået beretning, plantegning og profiltegninger for hver relevant lokalitet.

Ved besøget på den enkelte institution blev materialet vurderet ud fra en række kriterier, der skulle sikre kvaliteten og relevansen af det indsamlede materiale. Første kriterium var, at der skulle være fundet langhuse på lokaliteten. Det betyder, at lokaliteter alene bestående af grubehusbebyggelse eller af spredte bopladsspor (uden egentlige huse) blev sorteret fra.

Det andet kriterium var, at lokaliteten skulle have været udsat for en egentlig udgravning. Lokaliteter, der kun har været prøvegravet/ forundersøgt er som regel bortsorteret. I enkelte tilfælde kan det dog være svært at se forskellen ved udgravning af ledningstracé og en grundig prøvegravning. I sådanne tilfælde er der blevet foretaget en subjektiv vurdering.

Det tredje kriterium var, at der skulle foreligge en afrapportering af udgravningen. Hvis materialet ikke var behandlet, er lokaliteten frasorteret, da det ligger uden for dette speciales rammer at bearbejde nyt materiale.

Det fjerde kriterium var, at materialet skulle være tilgængeligt. Det vil sige, at materiale, som enten er bortkommet eller ikke var umiddelbart tilgængeligt (fx hvis materialet kun fandtes digitalt på én computer, der ikke var adgang til den pågældende dag, jeg var på besøg) er af gode grunde ikke medtaget. For materiale

fra UV Syd opbevares alle originalplaner og snittegninger i Antikvarisk-topografiska arkivet i Stockholm. Det har desværre været uden for rammerne af projektet at rejse til Stockholm, så for disse lokaliteter er kun udgravningsrapporterne udgangspunkt for registreringen. Det vurderedes dog, at oplysningerne i udgravningsrapporterne langt hen ad vejen var tilstrækkelige.

Det femte kriterium var, at lokaliteten skulle have en klar datering inden for den relevante periode (600-1100 e.Kr.). Enkelte pladser er blevet frasorteret på grund af problemer med deres dateringsmæssige grundlag som fx store uoverensstemmelser mellem den typologiske datering og C14-dateringen.

Endelig var det sjette kriterium, at der skulle være tolket dørpartier i materialet. Udgangspunktet har altid været udgraverens tolkning, og kun i enkelte oplagte tilfælde har jeg selv tolket dørpartier. Det har dog ligget uden for specialets rammer at gennemgå og omfortolke alt materiale systematisk, selvom det med sikkerhed ville give en del ekstra materiale.

Hver registreret tolkning af et dørparti har været gennem en subjektiv vurdering af validiteten af tolkningen, og hvis tolkningsgrundlaget var for tyndt, er huset blevet frasorteret. Fx er tolkninger af dørpartier alene baseret på en større afstand mellem to tagbærende stolpepar blevet frasorteret. De tilfælde, hvor tolkningen alene er baseret på et ophold i vægforløbet, er også blevet vurderet kritisk. Et ophold i vægforløbet kan lige såvel være et spørgsmål om bevaringsforhold, som en døråbning, hvis ikke andre argumenter også kan fremføres (Olsen 1965:24). Hvis der til gengæld indgik egentlige anlæg i tolkningen af dørpartiet uanset type, er det medtaget for at fange den mulige variation i konstruktionen af dørpartiet. Indtrykket er, at der ingen retningslinjer er for tolkninger af dørpartier, og at et dørparti kan udpeges uden øvrig forklaring er nødvendig. En tolkning af et dørparti bør dog følges op af faglige argumenter, og jo flere argumenter (anlæg, placering, orientering, brugsspor mv.), der kan underbygge tolkningen, desto bedre. Det materiale, som er indsamlet, har dog i processen været gennem minimum to faglige vurderinger (udgraverens og min egen) og må således anses for fagligt forsvarlig.

Registreringen af materialet

Alle relevante oplysninger om materialet er registreret i en relationel database. Databasen er konstrueret til dette projekt og derfor tilpasset det specifikke formål, som specialet har. Den er bygget op til at inkludere oplysninger både omkring dørpartierne og deres kontekst. Det vil sige dørpartiernes konstruktion, placering,

relation til hinanden, til huset og til det omgivende landskab. Databasen holder styr på oplysningerne og muliggør sammensatte søgninger.

Databasen består af tre hovedtabeller - en tabel over lokaliteter, en tabel over huse og en tabel over dørpartier - som er relateret til hinanden. Dertil kommer en række undertabeller med koordinater, kilder og oplysninger om anlæg.

Hver post i databasen er ordnet efter et ID, som er bygget gradvist op for lokaliteter til huse til dørpartier således, at de refererer til hinanden. ID for lokaliteter er sammensat af stednummeret (herred og sogn for de danske, kommune og sogn for de svenske) og lokalitetens unikke nummer (sb-nummer for de danske og RAÄ-nummer for de svenske). ID for huse er lokalitetens ID plus det nummer huset har fået i udgravningsrapporten. ID for dørpartier er husets ID plus et fortløbende nummer givet i forbindelse med dette projekt. ID-nummeret vil blive brugt som reference til den enkelte post i databasen i løbet af teksten.

I lokalitetstabellen er registreret oplysninger om udgravningen (årstal, baggrund, udstrækning), lokaliteten (overordnet beskrivelse) og den landskabelige placering. I hustabellen er der registreret oplysninger om husets bevaringsgrad, konstruktion (tagbærende stolper, vægge, støttestolper), hustype, funktion og kontekst, og i dørparti-tabellen er der registreret oplysninger om dørens tolkningsgrundlag, konstruktion, størrelse (bredde, dybde), placering og anlæggenes karakter. For flere oplysninger om databasens opbygning - se bilag 1.

Registreringen af materialet involverede også en kategorisering i forhold til en række kategorier defineret til formålet. Der er defineret en række hustyper, typer for konstruktionen af dørpartiet, for placeringen af dørene (indgangsmønstre), for langhusets tolkede funktion og for den samlede kontekst, som langhuset indgår i. De enkelte typer vil blive nærmere præsenteret i det følgende.

I datamaterialet indgår en del mål. Disse er målt ved hjælp af lineal eller - hvis digitalt - ved hjælp af GIS-programmet MapInfo. Målene er altid taget på den bedst tilgængelige husplan. Alle mål er taget fra midten af anlæg til midten af anlæg. Hvis de relevante oplysninger har været tilgængelige i udgravningsrapporten er oplysningerne taget herfra. Øvrige oplysninger er udtaget fra de gennemgåede udgravningsrapporter og/eller publikationer. Hvis den ønskede oplysning ikke har været tilgængelig eller ikke kan udledes af det registrerede, er feltet efterladt tomt.

På grund af tidsbegrænsningen på specialeprocessen, har det kun været muligt at gå igennem databasen én gang. Jeg har således ikke haft mulighed for systematisk at tjekke for slå- og registreringsfejl eller opfølgende informationer. Optimalt skulle man nok have været igennem hver post mindst to gange for at fange fejl og indhente manglende informationer, hvilket ville have forfinet det registrerede

materiale. Databasen danner grundlag for det videre analyse- og fortolkningsarbejde.

Kategoriseringen af materialet

Materialet er blevet kategoriseret efter en række typer, som er udskilt og defineret til dette projekt. Der er defineret hustyper, typer for dørpartiernes konstruktion, dørenes placering i langhuset (indgangsmønstre), langhusenes funktion og kontekst. Princippet har været at inddele materialet i en så finmasket typologi som muligt for at få overblik over materialet. Den fine typeinddeling kan siden danne basis for samlede grupper efter enkelte samlende træk.

Langhusene i materialet er beskrevet ved *hustyper*. Udgangspunktet for typologien er de eksisterende hustypologier: Hans Skovs overregionale typologi, der dækker hele Danmark og Sydsverige, og Magnus Arturssons typologi, der dækker Skåne og til dels Sjælland (Skov 1994; Artursson 2005). Det har dog været nødvendigt at tilpasse samt udbygge hustypologien for, at den passede med det indsamlede materiale og specialets fokus. I alt indeholder typologien 13 hustyper, som de registrerede huse er blevet inddelt efter.

Definitionen af *dørpartikonstruktioner* inkluderer ikke kun den konstruktion, som udgør selve dørrammen, men også de indre og ydre konstruktioner, som har direkte relation til dørrammen. Med udgangspunkt i det indsamlede materiale har jeg defineret i alt 15 typer af konstruktioner. Typerne er således tildelt ud fra den samlede tolkning af dørpartiets konstruktion og baseret på oplysninger fra både udgravningsplaner og snittegninger.

Placeringen af dørene i langhuset er beskrevet med en række *indgangsmønstre* - i alt 25 forskellige. Indgangsmønstrene er tolket ud fra placeringen af de ydre døre i langhuset, deres antal og deres indbyrdes forhold.

Langhusene er tilskrevet en *funktion*, som er tolket ud fra husets konstruktion, type, størrelse, placering, interne anlæg så som ildsteder, makrofossilanalyser, fund mv. I specialet har jeg typeinddelt langhusenes tolkede funktion i fire overordnede funktioner: Beboelseshus, udhus, repræsentationshal og kulthus. Tildelingen af typer følger udgraverens tolkning, og i de tilfælde, hvor ingen specifik tolkning forelå, har jeg tolket langhusets funktion ud fra de tilgængelige oplysninger.

Langhusene indgår i en *kontekst*. Tolkningen af denne er baseret på husenes konstruktioner, størrelse, placering i landskabet, fund mv. Jeg har opdelt de tolkede kontekster i fem forskellige typer: Enkeltgård, stormandsgård, landsby, handelsplads og ringborg. Typerne skal kun opfattes som overordnede typer og ikke som endelige kategorier. Tildelingen af type er baseret på udgraverens egen fortolkning af lokaliteten.

Det indsamlede materiale - præsentation og præmisser

I alt er indsamlet og registreret informationer om 270 huse med bevarede dørpartier i studieområdet. Heraf er 163 huse fundet på Sjælland og 107 huse fundet i Skåne. De stammer fra 85 lokaliteter (41 på Sjælland, 44 i Skåne), og der er tilsammen registreret 589 dørpartier. Ud af de 589 dørpartier er der 518 yderdøre og 71 inderdøre. Informationerne om det indsamlede materiale er præsenteret i kataloget - se bilag 2.

Materialets undersøgelsesbaggrund

Det indsamlede materiale er først og fremmest formet af dets undersøgelsesbaggrund. Det vil sige de ydre rammer for undersøgelserne, de anvendte metoder, målet med udgravningen og afrapporteringen. Materialets undersøgelsesbaggrund er således nødvendig at kende for at kunne vurdere materialets muligheder. Det er i sidste ende disse forhold, der skaber rammerne for speciallets datamateriale.

Lokaliseringen af vikingetidens huse hænger tæt sammen med indførelsen af maskinafdækkede fladeudgravninger i 1960'erne (Becker 1981). Det var først da denne teknik blev almindelig, at vikingetidens huse dukkede op i større antal. Det afspejler sig i, hvornår det indsamlede materiale er undersøgt (fig.4). Der er kun to lokaliteter i det indsamlede materiale, hvor udgravningerne er foretaget før 1960. På begge lokaliteter (Trelleborg, 040304-08 og St. Uppåkra 8:3, 1230-1385-05) er undersøgelserne dog fortsat op til i dag. Kun én lokalitet er undersøgt i 70'erne. Resten af lokaliteterne er undersøgt fra 1980 og frem. Der har derfor langt hen ad vejen været de samme undersøgelsesteknikker (fx naturvidenskabelige metoder, opmålingsteknikker mv.) til rådighed for materialet.

Baggrunden for undersøgelserne er også langt hen ad vejen den samme, da de er sket på baggrund af nødudgravninger. Kun 7 lokaliteter ud af 85 er udført, som forskningsudgravninger. Nødudgravninger giver som regel faste retningslinier for, hvad der skal undersøges, og især hvor, der skal undersøges, hvilket ikke altid stemmer overens med oldtidsbopladsernes udbredelse eller andre forskningsmæssige hensyn. Omvendt kan forskningsudgravninger ofte være begrænsede af relativt små

budgetter og hensyntagen til fremtidens arkæologer (Christensen 1991:35). Da nødudgravningerne - og dermed begrænsede feltstørrelser - dominerer materialet betyder det, at kun i alt 10 lokaliteter kan kategoriseres som afgrænsede. Det vil sige lokaliteter, hvor den totale udbredelse er kendt. Det betyder dog ikke, at de samme lokaliteter nødvendigvis er totalundersøgt. Langt størstedelen af de registrerede huse er til gengæld helt afdækkede - i alt 226 ud af 270 huse (84%). De øvrige huse er ikke fuldt afdækkede, eller det er usikkert, hvorvidt de er fuldt afdækkede. Alt i alt har materialet haft relativt ens tekniske og baggrundsmæssige forudsætninger for undersøgelse, registrering og bearbejdning.

Hvordan den enkelte udgravning er udført, hvilke muligheder, der har været til stede, og hvilke prioriteringer, der har været i felten, har varieret væsentligt i det gennemgåede materiale. Undersøgelsesgraden af langhusene varierer fra, at alle anlæg, der indgår i langhuset, er totalundersøgt til, at kun ganske få anlæg er snittet, mens resten af langhusets anlæg kun er registreret i fladen.

Det er bemærkelsesværdigt, at størstedelen af materialet kun er undersøgt med almindelig udgravning ved snit. Der er en begrænset mængde huse, hvor makrofossilanalyser er udførte på fyldet i husets anlæg, og endnu færre huse, der er lavet fosfatanalyser af. I denne sammenhæng er det iøjnefaldende, at sådanne naturvidenskabelige undersøgelser oftest er udført på de svenske udgravninger, hvorimod de er stort set fraværende på de danske udgravninger. Det har til dels at gøre med forskelle i finansiering af udgravninger. Mit generelle indtryk er dog, at det i højere grad er et spørgsmål om forskelle i forskningstradition - i hvad man "plejer at gøre".

Udgangspunktet for specialets indsamlede materiale er udgraverens egne tolkninger af dørpartier, hvilket må være det bedste udgangspunkt. Omvendt farves undersøgelser og tolkninger af udgraverens egne interesser og opmærksomhed, og ting kan overses på den bekostning. Det er tydeligt for nogle undersøgelser, at udgraveren ikke har haft opmærksomhed på dørpartierne, mens andre har haft en stor vilje (måske for stor) til at finde dørpartier. Således er der også forskel på, hvordan dørpartierne, når de er tolket, bliver prioriteret. Det er fx ikke sikkert, at de anlæg, der indgår i dørpartierne er blevet undersøgt (og dermed testet for holdbarheden i tolkningen).

Kun på 15 ud af 85 lokaliteter (18%) er der udelukkende fundet levn fra den relevante periode (600-1100 e.Kr.). På de øvrige lokaliteter er der også fundet levn fra andre perioder sammen med det relevante materiale. Der er stor variation i, hvilke perioder, der er repræsenterede på lokaliteterne. Der ses fund fra mesolitikum

og op til historisk tid, og der findes ofte levn fra flere forskellige perioder, uden at der nødvendigvis har været tale om kontinuerlig beboelse på stedet. Der findes ikke sammenhæng mellem vikingetidsbeboelsen og fund fra én bestemt anden periode. Det kan man tolkes således, at vikingetidsbeboelsen ofte er fundet på større udgravningsfelter, hvor undersøgelsen ikke nødvendigvis har været målrettet vikingetidsbebyggelsen, hvilket i en eller anden grad må få indflydelse på udgravningens resultat.

Hvordan udgravningerne er afrapporteret, hvilket datamateriale, der findes tilgængeligt, arkivtraditioner, og hvorvidt udgravningsresultaterne er publicerede varierer. Mellem institutionerne er der stor forskel på, hvilke oplysninger, der medtages fra felten, og hvordan de præsenteres i udgravningsrapporterne. Samtidig er der også forskel på, hvor tilgængeligt materialet er på institutionerne. Det påvirker registreringsprocessen og de oplysninger, der kommer med. Fx er det forskelligt om sammenknytningen mellem fund og anlæg er tydelig i rapporten. Det er ikke altid, den er det, og derfor er registreringen af fund tilknyttet anlæggene i dørpartiet i dette projekt ikke konsekvent. Der har også været problemer med i visse sammenhænge at knytte anlæg, anlægsnummer og anlægsliste sammen, hvilket betyder, at nogle oplysninger ikke har kunnet inkluderes i databasen.

Det er kun en mindre del af materialet, som er publiceret. Formen, hvorunder lokaliteterne er publiceret, varierer. Typisk er mindre lokaliteter publicerede, som artikler i et årsskrift for det pågældende museum (fx Kastholm 2008; Sørensen & Tornbjerg 2001; Tesch 1988). En del af de nyere svenske udgravninger er publiceret i deres rapportform (fx Carlie 2006; Hadevik & Steinke 2009; Mårtensson (red.) 1976; Söderberg 2000). Få pladser er publicerede i form af forskningsrelaterede artikler (fx Larsson & Lenntorp 2004; Jørgensen 1998, Tornbjerg 1998), mens færre af pladserne er publicerede i egentlige monografier/antologier (fx Christensen 1991; Nørlund 1948; Söderberg 2005). Der er ikke en tydelig sammenhæng mellem udgravningsbaggrunden og publikationsformen. Både nødudgravninger og forskningsgravninger er publicerede, omvendt er der også både forskningsgravninger og nødudgravninger, som ikke er publiceret. Det tilgængelige materiale er således meget varieret i kvalitet, omfang og indhold, som harmonerer med det generelle indtryk af, at udgravningerne har varieret væsentligt i mål, midler og konkrete udgangspunkter.

På trods af det relativt ensartede udgangspunkt for undersøgelserne af vikingetidens bebyggelse er det materiale som de arkæologiske institutioner ligger inde med meget varieret. Det giver et meget vekslende udgangspunkt for forskningen i vikingetidens bebyggelse, som har indflydelse på forskningens resultater og

muligheder.

Lokaliteternes udbredelse

Den geografiske spredning af lokaliteterne er ikke jævn hen over studieområdet, og der findes både fundtætte og fundtomme områder (fig.5). På Sjælland er fundene koncentreret på den østlige side af øen, og især er der mange fund i området mellem nutidens Roskilde, København og Køge. Der er gjort få og spredte fund i det vestlige og sydlige Sjælland. Det indre Sjælland er fundtomt. I Skåne er fundene især gjort i den vestlige del af Skåne langs Øresundskysten og i den sydligste del. Der er enkelte i det østlige og nordvestligste Skåne, og ingen fund i det indre Skåne.

En sammenligning mellem materialets fundspredning og Johan Callmers oversigtskort over yngre jernaldersbebyggelse baseret på både fund og stednavne, viser, at alle de registrerede lokaliteter falder indenfor de områder, som er markeret som tæt bebyggede på Callmers kort (Callmer 1991) (fig.6). Enkelte af de fundtomme områder i det registrerede materiale fremstår til dels også fundtomme på Callmers kort (det centrale Sjælland, dele af det østlige og indre Skåne). Der er omvendt flere geografiske områder, som på Callmers kort er markeret med bebyggelse, hvorfra der ingen lokaliteter er i det registrerede materiale.

Fundspredningen afspejler antageligt ikke kun en kulturhistorisk spredning men også en forskningshistorisk sammenhæng mellem lokaliteterne og de områder, der har været præget af anlægsarbejde og dermed udgravningsvirksomhed over de sidste 30 år. Eksempelvis kan Øresundsforbindelsen anes som en streng af lokaliteter på den skånske side. Det indsamlede materiale afspejler således ikke kun kulturhistoriske forhold, men også moderne forhold (bevaring og udgravningsvirksomhed).

Datering af materialet

Et af kriterierne for det indsamlede materiale er, at husene dateres inden for perioden ca 600-1100 e.Kr. Det svarer til de kulturhistoriske perioder: yngre germansk jernalder, vikingetid og ældste middelalder. Alle dateringer anvendt i specialet stammer fra udgravningsrapporterne. I udgravningsrapporterne anvendes næsten konsekvent brede kulturhistoriske dateringer, hvorfor det også vil være tilfældet i det følgende.

Alle de aktuelle kulturhistoriske perioder er repræsenteret i det indsamlede materiale. Over halvdelen af materialet er overordnet dateret til vikingetid - i alt 150 huse ud af 270 (56%) (fig.7). Heraf kan 96 huse placeres mere nøjagtigt indenfor enten ældre eller yngre vikingetid med en klar overvægt til yngre vikingetid (69 huse). En del huse er dateret til overgangsperioderne mellem yngre germansk jernalder og vikingetid (19 huse) eller mellem vikingetid og ældre middelalder (20 huse). Nogle huse er kun givet en bred kulturhistorisk datering: yngre germansk jernalder/ vikingetid (41 huse) eller vikingetid/ældre middelalder (10 huse).

Husene

Det gennemgåede og indsamlede materiale består helt overvejende af "stolpehulshuse", hvor ikke meget over undergrunds niveau er bevaret. Det betyder, at for størstedelen af materialet er der ikke fundet direkte spor efter dørpartiet - kun levnene efter det. For den overvejende del af materialet er der således tale om fortolkninger af dørpartier frem for direkte vidnesbyrd. Kun for ét langhus er der bevaret egentlige dele af huset og dørpartierne, PKbanken, Lund, hus 1 (1281-1298-000-01). I den følgende gennemgang bliver de to typer materiale dog behandlet på lige fod.

"Stolpehulshusene" er bevaret i forskellig grad. Bevaringsgraden af husene er opdelt i tre kategorier efter, hvor meget der er tilbage: 1: dårligt bevaret (kun tagbærende stolper og dørstolper); 2: delvist bevaret (tagbærende stolper, dørstolper og dele af væggen er bevaret); 3: velbevaret (tagbærende konstruktion, dørstolper og hele eller meget stor del af væggen er bevaret) (fig.8). Fordelingen viser, at husene overvejende er delvist eller velbevarede (fig.9). For en mindre del af husene - i alt 26 ud 270 huse (lidt under 10%) - er det dog kun de tagbærende stolper og dørstolperne, der er bevaret. Baggrunden for at kun dele af væg/støttestolpeforløbene er bevaret skyldes oftest moderne forstyrrelser som pløjning og nedgravninger. Sjældnere er forstyrrelserne sket i oldtiden.

Husene i materialet er blevet kategoriseret i forhold til 13 afgrænsede hustyper (fig.10). Typologien er baseret på de forhold, som har betydning for en analyse af dørpartierne: Den tagbærende konstruktion - om huset er ét-, to- eller treskibet, eller en kombination af disse; væggenes forløb - om det er buet eller ret; støttestolper eller ej og endelig fordelingen af den indre stolpesætning - om der findes et "halrum" i huset eller ej. I denne sammenhæng defineres et "halrum", som et rum/afstand

mellem tagbærende stolpepar, der er markant større end langhusets øvrige rum. Termen "Trelleborghus" bliver flittigt anvendt om vikingetidshuse, men typen er aldrig blevet klart defineret (Artursson 2005:123; Skov 1994:142; Wranning 1999:41). Der er således divergerende opfattelser af, hvad et "Trelleborghus" er. Her er termen alene anvendt om de huse, som ligner den mest almindelige hustype på Trelleborg (type 6). Huse, der har træk som minder om Trelleborghuset, men i kombination med andre træk, er blevet beskrevet som selvstændige typer (type 3, 4, 5, 7, 11 og 12). Udgangspunktet for typebestemmelsen har været udgraverens tolkning af det pågældende langhus og dets konstruktionselementer.

Den udviklede typologi er i sin nuværende form målrettet dette studie og ikke nødvendigvis brugbar i en bredere kontekst. Der er forhold, der ikke er taget højde for i typologien, fx om den tagbærende konstruktion er over- eller underbalanceret (Herschend 1989); størrelsen af huset (Artursson 2005) og udformningen af gavlkonstruktionen (Jørgensen & Eriksen 1995:17-26; Stoumann 1981). Især afklaringen af gavlkonstruktionen ville kræve et selvstændigt studie af snitte tegningerne for fx at afklare om, der fandtes tagbærende stolper i gavlen eller ej. At lave en hustypologi, som er anvendelig i den gravende arkæologi er et selvstændigt studie og som sådan uden for rammerne af dette speciale. At et sådant arbejde er tiltrængt og nødvendigt er så en anden sag.

Ud af de 270 langhuse, der er registreret, er type 1 langt den mest almindelige - i alt 81 ud af 270 huse (30%) (fig.11). Dernæst følger type 6 - i alt 38 huse ud af 270 (14%). Type 6 er det "klassiske Trelleborghus" og en stor del af type 6-husene stammer da også fra selve Trelleborg (25 huse ud af 38 eller 66%). Trelleborghuset findes dog også udenfor den specifikke kontekst, som Trelleborg er. Huse af type 3, 8 og 9 findes alle i omkring 20 eksemplere. De øvrige hustyper (type 2, 4, 5, 7, 10, 11, 12 og 13) findes mere sporadisk i det indsamlede materiale. Der er 35 langhuse, som det ikke lader sig gøre at typebestemme, hovedsageligt på grund af bevaringsforhold, eller fordi hele huset ikke er afdækket.

Hvis man ser overordnet på de huse, som kan typebestemmes, er der flere træk, som gør, at hustyperne kan grupperes forskelligt indbyrdes (fig.12). Husene kan grupperes efter deres tagbærende konstruktion: Huse med gennemgående tagbærende konstruktion (type 1, 3, 9, 10, 11), huse med "halrum" (markant større mellemrum et sted i den tagbærende konstruktion) (type 2, 4, 5), huse med tagbærende konstruktion af Trelleborgtype (type 6, 7, 12) og huse uden indre tagbærende konstruktion (type 8, 13). Der er 134 huse ud af 235 (57%), der har gennemgående tagbærende konstruktion. 49 huse (21%) har "halrum" og 29 huse (12%) har tagbærende konstruktion af Trelleborgtype. Endelig har 23 huse (10%)

ingen indre tagbærende konstruktion.

Et andet træk hustyperne kan grupperes efter er, hvorvidt der er støttestolper i huset eller ej. 150 huse ud af 235 (64%) har ikke støttestolper, mod 84 huse (36%), der har støttestolper.

Der er en del hustyper, som bærer træk af det klassiske Trelleborghus, men uden at bære alle trækkene (fx samme tagbærende konstruktion, støttestolper, halrum). Det drejer sig om typerne 2, 3, 4, 5, 7, 11 og 12. Sammenlagt med de klassiske Trelleborghuse (type 6) er der 104 huse ud af 235 (44%) med mere eller mindre Trelleborghuskarakter. Sammenlignet med antallet af huse, som bærer hvad man kunne kalde "jernalderkaraktertræk" (gennemgående tagbærende konstruktion, ingen støttestolper) og "middelaldertræk" (midtsuler/ingen indre tagbærende konstruktion, ingen støttestolper), kan det ses, at der er 103 huse (44%) med "jernaldertræk" og 28 huse (12%) med "middelaldertræk".

Dørpartierne

Dørpartierne i det indsamlede materiale er tolket på baggrund af tilstedeværelsen af anlæg i en bestemt struktur, samt et matchende fravær af anlæg svarende til døråbningen. De anlæg, der overvejende udgør resterne af et dørparti, er stolpehuller og grøfteanlæg, men derudover er der også eksempler på, at brolægninger og brugsspor (trampelag eller forhøjet fosfat) tolkes som dørpartier. I det indsamlede materiale findes der eksempler på dørpartier, hvor der indgår ét enkelt anlæg og eksempler på dørpartier med op til 12 anlæg tilknyttet. I et typisk dørparti i det indsamlede materiale indgår der dog mellem to og fire anlæg.

Dørpartierne er kategoriseret efter konstruktionstyper (fig.13). Typerne er defineret ud fra placeringen af dørstolperne i forhold til vægforløbet, og hvilke ydre og indre konstruktioner, der kan være. Type 1, 2, 3 og 4 er defineret ved alene at bestå af dørstolper. Type 5, 6 og 7 er defineret ved, at dørstolperne sidder i væggen og der er ydre konstruktioner tilknyttet. Ydre konstruktioner er i denne sammenhæng støttestolper i den ene eller begge sider. Type 8, 9 og 10 er defineret ved dørstolper, der er trukket ind fra væggen, hvorved væggen kommer til at danne en form for "ydre konstruktion". Type 11 og 12 er defineret ved, at dørstolperne sidder i væggen, og at der både er yderligere konstruktioner inden for dørstolperne og udenfor. Type 13 er defineret ved, at dørstolperne sidder i væggen, og der er en stolpekonstruktion indenfor dørstolperne. Type 14 er defineret ved, at dørstolperne sidder i væggen, og

at der er bygget et egentligt bislag/vindfang ud fra væggen. Type 15 er en åben gavl (gavl uden spor af anlæg). Ofte er den præcise konstruktion af denne type dørparti ikke kendt.

Ud af de 589 dørpartier, der er registreret, er type 3 langt den mest almindelige konstruktion - i alt 198 ud af 589 dørpartier (34%), dernæst er type 5 (20%) og type 8 (14%) (fig.14). Herfra er der et spring ned til type 1, 2, 6 og 12. Typerne 4, 7, 9, 10, 11, 13 og 14 forekommer mere sporadisk i materialet. De åbne gavle (type 15) findes der ni eksempler på. Der er ni tolkede dørpartier, hvor dørpartikonstruktionen ikke kan udledes sikkert af det gennemgåede materiale. Det skyldes enten, at konstruktionen er forstyrret af moderne nedgravninger eller, at tolkningen er sket på baggrund af tilstedeværelsen af brolægning eller trampelag, men uden at øvrige anlæg er tilknyttet.

Hvis man ser på de dørpartier, hvor konstruktionen kan bestemmes, kan man genkende to overordnede konstruktionsprincipper. Enten består dørpartiet alene af dørstolper (type 1, 2, 3, 4 og 15), eller er dørpartiet markeret med yderligere konstruktioner (type 5-14) (fig.15). Der ses en næsten ligelig fordeling mellem dørpartier uden yderligere markering og dørpartier med markering - 281 uden markering og 299 med markering (henholdsvis 48% og 52%).

Dørpartiernes placering

Ud af de 589 registrerede dørpartier er 71 indre døre og 518 ydre døre. De indre døre er alle placeret i skillevægge i huset og markerer overgangen fra et rum til et andet i huset. De sidder uden undtagelse imellem et sæt tagbærende stolper. I materialet findes huse med kun én indre dør og huse med helt op til fem indre døre.

De ydre døre kan være placeret henholdsvis i gavlen (116 dørpartier) og i langvæggen (402 dørpartier) på huset. De dørpartier, der er placeret i gavlen, er på nær enkelte undtagelser placeret midt i gavlen. De dørpartier, der er placeret i langvæggen, er enten placeret midt i eller forskudt fra midten på selve langvæggen. Der er 138 dørpartier, som sidder midt i langvæggen og 244 dørpartier, som er placeret forskudt fra midten. 20 dørpartier kan ikke nærmere placeres på langvæggen, da husene ikke er bevaret eller afdækket i fuld længde. Af de 402 dørpartier i langvæggen sidder 126 dørpartier i par, det vil sige to døre overfor hinanden (i alt 63 par). De øvrige 392 dørpartier sidder uden direkte reference til andre døre.

De ydre døre er ikke jævnt fordelt på langhusene, og der er både eksempler på

langhuse med en enkelt og helt op til syv ydre døre (fig.16). Lige omkring halvdelen af de registrerede langhuse har kun et enkelt dørparti (bevaret) - i alt 132 huse ud af 270 (49%). For den anden halvdel af det indsamlede materiale gælder, at to indgange er det næstmest almindelige, derfra er der et spring ned til tre og fire indgange, som er lige almindelige, fem indgange er der seks eksempler på. Der er kun ét langhus hver med henholdsvis seks og syv indgange.

Fordelingen af dørpartierne i langhuset er blevet kategoriseret efter "indgangsmønstre" (fig.17). Mønstrene er defineret på baggrund af følgende forhold: om der sad døre i gavlen og/eller langvæggen. Hvis dørene sad i langvæggen, om de sad midt for eller forskudt fra midten, og om der fandtes døre placeret overfor hinanden i par. Det er forskelligt, hvor mange døre, der indgår i hvert indgangsmønster. Indgangsmønstre, hvor der indgår én indgang: mønster 1, 2 og 4, to indgange: mønster 1, 3, 5, 6, 8, 10, 18, 19, tre indgange: 3, 5, 7, 8, 9, 11, 12, 16, 21, fire indgange: mønster 9, 13, 14, 17, 20, 21, 22, 24, fem indgange: mønster 13, 15, 22, 23, 25, seks og syv indgange: mønster 22. Det er det samlede billede af dørpartiernes placering i langhuset, som danner baggrund for inddelingen i mønstre.

Fordelingen af indgangsmønstre er ujævn med nogle mønstre, som går igen ofte og nogle mønstre (mønster 7, 11, 15, 20, 23 og 24), som kun repræsenteres ved ét hus (fig.18). Mønstrene 2 og 4 er de mest almindelige - i alt henholdsvis 45 og 63 ud af 270 huse (henholdsvis 17% og 23%). Dernæst følger mønstrene 1, 9 og 19. Mønstrene 3, 5, 6, 10, 16 og 18 findes mere sporadisk i materialet. De øvrige mønstre findes kun i enkelte tilfælde. Det er ikke alle huse, hvor vi kan være sikre på, at det totale antal af oprindelig dørpartier er lokaliseret. I nogle tilfælde er dele af vægforløbet ikke bevaret, eller huset kun delvist afdækket, og der kan således oprindeligt have været flere døre. Hvis de erkendte dørpartier giver nok baggrund til at tolke et "indgangsmønster", er langhuset stadig blevet tilskrevet et. Mønstrene er på denne måde tilskrevet ud fra, hvad der er bevaret af huset, men det er ikke alle "indgangsmønstre", som kan betragtes som "endelige". Der var i alt syv huse, hvor indgangsmønsteret ikke kunne bestemmes på grund af bevaringsmæssige eller afdækningsmæssige grunde.

I forhold til det overordnede indtryk af indgangsmønstrene kan man genkende 3 principper alt efter om indgangsmønsteret er orienteret mod enderne af langhuset (mønster 1, 2, 3, 8, 9, 10, 11, 16, 17 og 18), orienteret mod midten af langhuset (mønster 4 og 9) eller en kombination af ende- og midterorienteret mønster (mønster 5, 6, 7, 12, 13, 14, 15, 20, 21, 22, 23, 24 og 25) (fig.19). Lidt over halvdelen af husene har et indgangsmønster, der er orienteret mod enderne af huset - i alt 125 huse ud af 232 (54%), hvorimod der er 67 huse (29%), der har et midterorienteret

indgangsmønster. 40 huse (17%) har et indgangsmønster der kombinerer en ende-og midterorientering.

Husenes funktion og kontekst

Husets funktion angiver den overordnede funktion, som huset har haft i sin levetid. Husets funktion tolkes ud fra husets konstruktion, type, størrelse, placering, interne anlæg, naturvidenskabelige analyser, fund mv. Den tolkede funktion er baseret på udgraverens egen tolkning. Materialet er opdelt i funktionerne "beboelseshus", "udhus", "repræsentationshal" og "kulthus". "Beboelseshus" betegner huse, hvor der med stor sandsynlighed har været menneskelig beboelse samtidig med, at husene kan have rummet andre af gårdens funktioner. "Udhus" betegner huse, som antageligt ikke har været til beboelse, men som har haft en form for økonomisk funktion. "Repræsentationshal" betegner langhuse, som er tolket som en klassisk hal (her kaldet "repræsentationshal" for at adskille det fra den anvendte "halrum"-term) - et hus, som skiller sig ud ved ikke at have været anvendt til beboelse, men er bygget til at rumme sociale forsamlinger (Herschend 1993:182-183). "Kulthus" betegner langhuse, som er tilskrevet en særlig rolle i forhold til kulten. Det har ikke været specialets fokus at stille yderligere spørgsmål ved denne tolkning.

Ud af de 270 langhuse i materiale er fordelingen af langhusenes tolkede funktion således, at der er flest langhuse tolket som "beboelseshus" - i alt 172 huse ud af 270 (64%) og "udhus" i alt 67 huse ud af 270 (25%) (fig.20). Derudover er der syv langhuse tolket som repræsentationshaller (3%) og ti huse tolket som kulthuse (4%). For 14 huse har funktionen ikke kunnet tolkes på grund af bevaringsforhold og feltstørrelse.

Husets kontekst angiver den sammenhæng, som huset har indgået i og skal derfor ses i sammenhæng med lokaliteten. Husets kontekst er tolket på baggrund af sammensætningen af lokaliteten, husenes konstruktioner, størrelse, placering i landskabet, fund mv. Materialet er opdelt i konteksterne: Enkeltgård, stormandsgård, landsby, handelsplads og ringborg. Her er konteksttyperne defineret således: "Enkeltgård" betegner en kontekst, hvor langhuset er fundet sammen med anlæg, så som grubehuse, brønde, hegn og eventuelt andre huse i et samlet gårdsanlæg, hvor der sandsynligvis ikke ligger andre samtidige gårde lige ved. "Stormandsgård" betegner en kontekst, hvor langhuset indgår i en gård, som har haft én eller flere centralfunktioner. Stormandsgårdene er ofte tilskrevet en forbindelse til den politiske

magt og sociale elite. "Landsby" betegner en kontekst, hvor langhuset indgår i et gårdsanlæg, der ligger sammen med flere samtidige gårde. De samtidige gårde skal kunne udskilles fra hinanden for, at denne konteksttype er anvendt. "Handelsplads" betegner en kontekst, hvor langhuset er del af en bosættelse, som især er baseret på handel. Disse pladser er ofte karakteriseret ved et højt antal grubehuse. Pladser alene med grubehuse er dog af gode grunde ikke medtaget her. "Ringborg" henviser til en kontekst, hvor langhusene ligger i forbindelse med en ringborg. Den tolkede kontekst angiver den overordnede sammenhæng, som hus og dørparti skal ses i forhold til. Tolkningen af konteksten er baseret på udgraverens egen fortolkning.

Fordelingen af lokaliteter på de forskellige kontekster viser, at der er flest lokaliteter, der er tolket, som "enkeltgårde" - i alt 44 ud af 96 (46%) (fig.21). Der er 8 lokaliteter (8%), der er tolket som "stormandsgårde", og 12 lokaliteter (13%), der er tolket som "landsbyer". 6 lokaliteter (6%) er tolket som "handelspladser", og en enkelt lokalitet (Trelleborg) er tolket som "ringborg". For 25 lokaliteter kunne konteksten ikke udledes af det undersøgte.

Fordelingen af huse på de forskellige kontekster er markant forskellig fra fordelingen af lokaliteter. Ud af de 270 registrerede langhuse er der fundet flest huse, der tilhører konteksttypen "stormandsgård" - i alt 80 langhuse ud af 270 (30%). Dernæst følger "enkeltgård" - i alt 77 huse ud af 270 (29%) (fig.22). 33 huse (12%) hører til konteksten "ringborg". Henholdsvis 21 huse (8%) og 17 huse (6%) hører til henholdsvis en "landsby-" eller "handelspladskontekst". Der er 42 langhuse, som er fundet alene uden andre anlæg til at belyse deres kontekst. Iblandt de 42 huse findes sandsynligvis en del "enkeltgårde", men bevaringsforhold eller udgravningsfeltets begrænsede størrelse har gjort det umuligt at belyse sammenhængen. Sammenholder man antallet af lokaliteter og huse i de forskellige kontekster ses det, at husene tolket som "enkeltgårde" er spredt ud over et relativt stort antal lokaliteter, mens huse tolket som "stormandsgårde" tilhører et relativt snævert antal lokaliteter.

Hvis man sammenholder husenes tolkede funktion med tolkningen af kontekst, kan man se, hvordan de forskellige husfunktioner fordeler sig på kontekster (fig.23). Man kan se, at beboelseshuse og udhuse findes i alle kontekster, og at fordelingen mellem, hvor ofte de findes i de forskellige kontekster, ligner til dels hinanden. Der hvor fordelingen mellem beboelseshuse og udhuse adskiller sig er fordelingen mellem "enkeltgårde" og "stormandsgårde". Hvor beboelseshusene overvejende findes i "enkeltgårdskontekst" (50% er fundet i "enkeltgårdskontekst", 20% er fundet i "stormandskontekst"), findes udhusene overvejende i "stormandsgårdskontekst" (51% af udhusene er fundet i "stormandskontekst", 15% er fundet i "enkeltgårdskontekst"). Det betyder, at "stormandsgårdene" har haft flere udhuse pr.

beboelseshus end "enkeltgårdene". Samtidig ser man, at funktionerne "repræsentationshal" og "kulthus" udelukkende er tolket til at høre hjemme i konteksten "stormandsgård".

Alt i alt tyder det på, at "stormandsgårdene" indeholder et større antal bygninger end "enkeltgårdene", både rent antalsmæssigt og i udbud af forskellige funktioner. Det er især antallet af udhuse, som er forskelligt i de to typer kontekster.

Repræsentativitet

Målet har været at indsamle et så komplet materiale som muligt til projektet. Af forskellige grunde er det dog ikke muligt at få alt med, og i bund og grund kan materialet aldrig blive bedre, end det grundlag det er baseret på.

Grundlaget har først og fremmest været de centrale registre, så som Fund og Fortidsminder, Fornsök og Jacobssons katalog (Jacobsson 2000). Det er bevisligt, at der er fejl og huller i de centrale registre. Alene de mange forskellige kategorier som et hus kan registreres under skaber problemer med søgningen (fig.3). De fejl og huller, der er i de centrale registre kan jeg ikke tage højde for i materialeindsamlingen ud over at søge at supplere materialet ud fra andre kilder som AUD, litteratur, kontakt til museerne mv. For det svenske materiale gælder desuden, at manglen på et egentligt centralt register har gjort det vanskeligt at vurdere, om indsamlingen var fyldestgørende. Der kan være overset lokaliteter, som burde have været medtaget.

Noget relevant materiale er blevet frasorteret på baggrund af mangel på beretning, planer eller tilgængelighed til materialet. Med opfølgende besøg kunne problemerne med dette materiale måske være løst, og materialet være medtaget. Det har desværre ligget uden for dette projekts rammer at lave opfølgende besøg. Jeg er overbevist om, at en grundig gennemgang af den samlede dokumentation i museernes arkiver derudover ville give mere materiale, men det har også ligget uden for rammerne af specialet at nybearbejde materiale fra bunden. Jeg ved således, at der findes yderligere relevant materiale i museernes arkiver, hvor alene de ydre omstændigheder har bevirket, at materialet ikke er medtaget.

Fordelingen af lokaliteter mellem de gravende institutioner er ujævn. Enkelte institutioner bidrager med mange lokaliteter, og nogle institutioner bidrager kun med en enkelt lokalitet (fig.24). Det samme gør sig gældende for det antal huse, som hver lokalitet bidrager med - nogle lokaliteter bidrager med mange huse, og en del

lokaliteter bidrager kun med et enkelt eller to huse (fig.24). Når man sammenligner fordelingen af lokaliteter pr. institution med fordelingen af huse pr. institution ses det, at Nationalmuseet kun bidrager med tre lokaliteter, men til gengæld bidrager med det største antal huse (55stk). Det ulige forhold opstår på grund af Nationalmuseets udgravninger ved Trelleborg og Tissø, der hver især har bidraget med et stort antal huse med bevarede dørpartier. Enkelte lokaliteter er således overrepræsenteret i materialet og kan få uforholdsmæssig meget indflydelse på resultaterne og tolkningerne. Det bør der tages højde for i bearbejdningen. Ellers kan en enkelt lokalitet med sit særpræg måske medvirke til, at andre tendenser i materialet bliver overskygget.

Et grundlæggende præmis for materialet er, at det er indsamlet ud fra et bevaringskriterium (om der var bevaret dørparti eller ej). Materialet giver derved ikke et fuldt og repræsentativt indtryk af vikingetidens bebyggelse, eftersom huse uden bevaret dørparti og grubehuse ikke er medtaget. Om dørpartiet er bevaret er nemlig ikke blot et spørgsmål, om velbevarede lokaliteter vs. ikke velbevarede lokaliteter. For en stor andel af materialet (60%) er det mindre end halvdelen af det totale antal huse på en lokalitet, som havde bevarede indgange - i alt 51 lokaliteter ud af 85 (fig.25). Der er kun 21 lokaliteter ud af 85 (25%), hvor alle huse havde bevaret dørpartier. De registrerede huse giver således sjældent et billede af den fulde bebyggelse på en lokalitet. Hvis et fuldt indtryk af vikingetidens bebyggelse er ønsket (fx med hensyn til fordelingen af hustyper, funktioner eller kontekster) skal det indsamlede materiale suppleres med yderligere materiale, før et sådant kan gives.

Alt i alt er det min vurdering, at specialets materiale er så komplet, som det har været muligt indenfor rammerne. Det materiale, som eventuelt måtte være overset, rører ikke ved kvaliteten af det materiale, som er registreret. Der skal tages højde for ulige fordeling af huse og lokaliteter i bearbejdningen af materialet og for, at materialet kun indeholder huse med bevarede dørpartier. For et studie af dørpartierne i vikingetidens bebyggelse i Skåne og på Sjælland vurderer jeg til gengæld, at materialet er repræsentativt. Materialet repræsenterer kun de dørpartier, som det er muligt at genkende arkæologisk. De dørpartier, som ikke er dette - enten på grund af bevaringstilstanden eller konstruktionen - vil af gode grunde ikke kunne indgå i materialet, med mindre der fx er bevaret brolægning eller lignende til at vise at der har været et dørparti. Materialet vil derfor, selvom det er repræsentativt, altid fremstå fragmentarisk.

Problemer i materialet

Der er nogle problemer med det dateringsmæssige grundlag og med den grundlæggende forståelse af husenes konstruktion i det indsamlede materiale, som har indvirkning på materialets muligheder. En løsning af problemerne ville kræve, at man gik dybere ind i den enkelte problematik, end der er rum til inden for rammerne af dette projekt, selvom de begge er af stor relevans. Her skal de blot fremlægges, så passende forbehold i behandlingen af materialet kan tages.

Dateringsproblematikken

Generelt er det kulturhistoriske dateringer som dominerer materialet. Det har sin baggrund i, at det meste af materialet er dateret typologisk - ofte som den eneste dateringsform. Der er dog en række problemer forbundet med typologiske dateringer for vikingetiden. Der er kun lavet få egentlige studier til udvikling af overregionale hustypologier for vikingetiden (Artursson 2005:124-126; Martens 2005:53-54). De, der findes, er udviklet for ca. 20 år siden og er ikke blevet løbende evalueret efterfølgende (Hvass 1993; Skov 1994). Der er således ikke taget højde for fund, der er gjort de sidste 10-15 år, hvorfor der er risiko for, at typologierne ikke længere stemmer overens med materialet. Samtidig har nyere forskning vist, at der sandsynligvis findes regionale forskelle i langhusmaterialet. Sjælland og Skåne har sandsynligvis haft tættere kulturel kontakt end fx Sjælland og Jylland og sandsynligvis haft en fælles byggetradition (Boye 2008:31; Madsen 1991; Martens 2005:70; Svanberg 2000:259). Hustypologierne har ellers indtil videre været domineret af det vestdanske materiale. Arbejdet med at udvikle regionale typologier (fx over Sjælland og Skåne) er først blevet påbegyndt for nylig (Artursson 2005).

Hustypologierne er kun i få tilfælde hæftet op på absolutte dateringer, da C14-dateringer endnu ikke er almindelige (dog ses de oftere på de svenske udgravninger end på de danske). Kun 75 huse ud af de 270 registrerede, er dateret på denne måde. C14-dateringer kan i sig selv være problematiske, da det er usikkert, hvad man daterer. I nyere udgravninger er man dog blevet opmærksom på, at der gerne skal mere end én C14datering af samme konstruktion. Om muligt bør man tage dateringen på andet end trækul, men hellere af planterester med en kort egenlevetid, således at man mindsker risikoen for at datere tidligere faser af beboelse samt, at træets egenlevetid - måske på flere hundrede år - forstyrrer resultatet.

Andre dateringsformer, som er brugt i forhold til det indsamlede materiale, er

funddatering, samhörighed, stratigrafi og naturvidenskabelige dateringer, som TL-dateringer og dendrokronologiske dateringer, men de spiller kun en mindre rolle.

Alt i alt er der usikkerhed hæftet på de fleste dateringsformer, og man risikerer nemt at ende i en slags ringslutning, hvor typologisk daterede lokaliteter bekræfter andre typologisk daterede pladser, som igen bliver argumentet for en bekræftelse af den første lokalitets datering osv. Det optimale er, hvis flere dateringsformer anvendes samtidig. Jo bedre de forskellige dateringsformer stemmer overens, desto større sandsynlighed er der for dateringens rigtighed. Lidt over en tredjedel af det indsamlede materiale er kun dateret med én dateringsform, hvilket betyder en vis usikkerhed omkring dateringen af materialet.

At lave et kronologisk, typologisk studie ville kræve, at man gik dybere ind i de dateringsmæssige problemer og diskussioner, end jeg har valgt at gøre. I specialet vil jeg anvende de brede kulturhistoriske dateringer, som er givet materialet. Det afspejler materialets muligheder, som tingene står nu, selvom det nedtoner de kronologiske forskelle, der måtte være i materialet.

Væg- eller støttestolper?

I de gennemgåede huse har det vist sig, at der generelt er svingende retningslinier for, om en stolperække i husets langsider tolkes som vægstolper eller støttestolper. Hvis der kun er en enkelt stolperække bevaret i langsiden kan denne således både tolkes som væg- og som støttestolper.

Det har betydning for tolkningen af materialet. I dette konkrete projekt betyder det, at huse, som er tilskrevet hustype 1 i virkeligheden kan være af type 3 og omvendt. Samtidig kan det betyde, at dørpartikonstruktioner, som er tolket som trukket ind fra væggen i virkeligheden har siddet i væggen, som er markeret med støttestolper udenfor. Overordnet er det dog også et problem, da det har betydning for den grundlæggende forståelse af husets kronologiske udvikling og konstruktion i vikingetiden.

Optimalt bør problematikken om væg- eller støttestolper være løst i felten, men mit indtryk er, at det ikke altid får den opmærksomhed, som det burde have. Hvis problematikken ikke er løst i felten, kræver det et grundigt studie af plan- og profiltegninger for at afgøre, om der er tale om væg- eller støttestolper. Det har ligget udenfor specialets rammer at gå dybere ind i denne problematik, selvom det har betydning for det indsamlede materiale. I specialet er jeg udgået fra udgraverens fortolkning af husets konstruktion.

Samlet vurdering af materialet

Den geografiske udbredelse af materialet er noget ujævn, men de fleste områder er repræsenteret. Dateringsmæssigt er alle perioder repræsenteret, selvom der har vist sig at være problemer med det dateringsmæssige grundlag, som ofte er for bredt.

Husene viser et varieret udbud af typer. Der har dog vist sig at være problemer med forståelsen af selve husets konstruktion i tolkningen af væg- og støttestolper. Dørpartiernes konstruktion er varieret, selvom et grundprincip kan genkendes - om dørpartiet er markeret med konstruktioner ud over selve dørrammen eller ej. I dørpartiernes placering kan en række mønstre udskilles, selvom placeringen har vist sig at være forholdsvis varieret. Der er et varieret udbud af husfunktioner og kontekster, som husene indgår i, som er med til at sikre en bredde i materialet.

Udgangspunktet for de arkæologiske undersøgelser er relativt ensartet - hovedparten er foretaget inden for de sidste 30 år og oftest som nødudgravninger. Alligevel er det meget varieret, hvordan lokaliteterne er undersøgt, og hvad der har været prioriteret. Afrapporteringen er også meget varieret.

Materialet vurderes at være repræsentativt for at belyse den aktuelle problemstilling, men ikke for at give et generelt indtryk af vikingetidens bebyggelse i studieområdet. Dertil er udvælgelsen af materialet for "tilfældig", og et sådant studie vil kræve supplerende indsamling af materiale.

Alt i alt er materialet forholdsvis heterogent - både med hensyn til det originale udgangspunkt og det registreringsmæssige. Indtrykket er, at materialet afspejler bredden i det billede vi har af vikingetidens bebyggelse: Materialet stammer ikke kun fra én bestemt gruppe af samfundet, fra én bestemt regional tradition eller fra huse af én bestemt funktion, men kan medvirke til at give et bredt indblik af dørene og vikingetiden beboelse på Sjælland og i Skåne.

Dørpartiet

For at forstå oplevelsen og betydningen af dørpartiet i vikingetidens langhuse, er det nødvendigt at have en forståelse af dørpartiets udseende og virkemidler.

Forudsætningen for den videre behandling af materialet er derfor at belyse dørpartiets udseende. Da et målrettet studie af dørpartiets udseende i vikingetiden ikke er gjort tidligere, er formålet først og fremmest at afklare, hvilken viden vi har om dørpartiernes udseende og udformning. Dernæst er det formålet at afklare, hvor stor variation, der findes i materialet. Endelig er det formålet at diskutere betydningen af dørpartiets udseende og udformning.

I det arkæologiske materiale er vi langt hen ad vejen begrænset til de elementer, som afsætter spor i jorden. Det vil sige, selve dørpartiets konstruktion og det spor, som brugen af døren kan have påført underlaget. Det er disse spor, som udgør størstedelen af materialet. Fra en række bopladser med særlige bevaringsforhold (bl.a. Lund, Elisenhof og vikingetidsbyerne Hedeby, York og Dublin) kan stolpehulsmaterialet dog suppleres med fund af bygningstømmer og genstande, som udvider vores indsigt i dørpartiets udseende. Et studie af samtidige afbildninger af langhuse og dørpartier på fx billedsten, runesten, mønster, gravsten mv. kan også bidrage med viden, som kan sætte en tolkning af det arkæologiske materiale i perspektiv. Analysens udgangspunkt er dog først og fremmest det indsamlede materiale.

Dørpartiets konstruktion og udformning

De nedgravede anlæg - stolpehuller og grøfteanlæg - danner grundlag for tolkningen af dørpartiets konstruktion. Det samlede indtryk af konstruktionen har tidligere dannet grundlag for opdelingen i konstruktionstyper (fig.13). Her vil konstruktionstyperne blive uddybet og konstruktionens to delelementer - selve dørrammen og de indre/ ydre konstruktioner - blive gennemgået hver for sig.

Dørrammen

Dørrammen består af dørstolper, dørtærskel og overligger, og det er heri, selve

dørfløjen sidder. Dørstolperne er den bærende del af dørpartiet. Dørstolper findes i langt størstedelen af materialet repræsenteret ved stolpehuller. Der findes fire forskellige dørstolpekonstruktioner i det indsamlede materiale: en enkelt stolpe i én side af døråbningen, en stolpe i hver side, en kombination af en dobbeltstolpe i den ene side og en enkelt stolpe i den anden og endelig dobbeltstolper i hver side af døråbningen. Konstruktionen med en stolpe i hver side dominerer materialet suverænt - i alt 474 dørpartier ud af 589 (80%) (fig.26). De øvrige konstruktioner optræder kun sporadisk. 15 dørpartier ud af 589 (3%) har ingen dørstolper tilknyttet, og konstruktionen kunne derfor ikke bestemmes.

Det virker som om, der er konsensus indenfor den gravende arkæologi om, at dørstolper er kraftigere end de øvrige anlæg i væggen. I nogle tilfælde i det registrerede materiale har det ligefrem været fremført som argument for tolkningen af et dørparti (fx Woller 1998:65). I 546 tilfælde ud af 1086 dørstolper har jeg oplysninger om dybden af både dørstolper og af vægstolper. I en sammenlignende undersøgelse viser det sig, at - i alt i 309 tilfælde ud af 546 (57%) er dørstolperne mindre dybe end vægstolperne (fig.27). I 51 tilfælde var de lige dybe (9%) og i 186 tilfælde (34%) var dørstolperne dybere end vægstolperne. Billedet er således ikke entydigt. At et anlæg er kraftigere end de øvrige anlæg i vægforløbet kan dog ikke alene anvendes som argument for tolkningen af et dørparti, hvis ikke det følges op af yderligere argumentation.

Bunden af dørrammen udgøres af dørtærsklen. I det indsamlede materiale er der spor efter tærskler i 33 tilfælde ud af 589. Kun i ét tilfælde er den egentlige tærskel fundet (PKbanken hus 1 dør 2, 1281-1298-00-01-02). Den består af en træplanke på højkant (fig.28). De øvrige 32 tilfælde er det alene aftrykket af tærsklen eller dens underlag, som er tilbage. I 27 tilfælde ud af de 32 er der tale om, at det er væggrøften, som fortsætter mellem dørstolperne eventuelt med en ændring i fyldet (fx Toftegård hus 4 dør 1, 050612-074-1.04-01, Trelleborg hus F2 dør 3, 040304-08-F2-03). I de resterende tilfælde er der tale om mindre grøfteanlæg placeret mellem dørstolperne. Generelt er grøfteanlæggene i det indsamlede materiale ikke særligt dybe og kan derfor nemt forsvinde ved fx nedpløjning. At der ikke er fundet aftryk efter en tærskel, er således ikke udtryk for, at der ikke oprindeligt har været en dørtærskel.

At dørtærsklerne har været lavet af træ bekræftes af fund uden for studieområdet fra Elisenhof, Hedeby og Dublin, hvor et større antal dørtærskler er fundet (Bantelman 1975; Ó Ríordáin 1971:82; Schietzel 1969; 1981; Wallace 1992:28-31). Disse dørtærskler har været konstrueret på lidt forskellige måder, men består ofte af en planke på højkant og en planke på den brede side (fig.29). Plankerne kan

være holdt fast af mindre pæle. Fra Dublin ses, at nogle af dørtærsklerne er udstyret med riller eller furer, som er tolket som en anordning til at tørre skoene af på, inden man går ind (Wallace 1992:29). Alle de præsenterede dørtærskler er konstrueret i jordhøjde.

Selve tærsklen er ikke nødvendigvis fæstet til dørstolperne. Dørstolperne fastholdes i stolpehullerne i jorden og får således deres stabilitet her. Dørstolperne kan dog være hæftet sammen med en mindre tværgående liste, der ligger under tærsklen, som det er fundet bl.a. på Elisenhof og i Hedeby (fig.30) (Schietzel 1969:31; Szabó et al. 1985:110). Denne konstruktionsdetalje kan ikke bevises i det indsamlede materiale, men kan dog heller ikke afvises - især i de tilfælde, hvor vægggrøften fortsætter mellem dørstolperne.

Toppen af dørrammen udgøres af overliggeren, hvor den er hæftet til dørstolperne. Det eneste spor af overliggeren i det indsamlede materiale stammer fra udgravninger i Lund. Her er der fundet to døroverligger, dog uden relation til et hus. Overliggerne er ens og har en svungen underside og en ret overside. De er henholdsvis 65 og 70 cm brede (fig.31) (Nilsson 1976:64).

Overliggerne kendes også fra fund uden for studieområdet. En overligger fra Elisenhof har en lignende form med buet underside og ret overside. Stykket er dog rombisk i formen med skrå afslutning i enderne. Den måler ca 65cm (Szabó et al. 1985:109). I Hedeby er fundet en overligger siddende i resterne af en dørramme (fig.32) (Rudolph 1939). Den har også buet underside og ret overside. Den er 60cm bred. Samlet set tyder de bevarede fund på, at det har været almindeligt med en buet overligger, selv om det er et meget lille materiale at gøre denne konklusion på.

Døroverliggerens afslutning - hvor den hæftes til dørstolperne - viser indirekte den vinkel dørstolperne stod i. De præsenterede døroverligger viser således, at dørstolperne enten stod ret (overliggerne fra Hedeby og Lund) eller skråt (overligger fra Elisenhof). Ved skrå dørstolper skabes en døråbning, som er bredere forneden end foroven (fig.33).

Profilen på stolpehullerne efter dørstolperne kan eventuelt også afsløre, hvilken vinkel dørstolperne oprindeligt stod i. Af de 325 dørstolper ud af 1086, hvor snitte tegningerne var tilgængelige, er der i alt 124 profiler (38%), hvor stolpehullet har helt lodrette sider. De resterende 201 profiler (62%) er derimod fra stolpehuller med skrå og/eller runde sider. Stolpehullets profil er ikke et fuldgældigt bevis for stolpens oprindelige position, da omsætning eller andre hændelser kan have forstyrret billedet. Optællingen viser dog, at stolpehuller med lodrette sider ikke er det mest

almindelige og antyder, at der findes forskellige former på dørrammen. Hvad snittegningen viser er dog meget afhængig af, hvordan snittet er lagt (på tværs af husets længderetning eller på tværs af døråbningen), og hvad der er registreret (stolpespor eller nedgravninger).

Samlet kan siges, at hoveddelen af materialet består af stolpehuller efter dørstolperne. Stolpehullerne viser indirekte, at den bærende konstruktion oftest bestod af én dørstolpe i hver side. Forholdsvis få fund viser dørrammens udformning direkte. De fund, der er, tyder på, at dørrammen var udstyret med en tærskel i jordhøjde og en buet overligger. Dørstolperne kunne enten stå skråt eller lodret.

Indre og ydre konstruktioner

Ud af 589 dørpartier er 71 indre døre og 518 ydre døre. De indre døre er af konstruktionstype 1-4 og har dermed aldrig tilknyttet yderligere konstruktioner ud over dørrammen. Af de ydre døre har i alt 210 dørpartier ud af 518 (41%) ikke yderligere konstruktioner tilknyttet (konstruktionstyperne 1-4 og 15), hvorimod 299 dørpartier ud af 518 (58%) har yderligere konstruktioner tilknyttet (konstruktionstyperne 5-14).

Udformningen af de inder og/eller ydre konstruktioner er forskellig og kan være placeret enten indenfor, udenfor eller både indenfor og udenfor i forhold til dørstolperne (fig.34). Den hyppigst forekommende konstruktion er en markering af dørpartiet med støttestolper i én eller begge sider (konstruktionstype 5, 6, 7) - i alt 139 dørpartier ud af 299 (46%) (fig.35). Dernæst følger markeringen af dørpartiet ved, at dørstolperne er trukket ind fra væggen, hvorved væggen kommer til at danne en form for "ydre konstruktion" (konstruktionstype 8, 9, 10) - i alt 103 dørpartier ud af 299 (34%). Dørpartierne kan også have både en markering med støttestolper udenfor og indenfor dørstolperne (konstruktionstype 11, 12) - i alt 36 dørpartier ud af 299 (12%). Dørpartierne kan være markeret med et egentlig vindfang enten indenfor dørstolperne (type 13) eller ud fra væggen (type 14). De forekommer henholdsvis 2 og 29 gange ud af 299 (henholdsvis 1% og 6%). De indre og /eller ydre konstruktioner betyder, at dørpartiet skiller sig ud fra væggen. Afstanden fra væggen varierer fra 20cm op til næsten 3 meter. Gennemsnitligt er den dog omkring 80cm.

Samlet kan siges, at der er to principper for dørpartierne: De kan enten bestå alene af en dørramme eller bestå af både dørramme og indre og/eller ydre konstruktioner, der markerer dørpartiet. Markerede dørpartier har været mere almindelige end dørpartier uden yderligere markering. Et samlende princip for de

yderligere konstruktioner er, at de skiller dørpartiet ud fra væggen.

Dørpartiets udformning, som det viser sig i det arkæologiske materiale kan sammenlignes med samtidige afbildninger af døre. Sådanne billeder findes bl.a. på billedsten, genstande og mønter (fig.36). Døre gengives som regel alene ved en angivelse af dørrammen. Der gengives ikke, om døren er markeret med yderligere konstruktioner. Dørrammen kan både gengives med buet overligger (fx Dynna-stenen) og firkantet overligger (fx Hedebymønten). Der er eksempler på dørrammer med lodrette dørstolper (fx Hagby-stenen) og eksempler på dørrammer med tilnærmelsesvis skrå dørstolper (fx Ardre-stenen). B. Arrhenius' og A. Andrén har tidligere fremført en teori om, at de sene gotlandske billedsten i sig selv gengiver døråbninger. Hvis teorien kan bære, kan selve billedstenens form også angive, at skrå dørstolper har været anvendt (fig.37) (Andrén 1989,1992; Arrhenius 1970).

Den eneste gengivelse af en dør, hvor der ses en mulig ydre konstruktion som markering af døren, er på en bronzemodel af et langhus, som er fundet i en grav ved Klinta, Öland (fig.38). Her ses en dør i midten af langsiden og ud herfor findes to knopper. De kan tolkes som yderstolper til markering af dørpartiet. At markeringer ikke optræder på flere gengivelser er måske ikke så underligt, da de fleste gengivelser er to-dimensionelle og dermed ikke kan gengive dybde og perspektiv. Bronzehuset fra Klinta er derimod tre-dimensionelt, og kan således lettere også gengive en markering. At markering ikke optræder på flere gengivelser er derfor ikke det samme som, at den ikke har været almindelig i dørpartierne.

Samlet kan siges, at afbildningerne af døre afspejler de samme tendenser, som det arkæologiske materiale viste, selvom der også er forskelle. Afbildningerne er således med til at underbygge tolkningen af dørpartiets udformning.

Størrelse

Størrelsen af dørrammen er af betydning for udseendet og oplevelsen af dørpartiet. Det gælder både i bredden og højden. Bredden af dørrammer i det indsamlede materiale varierer en del, hvis alle dørpartier medtages (fig.39). Den smalleste måler 60cm, den videste 6,30m. Den store variation skyldes, at der er eksempler på åbne gavle (konstruktionstype 15) i materialet, hvilket betyder en åbning i hele husets bredde. Hvis de udelades, er den gennemsnitlige bredde af døråbningen 135cm. Bredden er målt fra midten af hvert dørstolpehul, så den reelle bredde været noget mindre. I Hedeby var døråbningerne oftest mellem 80 og 90cm brede (Schietzel

1969:29). Til sammenligning er en moderne døråbning mellem 80 og 100cm. Der findes dog ingen egentlige standardmål.

At bestemme højden af dørrammen ud fra det arkæologiske materiale kan til gengæld være problematisk (Schmidt 1994:120-122). Fund fra Hedeby (både dørfløj og dørramme - ikke sammenhørende) er nok det tætteste, man kommer på et direkte tegn på dørrammens højde i vikingetid. Dørfløjen fra Hedeby er 1,84m høj, mens dørrammen er noget lavere - ca 1,50m (Rudolph 1939:32). Vægplanker fundet som foring i en brønd i Vorbasse viser ikke direkte en højde på døråbningen, men de viser dog, at væggen har været høj nok til at have en mandshøj døråbning i. Vægplankerne er henholdsvis 2,04m, 2,06m og 2,1m høje (Hvass 1992:248). Hvis vi regner med, at vikingetidens gennemsnitshøjde var 171cm for mænd og 158cm for kvinder, peger disse fund mod, at dørrammen har været mandshøj og lidt under (mellem 1,5 og 1,8 meter) (Bennike 1993). Til sammenligning er en moderne dør mellem 1,90 og 2,20 meter.

Det har tidligere været fremført, at dørene har været markant lavere end mandshøjde. Det skyldes sandsynligvis, at man i mangel på andet materiale har indraget både dørfløjen fra Nørre Fjand, samt døre i endnu stående middelalderlige tømmerbygninger i Norge i debatten. Dørfløjen fra Nørre Fjand er 115cm høj (Hatt 1957:61-62). De norske tømmerhuse har døre, som er omtrent ligeså høje som brede (ofte mellem 0,80x0,80m og 1,5x1,5m) (Berg 1989; Gjørder 1958:461). Der er dog problemer med at bruge dette materiale, som argument for højden af vikingetidens døre. For det første tilhører de andre perioder - Nørre Fjand døren er i al fald 600 år ældre, og middelalderdørene er omkring 200 år yngre. For det andet tilhører de andre byggetraditioner end vikingetidens langhuse - Nørre Fjand døren hører hjemme i et typisk ældre jernalderlanghus, og de norske middelalder træbygninger hører hjemme i en tømmerhustradition, som i både koncept og teknik ligger langt fra vikingetidslanghusene.

På baggrund af det fremlagte materiale synes jeg, at det er svært at opretholde forestillingen om, at dørene skulle have været lave i vikingetidens langhuse. Selvom de fremstår lavere end en moderne dør, er der tegn på, at døren har været mandshøj og passet med væghøjden på langhuset.

Dørfløjen

Dørfløjen er den del af døren som åbner og lukker døråbningen. Det er den del af dørpartiet, som man er direkte i kontakt med, når døren bruges. Derfor er det også

en af de mest fremtrædende dele af dørpartiet. Omvendt er det et element, som er forholdsvis dårligt repræsenteret i det arkæologiske materiale fra vikingetiden. Der er ingen dørfløje fundet i studieområdet, og der kendes kun få fra det øvrige arkæologiske materiale.

Fra Hedeby stammer den eneste næsten komplette dørfløj dateret til vikingetid. Der er tale om en rektangulær plankedør sammensat af tre planker og holdt sammen af to tværgående planker (revler) foroven og forneden - en såkaldt revledør (fig.40). Fragmenter af plankebyggede dørfløje er desuden fundet i Hedeby og i Dublin siddende in situ (fig.41) (Schietzel 1969:32; Wallace 1992:29).

Fragmenter af en flettet dør fra Dublin antyder, at der også kan have været døre af andre typer (Wallace 1992:29). Denne type dør kendes også fra skriftlige kilder fra middelalderen, hvor de kaldes flagreled eller vendredør (Benzon 1979:14-15). Typen kan have været anvendt i studieområdet, men en sådan konstruktion vil kun afsætte få spor i det arkæologiske materiale.

Plankedøre kendes desuden fra ældre perioder, hvor der er fundet en plankedør i Nørre Fjand (dateret til sen førromersk-ældre romersk jernalder) og ved Dune på Gotland (dateret til 500-tallet) (Hatt 1957:61-62; Stenberger 1940:423-424). De ældste bevarede døre i endnu stående bygninger er også alle plankedøre - fx nordportalen i Urnes stavkirke (én bred planke) fra slutningen af 1000tallet, og Danmarks ældste fungerende dør i Stadil kirke, dateret til 1200tallet (Benzon 1979:17).

Alle de refererede dørfløje er enkelt døre og ikke delte, hvilket kunne tyde på, at dørfløjene i vikingetid har haft denne relativt enkle facon. I nogle af de bredeste døråbninger (fx åbne gavle) må der dog af konstruktionshensyn - hvis der har været dørfløje i disse døre - have været anvendt dobbeltdøre.

Fundene tyder på, at dørfløjen generelt har været tapophængt. På dørfløjen fra Hedeby er tappe bevaret i bunden af døren og øverst i siden af dørfløjen. Andre fund bekræfter også tapping som den gældende ophængningsmetode. Fra Elisenhof, Hedeby og Dublin er der eksempler på, at dørtappen har siddet i et hul i selve dørtærsklen og eksempler på, at dørfløjens nederste tap har siddet i en lille fordybning i en pæl slået ned uden for tærsklen (Bantelmann 1975; Schietzel 1969:28-33; Wallace 1992:29). Fund af "bundter" af tappæle fra både Hedeby og Dublin viser, at sådanne pæle ofte er blevet udskiftet på grund af slid (fig.42).

Der kendes også til jernhængsler fra vikingetiden. De er dog ofte for spinkle til at holde en dør og har nok snarere været anvendt til skrin og kister end til døre. I udgravningerne i Dublin er fundet jernhængsler, der på grund af deres størrelse og

skader (karakteristisk knæk) kan være dørhængsler (Wallace 1992:30). Jernhængsler er dog ikke en almindelig genstand og kan som sådan ikke forudsættes i det indsamlede materiale.

Ophængningen er afgørende for, om dørfløjen er indad- eller udadgående. I materialet fra Dublin er der eksempler på, at tappælene kan være placeret både på indersiden og på ydersiden. Det er dog mest almindeligt, at de sidder på ydersiden (Wallace 1992:29-30). Det samme gælder for fundene fra Hedeby.

Husene fra Hedeby og Dublin er dog af en anden konstruktion end studieområdet langhuse, og andre forhold kan være gældende. En udadgående dør i et langhus kan tænkes at komme i konflikt med de ydre konstruktioner i langhuset, så som støttestolper, tagudhæng mv. En indadgående dør er således en nemmere løsning rent konstruktionsmæssigt i relation til langhuset. I Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder nævnes, at en gammel overlevering siger, at boligens døre var hæftet på indersiden (indadgående), hvorimod udhusedøre kunne være hæftet på ydersiden (udadgående) (Gjærder 1958:462). Om døren var ind- eller udadgående kunne således muligvis også være afhængig af husets funktion.

Samlet set tyder fundene på, at plankedøre har en lang og udbredt tradition. Det må formodes, at de har været anvendt i studieområdet i vikingetiden, men at andre typer dørfløje også kan have været anvendt. Dørfløjene har med stor sandsynlighed været tapophængte. Det arkæologiske materiale er til gengæld ikke entydigt med hensyn til, om dørfløjene har været indad- eller udadgående.

Udstyr og udsmykning

Udstyr og udsmykning er nok de elementer, der betyder mest for dørpartiets udseende. Samtidig er det dog den del af dørpartiet, som vi ved mindst om fra det arkæologiske materiale. Udstyr såsom håndtag og lukke-/låsetøj er påsat dørfløjen og kan have både praktisk og dekorativ funktion. Udsmykning er oftere indeholdt i selve konstruktionselementerne ved fx udskæringer. Udsmykning kan ud over dekorativ funktion også have kommunikative og symbolske aspekter.

Der kendes kun få dørhåndtag fra det arkæologiske materiale. I Uppåkra hus 2 (St. Uppåkra 8:3 hus 2, 1230-1385-05-02) er der fundet et ringhåndtag af jern, en såkaldt dørring (fig.43). Ringen har fire fortykninger og har været fastgjort til døren med en

kraftig krampe. Dørringe kendes i mange sammenhæng helt tilbage til det antikke Rom og langt op i historisk tid. I alle sammenhæng har ringhåndtaget været omgærdet af symbolsk betydning (Ödman 2003). Fx fortælles det i flere middelalderlige tekster, at hvis man nåede at gribe i kirkedørens ringhåndtag, var man under kirkens beskyttelse, selv hvis man blev forfulgt (Benzon 1979:10; Nordanskog 2006:77-85; Ödman 2003:90). Dørringen fra Uppåkra er fundet i en bygning, hvor der også er fundet andre særlige genstande, og huset er tolket som et kulthus (Larsson & Lenntorp 2004). En ring, der muligvis også er del af et ringhåndtag, er desuden fundet i Järrestad hus 1 (1291-1073-45-01) - også et hus med en tolkning som kulthus. Dørringe har derfor sandsynligvis ikke været almindelige, men kun anvendt i betydningsfuldt byggeri - det vil sige byggeri, der har en forbindelse til kult og politisk magt. Mere beskedne dørfløje kan i stedet have været udstyret med træhåndtag. Fra Elisenhof kendes et bueformet håndtag af træ, som på grund af dets størrelse er tolket som et dørhåndtag (fig.44) (Szabó et al. 1985:100).

Dørfløjens lukke-/låsetøj findes der både direkte og indirekte fund af. De simpleste låse har været lavet i træ og været enten klinkelåse eller skydelåse. Et helt eksemplar af en skydelås sad endnu på dørfløjen fra Hedeby. Fra andre pladser kendes også dele af samme type skydelås fx fra Elisenhof (Szabo et al. 1985:100-107). Fra Coppergateudgravningerne i York kendes også dele til trælåse, sandsynligvis af klinketyper (Morris 2000:2361-2365). Der har eksisteret mere avancerede låse og hængelåse af jern. De fleste fund af denne type er dog tolket som hørende til skrin og kister frem for egentlige dørlåse. Det kan dog ikke udelukkes, at der også har været anvendt låse af jern på døre. Indirekte spor efter låse kendes gennem nøgler fundet i det arkæologiske materiale. En del af disse er sandsynligvis til skrin og kister, men de største af dem er tolket som dørnøgler. Der er fundet dørnøgler af både jern og af træ. At nøgler også kunne have symbolsk betydning viser det forhold, at nøgler blev medgivet som gravgave (Pantmann 2006).

Med hensyn til udsmykning er det meget lidt materiale, der konkret kan vise, hvordan det kan have været udført og i hvilken grad, det har været brugt. At både udpræget udsmykning og ingen udsmykning forekom er sikkert: på dørfløjen fra Hedeby er der ikke fundet spor af udsmykning, hvorimod nordportalen fra Urnes stavkirke repræsenterer et andet ekstrem (fig.45). På portalen fra Urnes er både dørstolper, overligger og selve dørfløjen dækket af udskæringer i Urnesstil, og viser hermed, at alle dele af dørpartiet kunne udsmykkes. Portalen må dog regnes for at være et særligt fint eksempel. Dens kontekst som kirkedør (fra en ældre kirke end den

nuværende) betyder også, at den har en anden baggrund end en dør i et langhus har haft.

I etnografien findes der mange eksempler på, at dørpartiet oftest var den mest udsmykkede del af huset (Rapport 1969:11). Det generelle indtryk af vikingetiden er, at udsmykning af genstande var almindeligt, og at træskærekunsten var veludviklet - ikke bare på genstande tilhørende de øverste samfundslag (fx genstandene fra Oseberg), men også på mere almindelige og hverdagsagtige genstande. Det er derfor nærliggende at forestille sig, at dørpartierne har været udsmykket i en eller anden grad, selvom det endnu kun kan behandles på et spekulativt plan.

Dekoration kan udover den dekorative funktion have haft en symbolsk betydning, som beskyttende tegn eller som lykkebringere (Nordanskogs 2006:60-85). At sikre husstandens ve og vel kan således også have været en anledning til at udsmykke dørpartiet. En anden mere skjult måde at sikre husstandens ve og vel, som kan genfindes i materialet, er i øvrigt bygningsofre. I det indsamlede materiale er der fundet genstande i 77 anlæg fra dørpartier - repræsenterende 57 dørpartier ud af 589 (10%). Som tidligere fremført har registreringen af fund i dørpartianlæggene dog ikke været konsekvent på grund af problemer i originalmaterialet med at relatere mellem anlægs- og fundlister. Det kan således have været mere almindeligt, end det umiddelbart fremstår i materialet. Fundene består især af keramik og knogler. Der er dog også eksempler på fund af søpindsvin, flintafslag (helt op til 12 stk i samme anlæg), mønt, slibesten, pilespids og en jernnål. Nogle af genstandene kan være havnet i anlæggets fyld ved en tilfældighed, mens andre kan være nedlagt med vilje. Fra historisk tid vides at både fossiler og skarpe genstande ved døren blev brugt som beskyttelsesofre (Carlie 2004). Eksemplerne med fossiler og pilespids - men måske også med flintafslag og slibesten - kan således tolkes som ofre til at beskytte husholdet mod "onde kræfter".

Samlet kan det siges, at vores viden om dørpartiets udstyr og udsmykning er temmelig fragmentarisk. Omvendt er det nærliggende at forestille sig, at dørpartiet kan have været rigt udstyret og udsmykket, selvom teorierne stadig befinder sig på et spekulativt plan. Ud over en dekorativ funktion kan udsmykningen også tænkes at have haft en beskyttende funktion - en teori, der kan understøttes af, at der sandsynligvis er fundet beskyttelsesofre ved en del af dørene i materialet.

Dørpartiet i kontekst

Som tidligere præsenteret er der to overordnede principper for de ydre dørpartiers konstruktion: enten består dørpartiet alene af dørrammen, eller dørpartiet kan være markeret med indre og/eller ydre konstruktioner. Her skal baggrunden for, hvorvidt det ydre dørparti var "markeret" eller "umarkeret" undersøges. De ydre dørpartikonstruktioner sættes derfor i relation til dørpartiets placering, hustype, husets tolkede funktion og den kontekst, som langhuset indgår i.

I langhuset kan dørpartierne enten være placeret i gavlene eller i langvæggen, og placeringen kunne tænkes at have indflydelse på dørpartiets udformning. Den procentvise fordeling af markerede dørpartier og dørpartier uden markering er dog den samme for dørpartier i gavlene og i langvæggene (fig.46). Det vil sige, at der ingen sammenhæng er mellem markeringen af dørpartier, og hvor dørpartiet er placeret i langhuset.

Langhusene er som tidligere beskrevet opdelt i 13 hustyper. Hustyperne er udskilt efter grundlæggende forskelle i langhusets konstruktion fx om der er støttestolper og den tagbærende konstruktions udformning - forhold, som kunne tænkes at have indflydelse på dørpartiets udformning. Når hustyperne sættes i relation til dørpartikonstruktionerne ses det, at der er forskelle i den procentvise fordeling af markerede dørpartier og dørpartier uden markering i forhold til de forskellige hustyper (fig.47). For de fleste hustyper findes både markerede og umarkerede dørpartier, men hyppigheden varierer (hus 13 er kun repræsenteret ved to eksempler, derfor er resultatet for denne hustype ikke nødvendigvis signifikant). For hustype 2, 3, 4, 6, 11 og 12 dominerer markerede dørpartier over de umarkerede. Fælles for disse huse er, at de alle har støttestolper. Hustype 7 og 8 er til gengæld tydeligt domineret af dørpartier uden markering, og disse huse har ingen støttestolper. Der er dog andre hustyper uden støttestolper, men hvor de markerede dørpartier stadig dominerer (hustype 5, 9 og 10), og tilstedeværelsen af støttestolper er således ikke den eneste baggrund for markering af dørpartiet.

Sammenholder man fordelingen for langhuse for gennemgående tagbærende konstruktion med huse med "halrum" ser man, at tilstedeværelsen af et "halrum" ingen indflydelse har på, om dørpartiet er markeret eller ej. Hustyperne 2, 4, 5, 6, 7, 8 og 12 har alle "halrum" men det veksler, om det er dørpartier med eller uden markering som dominerer. Det gælder også for hustyperne med gennemgående tagbærende konstruktion (hustype 1, 3, 9, 10 og 11). Om dørpartiet er markeret har

således en vis sammenhæng med hustypen og bl.a. det forhold, om der findes støttestolper i huset eller ej, selvom det ikke er det eneste afgørende træk. Markerede og umarkerede dørpartier findes dog for alle typer.

Langhusene er opdelt i funktionerne "beboelseshus", "udhus", "repræsentationshal" og "kulthus". Funktionen kan tænkes at have haft indflydelse på dørpartiets udformning. Den procentvise fordeling af henholdsvis markerede og umarkerede dørpartier er nærmest identisk mellem "beboelseshus", "udhus" og "repræsentationshal" (fig.48). "Kulthusene" skiller sig en smule ud ved, at de "umarkerede" dørpartier procentvis dominerer over "markerede" dørpartier. Huse af alle funktioner kan have både markerede og umarkerede dørpartier. Dørpartiets konstruktion har således ingen sammenhæng med husets tolkede funktion.

Endelig er langhusets kontekst en faktor, som kunne tænkes at spille ind i forhold til, hvorvidt dørpartiet er markeret eller ej. Langhusenes kontekst er inddelt i konteksterne "enkeltgård", "stormandsgård", "landsby", "ringborg" og "handel". Når dørpartikonstruktionen sættes i relation til konteksten ses det, at den procentvise fordeling af dørpartier i "ringborgskontekst" skiller sig ud, mens fordelingen for de øvrige kontekster er påfaldende ens (fig.49). "Ringborgskontekst" indeholder alene huse fra lokaliteten Trelleborg, som i forvejen er en plads, hvor særlige forhold gælder. Alle huse er bygget mere eller mindre efter samme model. Derfor bliver fordelingen også meget entydig. Hvis der havde været flere lokaliteter i denne kontekst er det muligt, at fordelingen ville være mere ligelig. Dørpartikonstruktionen skal således ikke ses i relation med konteksten, og markerede dørpartier forefindes i alle kontekster i vikingetidens bebyggelse.

Samlet kan siges, at baggrunden for dørpartiets konstruktion (om det er markeret eller umarkeret) ikke skal søges i forhold til dørpartiets placering, husets funktion eller husets kontekst. Hustypen har en vis indflydelse på dørpartiets udformning, selvom der ikke er en entydig sammenhæng.

Tolkning og diskussion

Det indsamlede materiale giver et indtryk af dørpartiets konstruktion, udformning og udseende - især hvis materialet suppleres med viden fra det øvrige arkæologiske materiale. Der er dog også stadig mange ubesvarede spørgsmål. Materialet giver

således både indblik i materialets muligheder og dets begrænsninger. Det gennemgåede materiale skal her diskuteres i forhold til, hvor stor variation, der findes i materialet og den mulige betydning af dørpartiets udseende.

Variation i materialet

Materialet repræsenterer en mængde individuelle langhuse med dørpartier. Graden af variation - eller manglen på samme - kan vise, hvor faste konventioner, der eksisterede i vikingetidens samfund for udformningen af dørpartiet. Lille variation viser, at der var relativt faste konventioner, hvorimod høj grad af variation betyder, at konventionerne ikke var så faste.

Selvom der oprindeligt er defineret 15 forskellige konstruktionsprincipper, er dørpartierne konstrueret efter ét af to grundprincipper: enten er dørpartiet umarkeret og består alene af en dørramme, eller også er det markeret af indre og/eller ydre konstruktioner. Samlet set dominerer de markerede dørpartier. Den konkrete, tekniske udførelse kan variere afhængig af husets konstruktion, men overordnet set er variationen i dørpartiets konstruktion således forholdsvis begrænset. Konventionerne for dørpartiet er således forholdsvis faste, selvom den individuelle udførelse kan variere.

Der er stort set ingen variation at finde i konstruktionen af dørpartier i huse fra forskellige kontekster. Det tyder på, at de samme konventioner gælder for dørpartier på fx "enkeltgårde" som på "stormandsgårde". Indenfor det enkelte hus er variationen som regel forholdsvis lille, og det er den samme konstruktion, der går igen for alle dørpartier. Hvis der er forskelle skyldes det snarere bevaringsforhold end, at det er en reel forskel. Selvom man måske kunne forvente variation i brugen af døren - fx fordør vs. bagdør - kan der således ikke ses en markant forskel i konstruktionen af dørpartierne i det enkelte hus.

Alt i alt er variationen i materialet forholdsvis begrænset. Konstruktionen af dørpartiet fulgte således en fælles konvention, som var gældende i alle lag af vikingetidens samfund. At rammerne var forholdsvis faste, kan måske bekræftes af det forhold, at der kun er ganske få eksempler i materialet på døre, som er blevet blændet/omlagt, efter huset blev bygget (se dog fx Statoil 2007 omr. D hus 3 dør 1, 030110-445-03-01, Trelleborg hus F13 dør 2, 040304-08-F13-02, Västervång hus 6 dør 3, 1287-1380-42-06-03). Når en dør først var anlagt virker det som om den blev liggende. Variationen i dørens udformning og placering i løbet af husets levetid virker således også på dette punkt begrænset, selvom mange huse iøvrigt viser tegn på omfattende reparationer/ ombygninger.

Betydning af dørpartiets udseende

Det er mest almindeligt, at dørpartierne i vikingetid var markerede med indre og/eller ydre konstruktioner. Markeringen betyder, at det areal som udgør selve dørpartiet bliver udvidet. Fra at være en integreret del af væggen, blev dørpartiet således udskilt fra væggen og kom til at udgøre et rum i sig selv. I og med dørpartiet udgør et fysisk rum, kommer der også rent fysisk et rum, hvor man kan befinde sig "i transit" mellem inde og ude. Den tragtagtige form, som markeringen oftest antager, betyder, at oplevelsen af at nærme sig døråbningen må have været, at man bliver ledet - nærmest "sluset" - ind i huset.

Markering af dørpartiet i den grad kendes ikke fra tidligere perioder, hvor dørpartiet som regel bestod af dørrammen og kun sjældent var forsynet med et bislag/vindfang (Webley 2008:61). Markeringen af dørpartiet er således et fænomen, som først opstår med introduktionen af nye hustyper i yngre germansk jernalder/vikingetid. Som vist tidligere er der en vis sammenhæng mellem markering af dørpartiet og hustypen.

At dørpartiet bliver mere fremtrædende og iøjnefaldende, er tidligere næsten udelukkende studeret i forhold til rige (metalrige), aristokratiske miljøer (fx Lejre, Tissø, Järrestad). I disse miljøer er udformningen og markeringen af dørpartiet som regel blevet tolket, som et udtryk for prestige og magt/kontrol (fx Bican 2007:33; Hope-Taylor 1977:316-317; Schmidt 1994:82; Söderberg 2005:192). At fænomenet ikke kun findes i det ypperste byggeri, men også optræder på udhuse og på almindelige gårde, betyder dog, at den forklaring er for simpel, og at en bredere forklaring må søges.

I stedet kan man tolke introduktionen af markerede dørpartier som, at dørpartiet generelt fik en mere fremtrædende rolle i indretningen af langhuset og dermed også i det sociale liv omkring langhuset. Det "at gå ind og ud" blev udskilt fra resten af gårdens liv, som en aktivitet i sig selv. "At gå ind og ud" fik sit eget fysiske rum tilknyttet. Adgangen til huset blev således formaliseret og sat i rammer gennem markeringen af dørpartiet. Det var en udvikling, som sandsynligvis påvirkede det sociale liv omkring langhuset, hvilket jeg vil vende tilbage til i det følgende.

Døren som indgang

I dette kapitel vil forholdene omkring døren som indgang blive undersøgt. Formålet er at undersøge sammenhængen mellem dørpartiet, langhuset og ikke mindst bevægelsen ind i huset. Desuden er det formålet at diskutere, hvilke konsekvenser dørpartiet kan have for de sociale sammenhænge i langhuset og menneskene omkring det.

I denne sammenhæng vil en adgangsanalyse blive brugt til at undersøge grundlæggende aspekter af adgangsforholdene i vikingetidens langhuse. Desuden vil placeringen af indgangene i langhuset blive undersøgt for at afklare, hvilken sammenhæng der findes mellem placeringen af indgange og langhusets indretning.

Analysen vil omhandle menneskenes bolig - udgangspunktet for menneskets liv. Rent materielt er udgangspunktet således langhuse i det indsamlede materiale med tolkningen "beboelseshuse".

Adgangsanalyse som metode

Adgangsanalysen (access analysis eller space syntax) er udviklet af arkitekterne B. Hillier og J. Hanson i starten af 80'erne, som et svar på, hvordan sociale aspekter kan inddrages i ellers ofte objektive og menneskeforladte rumlige analyser af bygninger, bosættelser og byer (Hillier & Hanson 1984). Adgangsanalyse er en analysemetode, som tager udgangspunkt i forholdet mellem grænser (vægge) og adgangsveje (døråbninger) i en rumlig struktur (bygning, bosættelse, bylandskab). I en bygning definerer væggen rummets størrelse og form samtidig med, at den blokerer for adgang. Døråbninger i væggene giver til gengæld adgang, men døråbninger kan også lukkes og dermed give kontrol over adgangen til det enkelte rum. Den rumlige struktur har betydning for bevægelsesmønstret. Den rumlige struktur er derfor vigtigt at undersøge i langhuset, hvis man vil forstå forholdet mellem indgang og hus.

Adgangsanalyse bygger på en forestilling om, at der er en direkte forbindelse mellem den sociale organisation og organiseringen af de fysiske rammer. En bygnings rumlige struktur afspejler og påvirker således samfundet (Foster 1989:40).

Analysemetoden er blevet tilpasset og anvendt til analyse af rumlige forhold i arkæologisk materiale med varierende succesrate (fx Fairclough 1992; Foster 1989; Pedersen 2005; Price 1995; Söderberg 2005).

Ifølge Hillier & Hanson er formålet med adgangsanalysen at belyse de rumlige forhold på tre forskellige niveauer: 1) At belyse bevægelsesmønstre og rumlige strukturer i den enkelte bygning og belyse, hvordan adgang blev kontrolleret. 2) At belyse fællestræk og forskelle for rumlig organisation i et større materiale. Ved alene at lægge vægt på den rumlige organisation og se bort fra forhold som arkitektur, udsmykning, materiale, størrelsesforhold mv. - forhold, som ellers vægtes højt i arkæologiske tolkninger - kan man sammenligne de rumlige forhold på tværs af ydre forskelle og undersøge mere dybtliggende sammenhænge. 3) At belyse den sociale struktur ved at aflæse den rumlige struktur og finde universelle regler for sammenhængen mellem udformningen af de rumlige og sociale strukturer. En af grundtankerne i den oprindelige adgangsanalyse er, at der eksisterer et én-til-én forhold mellem den sociale og den rumlige struktur, således at den sociale struktur kan aflæses direkte ud af den rumlige struktur. De tre niveauer kan kombineres eller bruges uafhængigt af hinanden.

I analysen lægger Hillier & Hanson desuden vægt på, at der eksisterer forskellige måder at bevæge sig i og opleve en rumlig struktur på afhængig af, om man er bekendt med strukturen (beboer) eller ukendt (fremmed). Forholdet mellem beboer og fremmed i den rumlige struktur er et aspekt, som går igen i alle tre niveauer.

Til brug i undersøgelsen er udviklet såkaldte gammakort, som er en grafisk fremstilling af adgangsforholdene til bygningen og til de enkelte rum indbyrdes. Hvert rum eller rumlig enhed beskrives med et punkt/symbol og de mulige adgangsveje beskrives med linier (fig.50). Man kan vælge at lave en forholdsvis grov opdeling, hvor hvert afgrænset rum er en enhed, men hvor rummenes funktion ikke er en faktor (Pedersen 2005:275). Man kan også vælge at lave en mere detaljeret opdeling, hvor også rums funktion uddifferentieres (Price 1995:119), eller en meget detaljeret opdeling, hvor hvert funktionsområde (selvom de er i samme rum) udgør en analytisk enhed (Boyd 2008). Siden justeres kortet i forhold til et altomfattende udgangspunkt - et "udenfor" i forhold til den analyserede bygning eller bosættelse (Söderberg 2005:206).

Gammakortet tydeliggør forhold, som hvor integreret/uintegreret den enkelte rumlige enhed er i forhold til andre, den rumlige enheds "dybde" i huset (hvor mange "trin" skal man igennem for at komme til det aktuelle rum), og hvor gennemtrængelig den analyserede rumlige struktur er. Kortet kan tydeliggøre balancen mellem privat og offentligt rum, og hvor stor kontrol med adgangen, der er i bygningen.

Gammakortet fungerer bedst i en lukket kontekst, hvor det er forholdsvis nemt

at definere de analytiske enheder, som fx en bygning (Foster 1989:42; Hillier & Hanson 1984:16). Det er sværere at opdele det åbne rum i afgrænsede analytiske enheder, og derfor er metoden oftest blevet anvendt på bygninger. Der er dog også eksempler på analyser af bosættelses- og bystrukturer.

Brugen af adgangsanalysen i arkæologiske sammenhænge er på flere måder problematisk. Især niveau 3-analyser har mødt en del kritik (bl.a. Brown 1990; Foster 1989; Pedersen 2005). Den er da også dybt problematisk, da man ikke kan forudsætte et én-til-én forhold mellem sociale og rumlige strukturer. Niveau 3-analysen vil ikke blive brugt eller yderligere kommenteret her.

Der er blevet sat spørgsmålstegn ved brugen af adgangsanalyser i arkæologisk sammenhæng, da det arkæologiske materiale ikke er detaljeret nok til at lave adgangsanalyser ud fra (Pedersen 2005:272-273). Det optimale udgangspunkt for en adgangsanalyse forudsætter, at hele husets struktur er kendt - det vil sige alle indgange og alle skillevægge. Samtidig bør de forskellige rums funktion og brug også kendes til en vis grad. Det sidste kan være et problem i et fragmentarisk arkæologisk materiale, hvor kun de nedgravede stolpespor er tilbage, men selv det første kan vise sig at være problematisk, når man dykker ned i det. Det er især et problem for analyser på niveau 1, hvor analysens formål er en detaljeret analyse af en enkelt struktur. Analysen kan kun blive så detaljeret, som vores viden og materiale tillader. Endelig viser Hillier & Hansons eksempler fra nutidige og historiske samfund, at en mere eller mindre detaljeret viden om de involverede sociale forhold og samfund som den analyserede bygning indgår i, giver analysen langt bedre og vægtigere resultater. Det er ikke på samme måde muligt i en forhistorisk kontekst, hvor mange forhold omkring bygningerne ikke kendes.

Den manglende viden bør dog efter min mening ikke stoppe os i at anvende adgangsanalysen. For det første kan analysen være en hjælp til at afdække huller i den eksisterende viden ved at stille specifikke spørgsmål omkring adgangsforhold og bygningers indretning. En afklaring kan i sig selv fremprovokere en søgen efter måder at få hullerne dækket. For det andet sætter vi selv rammerne for, hvor detaljeret analysen skal være. Analysen er således velegnet til at sammenligne overordnede forhold i strukturer (niveau 2) i et større materiale, hvor man kan nøjes med en mindre detaljerig viden.

Adgangsanalysen kritiseres for at eliminere forhold som form, materiale og størrelse - de fysiske forhold (Pedersen 2005:274-277). Kirsten Pughahl Pedersen bruger et eksempel, hvor et gammakort over hus CII fra Vorbasse sammenlignes med et tilsvarende over langhuset på Borg, Lofoten (fig.51). Hun fremfører det som

problematisk, at de to gammakort er næsten ens - på trods af husenes forskellige konstruktionsprincipper, materiale og især størrelse. Det er dog en misforstået kritik, da gammakortet netop er udviklet til at overkomme de fysiske forhold for at kunne sammenligne de rumlige forhold. Når de to gammakort er næsten ens, er det således snarere et udtryk for, at husene er bygget ud fra fælles idealer om den rumlige indretning - uanset om man er en bonde i Midtjylland eller høvding på Lofoten - end, at det er et problem med selve analysen.

Dermed ikke sagt, at de fysiske forhold, som størrelse, konstruktioner mv. er ligegyldige - det er de langt fra. Adgangsanalysen er et redskab, der tydeliggør ét aspekt af det komplekse fænomen en bygning er. I den endelige tolkning af bygningen skal andre aspekter så som størrelse, materiale, placering, arkitektur mv. også inddrages og sættes i relation til adgangsanalysen for derved at få en mere nuanceret tolkning.

Adgangsanalysen er således først og fremmest et redskab til at tænke med. Det er især i processen med at lave gammakortene at sammenhænge og forskelle viser sig. Kortet i sig selv kan derimod godt se uoverskuelige ud for en udenforstående, og viser som sådan ikke noget, der ikke ses ud af den oprindelige husplan. Ved at bringe fokus på bevægelsesmønstre, og på hvordan forskellige grupper af mennesker (fremmede/beboere) oplever den pågældende struktur, er analysen et oplagt redskab at anvende i en beboelsesarkæologisk forskning. Selvom metoden udgår fra et fugleperspektiv, er det en konkret metode til at tænke bevægelse, menneske og øjenhøjde ind i materialet.

I den følgende analyse vil jeg bruge gammakortet til at indtænke bevægelsesmønstre i langhusene i det indsamlede materiale. Jeg vil sammenligne den rumlige struktur på tværs af det indsamlede materiale (niveau 2). Ud fra resultatet vil jeg diskutere den rumlige organisation i forhold til, hvordan henholdsvis "beboere" og "fremmede" anvendte og oplevede langhuset. Analysen vil fokusere på de huse, som er tolket som "beboelseshuse" - og som har været udgangspunktet for den menneskelige beboelse.

Forudsætningerne for analysen

Inden gammakortene kan laves, skal de grundlæggende forudsætninger for materialet vurderes: Det vil sige antallet og placeringen af indgange i langhuset (de ydre dørpartier), langhusets rumopdeling (skillevægge og interne døre) og de forskellige rums funktioner.

Indgange i langhuset

De ydre døre (indgange) angiver adgangsvejene til langhuset. For at adgangsanalysen skal have værdi er det nødvendigt at kende antallet og placeringen af alle de ydre døre i huset. Af den grund er det langt fra alt det indsamlede materiale, som er bevaret og undersøgt godt nok til, at det egner sig til at lave adgangsanalyse på. Ud af 172 tolkede "beboelseshuse" er 61 huse således rimelige at foretage en adgangsanalyse på. Af disse stammer en større andel (18 huse) fra Trelleborg. De øvrige huse repræsenterer forskellige kontekster og forskellige hustyper, så bredden i materialet er sikret.

I de udvalgte "beboelseshuse" findes der mellem én og syv indgange. Indgangene kan være placeret både i gavlene og i langsiden. I langsiden kan indgangene både være placeret midt i og forskudt fra midten. Indgangene kan desuden være placeret i par (to indgange overfor hinanden) eller uden direkte reference til andre indgange. Det samlede indtryk af placeringen og relationen mellem indgangene har dannet grundlag for opdelingen af husene i forhold til en række indgangsmønstre (fig.17).

Fordelingen af indgangsmønstre i de udvalgte "beboelseshuse" er forholdsvis varieret (fig.52). Indgangsmønster 9 er det mest almindelige - i alt 17 langhuse ud af 61 (28%). Dernæst følger mønster 4 - i alt 8 langhuse ud af 61 (13%) og mønster 2 - i alt 4 langhuse ud af 61 (7%). Mønstrene 1, 5, 6, 8, 12, 13, 14, 16-22, 24 og 25 forekommer mellem én og tre gange. De øvrige mønstre (mønster 3, 7, 10, 11, 15 og 23) er ikke repræsenterede i materialet. At indgangsmønster 9 er dominerende, er et resultat af husene fra Trelleborg, som fylder forholdsvis meget i materialet.

Indre døre og skillevægge

De indre døre og skillevægge angiver graden af opdeling og gennemtrængelighed af langhuset. Langt størstedelen af husene - i alt 214 huse ud af 270 (79%) har ingen spor efter skillevægge. De resterende 56 huse har spor efter mellem én og fem skillevægge (fig.53). Der er flest langhuse med én skillevæg - i alt 31 huse ud af 56 (55%), 19 huse har spor efter to skillevægge (34%), tre huse har efter tre skillevægge, to huse efter fire skillevægge og endelig har et enkelt hus spor efter fem skillevægge. For alt materialet gælder, at skillevæggene er observerbare som nedgravede anlæg. Med undtagelse af ét langhus er der ikke bevaret spor efter gulvlag, som kunne bekræfte tolkningen af skillevægge.

Det er ikke alle skillevægge, hvor en døråbning er konstateret. Disse vægge repræsenterer således en bevægelsesbegrænsning i huset. Nogle skillevægge er dog så sparsomt afdækket eller bevaret, at tilstedeværelsen af en døråbning ikke kan afgøres. Hovedreglen er, hvis der findes en døråbning i skillevæggen, sidder den uden undtagelse midt i skillevæggen.

Skillevæggene er alle placeret i relation til de tagbærende stolper således, at de tagbærende stolper indgår i rumadskillelsen. De fundne opdelinger går således alle på tværs af langhuset, og der er ikke fundet spor efter skillevægge, som opdeler langhuset i dets længderetning. Opdelingen af husene følger placeringen af de tagbærende stolper, hvilket giver god mening i betragtning af den dominerende rolle de tagbærende stolper har spillet i langhuset. Man kan omvendt ikke antage, at der har været en skillevæg ved hvert stolpepar. Det viser eksempler på huse i det indsamlede materiale, hvor der findes både bevarede skillevægge og tagbærende stolper uden skillevæg (fx Mysselhøjgård, hus IV, 020601-115-IV).

Følelsen af rumlig opdeling behøver ikke kun at følge de rum, som er fysisk adskilt med skillevægge. Man kan forestille sig, at et mellemrum mellem to sæt tagbærende stolper, et sted med en bestemt funktion eller et indgangsareal også kan opleves som "et rum", selvom det rent fysisk ikke er afgrænset fra resten af rummet. Man må derfor regne med, at huset oprindeligt har været opdelt ikke bare i fysiske rum, men også i "mentale" rum (Svart Kristiansen 2006:175).

På grund af bevaringsforholdene er antallet af skillevægge antageligt ikke repræsentativt. Derudover har en skillevæg som regel ingen bærende funktion og er derfor ikke nødvendigvis nedgravet i undergrunden. Sådant en skillevæg efterlader ingen spor i det arkæologiske materiale. Husene har derfor med sandsynligvis haft flere skillevægge og været mere opdelt, end det fremgår af det indsamlede materiale.

Rummenes funktioner

Langhuset har oprindeligt rummet mange af husholdets funktioner og aktiviteter, både de praktiske og de sociale. Spor efter disse aktiviteter er dog begrænset i det indsamlede materiale. Generelt er der kun fundet få genstande i husene. De er ofte fundet i stolpehullerne og kan derfor kun vanskeligt knyttes til egentlige funktionsområder. Ingen af husene i det indsamlede materiale kan således funktionsopdeles på baggrund af genstandsfund.

Ildsteder er en anlægstype, som traditionelt tilskrives en central funktion i forhold til madlavning og menneskelig beboelse. Der er kun fundet ildsteder i 27 ud

af 270 huse (heraf er halvdelen fra lokaliteten Trelleborg). Manglende ildsteder er ikke et udtryk for, at de oprindeligt har været fraværende, men at den generelle bevaringstilstand er forholdsvis dårlig. Hverken fraværet eller tilstedeværelsen af et ildsted kan således bidrage til en tolkning af rummets funktion, da tilstedeværelsen beror på bevaring frem for en reel forskel i funktioner.

Stalde i beboelseshuse er der næsten ingen spor efter. Kun et enkelt eksempel i det indsamlede materiale antyder båseskifferum i den østlige ende af langhuset (Lockarp 6:1 hus 8, 1280-1296-24-08). På baggrund af et enkelt eksempel er det ikke rimeligt at antage, at stalde i beboelseshuse var udbredt i samme grad som det fx ses i Vorbasse (Hvass 1981). Det kan dog være et spørgsmål om bevaringstilstand .

I enkelte af husene er fundet nedgravede kældre (fx Mysselhøjgård, hus IV, 020601-115-IV). Kældre kan have været anvendt til opbevaring, som beskyttelsesrum eller - som foreslået af P. Nørlund i forhold til Trelleborg - som fangekælder (Nørlund 1948:86).

Der er kun foretaget fosfat- og makrofossilanalyser på en lille del af det indsamlede materiale. Fosfatanalyserne er enten for begrænsede til at vise en egentlig funktionsopdeling (fx hus 1, Häljarp 10:15, 1282-1376-19-1) eller, at de er forstyrrede (fx hus 8, Hillehög 16:7, 1282-1263-143-8, (Martens 2006)). De kan således ikke bruges til at påvise eventuelle stalde eller andre funktionsområder. Makrofossilanalyserne viser ved hjælp af bevarede makrofossiler i stolpehulsfyldet en overordnet opdeling i funktioner (fx mellem beboelse og ladefunktion ud fra forskelle i tærsket og utærsket korn). Det er dog stadig kun en grov opdeling i overordnede funktioner, som ikke siger noget om opdelingen af beboelsesrummets interne funktioner.

Hverken genstande, anlæg eller naturvidenskabelige undersøgelser af det indsamlede materiale kan således afsløre detaljer om langhusets funktionsopdeling. Det skyldes dels materialets generelt dårlige bevaringstilstand, dels undersøgelsestekniske årsager. Naturvidenskabelige undersøgelser foretages stadig kun i begrænset omfang i de arkæologiske undersøgelser - og bemærkelsesværdigt nok i det indsamlede materiale primært i de svenske undersøgelser. Hvis de blev anvendt mere konsekvent, ville en større viden om husenes funktioner og opdeling sandsynligvis være tilgængelig.

Opsummering

Gennemgangen af materialets forudsætninger viser, at indgangsmønstret kun kendes til fulde i begrænset omfang. Ud af 172 mulige langhuse, er 61 huse, bevaret og

undersøgt nok til, at en adgangsanalyse kan laves.

Det er begrænset, hvad vi kan sige om husets indre opdelinger, da bevaringstilstanden er relativt dårlig. De tagbærende stolpesæt, som i de fleste tilfælde står ned igennem huset, viste sig at være en strukturerende faktor. Opdelingerne af langhuset er imidlertid ikke nødvendigvis kun fysiske. Der kan også findes "mentale rum", som opdeler huset.

Kilder til rummenes funktioner er meget fragmentariske både på grund af bevaringsforhold og undersøgelsestraditioner. Derfor kan kun relativt lidt udledes om de indre funktionelle opdelinger. Samlet set er det ikke muligt at lave detaljerede adgangsanalyser (niveau 1) på nogle af de registrerede langhuse, men det er muligt at lave en sammenlignende adgangsanalyse ud fra overordnede forhold (niveau 2).

Adgangsanalyse af udvalgte huse

Adgangsanalysen tager udgangspunkt i de 61 langhuse, hvor alle indgange med sikkerhed er kendte. Formålet er at sammenligne adgangsforholdene på tværs af materialet og derigennem belyse sammenhængen mellem indgang og hus.

Materialets fragmentariske tilstand taget i betragtning er de analytiske enheder forholdsvis grove. Der er ikke taget hensyn til tilstedeværelsen af ildsteder, da forekomsten af ildsteder er sporadisk og tilfældig, og derfor ville give et falsk sammenligningsgrundlag. For tilstedeværelsen af stalde i beboelseshuset gælder det samme. Der er ligeledes ikke taget hensyn til de få tilfælde, hvor der muligvis har været en overetage i langhuset (hallerne i Lejre og Tissø), da det endnu betragtes som en tolkning på det spekulative plan. Udgangspunktet er det fysiske observerbare. Ud fra husets grundplan kan følgende enheder udskilles:

- Dørparti (det rum, som skabes i de dørpartier, som har konstruktioner ud over dørstolper)
- Indgangsrum (hvor der findes to dørpartier (ydre eller indre) overfor hinanden)
- Rum med åben gavl (hvor ingen anlæg har kunnet lokaliseres i gavlen)
- "Halrum" (hvor der er et rum, der skiller sig ud ved et mellemrum mellem to sæt af tagbærende stolper, som er markant større end de øvrige)
- Andre rum med ukendt funktion (rum, som er adskilt ved enten skillevægge eller tagbærende stolper, men hvor funktionen ikke kendes)
- Kældre (hvor der er en nedgravet kælder, som har fungeret i husets levetid).

Hver analytisk enhed er tildelt et symbol (fig.54).

Ud fra de definerede analytiske enheder og langhusenes grundplaner er der lavet gammakort over hver enkelt af de 61 langhuse med sikre indgangsmønstre (se bilag 3). Hver analytisk enhed, der kan udskilles i langhuset er markeret med et symbol og adgangsvejene er markeret med linier. Gammakortet er efterfølgende blevet justeret i forhold til arealet udenfor langhuset som udgangspunkt. Selvom to indgange befinder sig på hver side af huset, behandles de ens i gammakortet.

Der er stadig mange spørgsmål, som kræver svar før en tilbundsående adgangsanalyse af den enkelte struktur kan laves. Adgangsanalysen har dog fungeret efter hensigten, som sammenligningsmetode på tværs af materialet og påvist generelle forhold omkring adgangsforholdene, som gør sig gældende i vikingetidens langhuse.

Det generelle indtryk fra gammakortene er, at langhusene ikke er specielt komplicerede i deres rumlige opbygning. Selve langhusets form virker som en begrænsende faktor i forhold til indretningen. Den aflange form har betydning for, hvordan huset kan opdeles (altid på tværs af husets længderetning) og indrettes. Udformningen af den tagbærende konstruktion spiller en afgørende rolle i opdelingen af huset (hvor opdelingerne placeres). Samtidig er det også tydeligt, at placeringen af indgangene naturligt nok har indflydelse på udformningen af gammakortet.

Der er højst tre trins "dybde" i de gennemgåede langhuse. Ud af de tre trins "dybde" fylder dørparti og indgangsrum forholdsvis meget. Adgangen til langhuset sker således som regel enten gennem ét eller to trin. Kun i få tilfælde træder man "lige ind i stuen" (og aldrig i et "halrum").

"Halrummene" skiller sig ud ved, at de altid ligger mindst to trin inde i huset. Der er således aldrig direkte adgang til "halrummet" udefra, men adgangen foregår gennem mindst ét dørparti/indgangsrum (fig.55). Til gengæld ligger "halrummene" ikke altid "dybest". De fleste rum er integrerede med hinanden, hvilket vil sige, at et rum sjældent fremstår isoleret og adskilt fra resten af langhusets rum. En undtagelse er dog kældrene, som altid ligger som tredje trin i "enden" af en adgangsvej (fx 040304-08-4N). De er dog sjældne og findes kun i tre huse i det indsamlede materiale.

Overordnet set er variationen i gammakortene relativt lille. Huse som ikke er ens ud fra konstruktion og udseende, kan have gammakort, som er meget lig hinanden (fx Torstorp Vesterby hus 24, 020213-20-24 og Skabersjö 26:12, 26:14 hus

3, 1263-1336-28-3). Sammenligner man gammakortene over langhuse fra en stormandskontekst og langhuse fra en almindelig gård, som har samme indgangsmønster kan man se, at deres gammakort ligner hinanden. Hvis man ser på gammakortet over hus 1.04 fra Toftegård (050612-74-1.04) og sammenligner med hus 2 fra Sletten (020108-23-2), kan man se, at der er ligheder, selvom gammakortet fra Toftegårdhuset er mere komplekst end det fra Sletten (fig.56). Det samme gælder, hvis man sammenligner hus 2 og 5 fra Stora Bernstorp industriområde, etapp II (1231-1204-58-5 og 1231-1204-58-2) med hus 1 fra Moesgård (020512-10-1). Omvendt er der også langhuse, hvor gammakortet skiller sig ud fra mængden fx den store hal i Lejre (Mysselhøjgård hus IV, 020106-115-IV). Det er et gennemgående træk, at de mest komplicerede gammakort, som det over Lejrehallen (fig.57) alle tilhører langhuse fra en "stormandskontekst".

Samlet kan man sige, at husene overordnet set er simple i deres opbygning, og at langhuset i sig selv begrænser mulighederne for variation. Den største variation ligger i antallet af indgange og placeringen af dem. De mest komplicerede opbyggede langhuse tilhører kontekster, som skiller sig ud som "stormandsgård". Opbygningen af langhusene kan variere, men inden for nogle relativt faste rammer fx at adgangsvejen til "halrummet" altid går gennem et til to trin.

Sammenhængen mellem halrum og indgangenes placering

"Halrummet" skiller sig ud i gammakortene, som en faktor, der styrer opbygningen af langhuset. Samtidig er adgangsforholdene styret af indgangsmønsteret. Indførelsen af "halrum" i langhuset er et fænomen, som forbindes med hustyper dateret til yngre germansk jernalder/vikingetid (Hvass 1993). Med yngre germansk jernalder/vikingetid brydes også det traditionelle indgangsmønster med to indgange overfor hinanden midt i huset (type 19), som har været dominerende gennem mere end 1000 år, og et mere varieret udbud af indgangsmønstre ses. Det er derfor oplagt at undersøge, om der er en sammenhæng mellem de to fænomener.

Hvis man sætter indgangsmønstrene i relation til udformningen af den tagbærende konstruktion i "beboelseshusene", kan man se en interessant sammenhæng. Langhusene kan grupperes efter udformningen af den tagbærende konstruktion i: huse med en gennemgående tagkonstruktion og uden "halrum" (hustype 1, 3, 9 og 11); huse med "Trelleborgkonstruktion" - det vil sige med to sæt tagbærende stolper i hver ende af huset og et stort "halrum" i midten (hustype 6, 7 og 12); huse med gennemgående tagbærende konstruktion, men med "halrum"

(hustype 2, 4 og 5) og endelig de huse, der er énskibede - det vil sige uden indre tagbærende konstruktion (hustype 8, 10 og 13).

Den procentvise fordeling af indgangsmønstre på de fire tagbærende konstruktioner viser, at der er forskel på, hvilke indgangsmønstre, der anvendes, og hvor varieret et udvalg af indgangsmønstre, som der anvendes i de forskellige hustyper (fig.58). Hustyper med gennemgående tagbærende konstruktion har et meget differentieret udvalg af indgangsmønstre, og næsten alle mønstre er repræsenteret (i alt 17 forskellige mønstre er repræsenteret). Hustyper med "Trelleborghal" har et mere begrænset udvalg af indgangsmønstre (11 forskellige mønstre). De hustyper, der har "halrum" udviser et lidt mere varieret udvalg af indgangsmønstre (i alt 14 mønstre). Endelig har hustyper uden indre tagbærende konstruktion (énskibede) - og derfor antageligt mindst styret af en bestemt opdeling af huset - overaskende nok det mest snævre udvalg af mønstre (kun 3 mønstre).

Sammenligner man de indgangsmønstre, der benyttes til de forskellige hustyper bliver det tydeligere, at der findes en sammenhæng mellem den tagbærende konstruktion og indgangsmønster. Indgangsmønstrene kan kategoriseres alt efter om placeringen er orienteret mod enderne af langhuset (mønster 1, 2, 3, 8, 9, 10, 11, 16, 17 og 18), orienteret mod midten af langhuset (mønster 4 og 9) eller en kombination af ende- og midterorientering (mønster 5, 6, 7, 12, 13, 14, 15, 20, 21, 22, 23, 24 og 25).

Den procentvise fordeling af henholdsvis ende- og midterorienterede indgangsmønstre i forhold til typerne af tagbærende konstruktioner viser, at der er markant forskel mellem huse med gennemgående tagbærende konstruktion og huse med "Trelleborghal" (fig.59). Huse med gennemgående tagbærende konstruktion har en lille overvægt af midterorienterede indgangsmønstre, hvorimod huse med "Trelleborghal" overvejende har endeorienterede indgangsmønstre. For huse med "halrum" og énskibede huse er fordelingen ikke lige så signifikant. For huse med "halrum" gælder det, at halvdelen af langhusene har endeorienterede indgangsmønstre og lidt mere end en fjerdedel har en kombination af gavl- og endeorienterede mønstre. Énskibede huse har enten et ende- eller et midterorienteret indgangsmønster med en lille overvægt af midterorienterede mønstre. De to mønstre kombineres ikke i denne type langhuse.

Op gennem vikingetiden findes der langhuse som bygges efter den traditionelle "jernaldermodel" - en treskibet konstruktion med stolpepar jævnt fordelt gennem hele huset og to indgange placeret overfor hinanden midt i husets langvæg (hustype 1

og 9 med indgangsmønster 4, 5, 19 og 20). I det indsamlede materiale findes der i alt 35 huse af "jernaldermodel" ud af 270 (13%). Denne type huse stammer dog fra hele den undersøgte periode, og deres forekomst er således ikke et dateringsmæssigt spørgsmål (fig.60). Så længe det dateringsmæssige grundlag ikke er bedre, end det er, kan det dog være svært at diskutere den dateringsmæssige side nærmere. Huse af "jernaldermodel" kan dog godt være udstyret med markerede dørpartier - et træk, som ikke er "jernalderagtigt".

Samlet kan siges, at tilstedeværelsen af et "halrum" har betydning for indgangsmønsteret. Når der findes et "halrum" i huset dominerer de endeorienterede og kombinerede indgangsmønstre over midterorienterede, hvorimod huse uden "halrum" oftere har midterorienterede indgangsmønstre. Det ser således ud til at introduktionen af "halrummet" i langhusets konstruktion hænger sammen med en langt større variation i placeringen af indgangene.

Tolkning og diskussion

Adgangsanalyserne viser, at langhuset har en relativ enkel opbygning og indretning, hvor de fleste rum er velintegrerede med hinanden. Adgangen til langhuset foregår oftest gennem mere end én indgang (13 eksempler på, at der kun er én indgang i langhuset ud af 61 langhuse med sikre indgangsmønstre). Langhusene er som sådan forholdsvis gennemtrængelige. Der er dog aldrig direkte adgang udefra til et "halrum". Man skal altid gennem mindst ét led for at få adgang hertil.

Placeringen af indgangene kan variere, men inden for visse grænser. Analysen viser, at der er en tæt sammenhæng mellem indgangenes placering og langhusets overordnede indretning. Især forekomsten af et "halrum" har betydning for placeringen af indgangene. I huse med halrum er der en tendens til, at indgangene er placeret mod enderne af huset, hvorimod i huse uden halrum kunne indgangene oftere være placeret i midten af langvæggen.

Samlet set skiller "halrummet" sig ud, som en styrende faktor for, hvordan adgangsforholdene i langhuset udformes fysisk. Adgangen til "halrummet" er "besværliggjort" ved, at den foregår gennem flere led. At man skal igennem flere fysiske led for at "komme ind", betyder, at adgangen er sat i rammer - eller formaliseret. En udvikling som sandsynligvis skal ses i sammenhæng med, at markeringen af dørpartiet - behandlet i forrige kapitel - også bliver almindelig. Der sker således en generel formalisering af adgangsforholdene til langhuset - en

formalisering som sandsynligvis også havde indvirkning på de sociale forhold, heriblandt forholdet mellem beboere og gæster/fremmede i langhuset. I det følgende vil jeg således diskutere sammenhængen mellem "halrummet" og de sociale forhold i langhuset.

"Halrummet" er i denne undersøgelse defineret som et markant større mellemrum mellem de tagbærende stolper således, at der skabes ét større sammenhængende rum. "Halrummet" er på denne måde alene defineret ud fra dets størrelse. Der er ikke nødvendigvis særlige fund tilknyttet rummet, ligesom der ikke nødvendigvis er fundet ildsted i rummet. Forekomsten af et "halrum" er traditionelt blevet udlagt, som del af en byggeteknisk udvikling, hvor man udviklede huse med større og større sammenhængende rum uden "forstyrrende" tagbærende stolper. Den byggetekniske udvikling fremstilles gerne som kontinuerlig - gående fra det typiske treskibede jernalderlanghus over Trelleborghuset til det énskibede Margrethehåbshus (fx Jensen 1987; Hvass 1993; Waterbolk 1994). Forekomsten af "halrum" kan dog ud over denne tekniske forklaring måske forbindes med et mere socialt fænomen, nemlig "hallen".

Fænomenet "hal" har altid spillet en rolle i vikingetidsforskningen. Med udgravningerne af flere stormandskomplekser op gennem 80erne og 90erne har studiet af "hallen" udviklet sig til et næsten selvstændigt forskningsfelt, hvor de arkæologiske og skriftlige kilder fra vikingetid og middelalder kombineres for at belyse fænomenet (Callmer 1997; Söderberg 2005:55). Frands Herschend har udviklet følgende definition for "hallen": 1) hallen tilhører store gårde. 2) hallen består af ét rum med et minimum af stolper. 3) hallen er udskilt i sin position på gården. 4) hallens ildsted er hverken brugt til madlavning eller håndværk. 5) genstandsmaterialet i hallen er forskellig fra genstandsmaterialet fra beboelseshuset på gården (Herschend 1993:182-183). I det indsamlede materiale repræsenterer "repræsentationshallerne" tolkningen som den klassiske "hal" som følger Herschends definition. I det arkæologiske materiale er tolkningen som "hal" således især forbundet med fund af særligt store og velbyggede langhuse fundet i "stormandskontekst".

Både de arkæologiske og de skriftlige kilder antyder, at "hallen" fungerer som samlingspunkt i forbindelse med sociale og kultiske aktiviteter så som fester, bryllupper, ceremonier, kultiske handlinger og gæstebud (fx Brink 1996; Christensen 1991; 2007; Gudmundsson 1889:171-199; Hedeager 2002; Herschend 1993; 1997; 1998; 2001; Jørgensen 2001; 2002; 2005; Söderberg 2003; 2005). Samtidig er "hallen" blevet tillagt en funktion i forbindelse med magtudøvelsen i vikingetidens samfund gennem at skabe plads til gæstebud og besøg, hvor sociale forbindelse

vedligeholdes og afhængighedsforhold skabes. Gennem at have en særlig bygning til gæstebud og kultiske aktiviteter blev de sociale aktiviteter udskilt fra beboelseshuset og det øvrige liv på gården. Derved fik de sociale aktiviteter en særlig status. Gæstebuddet er tilmed blevet tolket som en slags politisk strategi, som måske skal ses som en tidlig udløber af middelalderens rejsende kongehuse (Jørgensen 2002: 243-245; Söderberg 2005:50-52). Derfor er "hallerne" et fænomen, som traditionelt forbindes med aristokratiet og den øverste del af samfundet. Udformningen af "hallen" tolkes også gerne som en måde for en stormand at demonstrere sin status og rigdom overfor omgivelserne.

Ud fra det indsamlede materiale kan der ikke direkte påvises en sammenhæng mellem "halrummet" - det fysiske rum - og "hallen", som socialt fænomen. I forhold til Herschends definition på en "hal", kan halrummet kun leve op til en del af kriterierne: 1) "Halrum" findes ikke kun på de store gårde i det indsamlede materiale, men derimod i alle kontekster - fra den beskedne enkeltgård til stormandsgården. 2) "Halrummet" er defineret ved at være ét rum med et minimum af stolper, selvom det ikke er en selvstændig bygning. 3) "Halrummet" er udskilt i sin position på gården ved, for det første at have en "dyb" placering i beboelseshuset, for det andet, at adgangsforholdene til dem er formaliseret i den grad, som de er. 4) og 5) Både "halrummets" ildsted og genstandsmateriale er svært at udtale sig om, da det kun yderst sjældent er bevaret. Det kan således ikke afgøres, om "halrummet" på dette plan har skilt sig ud fra de øvrige rum i huset. Samlet set er der både sammenfald og forskelle mellem fænomenerne "halrum" og "hal".

Hvis man i stedet vender problematikken 180 grader og forudsætter, at det fysiske "halrum" er det samme, som det sociale fænomen "hal", betyder det, at man måske skal begynde at se "hallen" i et bredere samfundsmæssigt perspektiv, end man tidligere har gjort. Studier af halbygninger fra middelalderens England viser fx at hallen er et fænomen, som kan genfindes i alle sociale lag (Gardiner 2000:179). Man må forestille sig, at de aktiviteter, som traditionelt er tilskrevet "hallen" også kunne foregå på en almindelig gård - blot var skalaen af sociale aktiviteter mindre og på mere lokalt niveau. Et "halrum" kan fx have tjent som beboelse en del af tiden og så have haft "halfunktion" efter behov. Baggrunden og de sociale processer er dog de samme - at rumme gæstebud og sociale sammenkomster for at vedligeholde de sociale forbindelser og afhængighedsforhold.

Hvis vi forudsætter en sammenhæng mellem "halrum" og "halfunktionerne" giver det en forståelsesramme for formaliseringen af adgangsforholdene, som tidligere er konstateret. I sin funktion som samlingspunkt for sociale

sammenkomster, fester og gæstebud, forudsætter tilstedeværelsen af "hallen" et vist opbud af fremmede/gæster i langhuset. Flere fremmede i huset kan betyde, at der opstod et behov for en større adskillelse mellem privat og offentligt rum - og dermed et mere formaliseret forhold mellem beboere og fremmede/gæster. En opdeling mellem privat og offentligt rum kan være svær at genfinde i det arkæologiske materiale, eftersom mange rums funktion ikke kan udskilles men det forhold, at adgangsforholdene rent fysisk blev formaliseret kan være et udslag af dette.

En formalisering af adgangsforholdene betyder større kontrol med adgangen - og dermed også med hvem, der får adgang. Det "at byde indenfor" - at kontrollere, hvem der kunne deltage i de sociale arrangementer - og "at blive budt indenfor" - at få lov til at deltage i sociale arrangementer - får derved en større betydning og værdi. Gæstebuddets rolle bliver derved også understreget - ikke kun som politisk strategi, men som et bredere samfundsmæssigt fænomen.

På denne baggrund bliver den traditionelle forklaring på "halrummets" tilkomst som et trin i en byggeteknisk udvikling en alt for simpel forklaring, ligesom en forklaring af "hallen" som et fænomen forbeholdt det øverste lag i samfundet fremstår for enkel og ensidig. Opkomsten af "halrummet" og formaliseringen af adgangsforholdene skal i stedet ses som udtryk for udviklingen af et bredt socialt ideal, som jeg vil vende tilbage til og uddybe i det følgende. At det ikke var alle gårde der fandtes "halrum" på vil jeg også vende tilbage til senere.

Døren som udgang

I dette afsnit skal forholdene omkring dørpartiet som udgang undersøges. Formålet er at undersøge sammenhængen mellem dørparti, omgivelser og ikke mindst bevægelsen ud af huset. Undersøgelserne skal bruges som udgangspunkt til at diskutere, hvordan vikingetidens mennesker relaterede sig til omgivelserne gennem den måde de organiserede de nærmeste omgivelser på. Relationen til omgivelser skete blandt andet gennem bevægelsesmønstre, og dørpartiet var styrende for en del af disse bevægelsesmønstre, da dørpartiet repræsenterer kontaktfladen mellem hus og omgivelser.

I denne sammenhæng vil orienteringen af langhuset og udgangene blive undersøgt, lige som hvad der indgik i en gård, og hvordan gårdtoften organiseredes vil blive undersøgt. Endelig vil en adgangsanalyse - både udadgående og indadgående - blive anvendt til at undersøge bevægelsesmønstre på gårdtoften. Udgangspunktet er det indsamlede materiale, men andet materiale vil blive inddraget, hvor det er relevant.

Orientering - langhus og udgang

Orienteringen af langhusene er et aspekt som i varierende grad har fyldt i bebyggelsesarkæologien. Hvordan et hus vender, og hvad det er vendt imod/ væk fra er selv i dag et væsentligt aspekt af oplevelsen af et hus. Et hus er placeret i forhold til omgivelserne, og orienteringen er en af de direkte måder et hus relaterer sig til verden. Orienteringen kan være bestemt af topografi, verdenshjørner, udsigt, sollys mv. (Rapport 1969:132).

Til bestemmelse af orienteringen er arkæologer altid gået ud fra husets længderetning således, at gavlene angiver orienteringsretningen. Husets længderetning giver mening, når man ser huset på udgravningsplanen (i fugleperspektiv), hvor huset fremstår som en rektangulær, sammenhængende struktur, hvorimod den ikke nødvendigvis giver mening ud fra et øjenhøjdeperspektiv. For mennesket har bevægelsens retning ind og ud af huset sandsynligvis betydet mere i forhold til oplevelsen af huset. Døren har styret bevægelsen - både imod huset (bevægelse imod indgangen for at komme ind) og ud af huset (bevægelse styret af udgangens orientering). Her vil fokus være på udgangens orientering i kombination

med husets længderetning.

I det indsamlede materiale har jeg registreret både husenes orientering (husets længderetning) og udgangenes orientering (den retning en person kigger, når han/hun går ud af en af de ydre døre). Jeg har antaget, at det var præcist nok at angive orienteringen i overordnede retningsangivelser i forhold til verdenshjørnerne således, at hver kvadrat mellem to verdenshjørner er opdelt i tre underinddelinger (fx S, SSØ, SØ, ØSØ og Ø). Langhusenes orientering er angivet som en dobbeltretning fx øst-vestlig, hvorimod udgangsorienteringen kun er angiven som én retning.

Langhusene kan være orienteret i alle de definerede retninger (fig.61). Det er dog ikke alle orienteringer, som er lige hyppige. Den øst-vestlige orientering dominerer - i alt 122 ud af 270 (45%), efterfulgt af nord-sydlig og østsydøstlig-vestnordvestlig orientering - i alt henholdsvis 44 og 41 ud af 270 (henholdsvis 16% og 15%). Der er en markant forskel på antallet af huse orienteret omkring nordvest-sydøstaksen i forhold til huse orienteret omkring nordøst-sydvestaksen. Eller sagt på en anden måde: Der er markant færre langhuse, som har en langside vendt mod sydøst end langhuse med en langside vendt mod sydvest.

Udgangenes orientering hænger af naturlige årsager sammen med husets længderetning således, at et øst-vestligt orienteret langhus med udgange på langsiderne har udgangsorientering henholdsvis nord og syd. Fordelingen af udgangsorienteringer afspejler, da også langhusenes orientering (fig.62). Der er flest udgange med en sydlig orientering - i alt 121 udgange ud af 518 (23%) - og med nordlig orientering - i alt 110 udgange ud af 518 (21%). Dernæst følger østlig og vestlig orientering - i alt henholdsvis 64 og 52 udgange ud af 518 (henholdsvis 12 og 10%). Overordnet set er udgangene lidt oftere sydligt orienteret sammenlignet med nordlige - i alt 207 sydlige og 171 nordlige udgange. Ligeledes er udgangene oftere orienteret i østlig retning sammenlignet med vestlig - i alt 159 østlige udgange mod 128 vestlige udgange.

Hvis man relaterer langhusenes orientering til deres tolkede funktion, kan man se, at der er markante ligheder og forskelle i orienteringen (fig.63). Orienteringen af "beboelseshuse" og "udhuse" ligner hinanden, og orienteringen "kulthuse" og "repræsentationshaller" ligner hinanden. Indbyrdes er de to grupper til gengæld ret forskellige. Det overordnede indtryk er, at "beboelseshuse" og "udhuse" hovedsageligt er orienterede omkring øst-vestaksen, hvorimod "kulthuse" og "repræsentationshaller" er orienterede omkring nord-sydaksen. Fordelingen er dog ikke helt konsekvent, idet der fx findes "beboelseshuse" orienteret nord-syd og "kulthuse" orienteret øst-vest. At der er forskel på de to grupper af orientering må

have forbindelse til deres funktion og betydning snarere end til en praktisk forklaring.

Udgangenes orientering relateret til langhusenes funktion har en mere differentieret fordeling (fig.64). "Beboelseshuse" er domineret af udgange, der er orienteret mod nord og syd, efterfulgt af øst og vest. "Udhusene" har en mere ligelig fordeling med udgange mod alle verdenshjørner. "Kulthusene" har udgange orienteret mod nord og syd og generelt østligt, hvorimod der er meget få vestligt orienterede udgange. Endelig er udgangsorienteringen på "repræsentationshallerne" overvejende sydligt orienterede. Udgangenes orientering for "beboelseshuse" og "udhuse" afspejler husenes længdeorientering, hvorimod "kulthusenes" og "repræsentationshallernes" udgangsorientering er afvigende fra husenes længdeorientering. Det kan have den forklaring, at "beboelseshuse" og "udhuse" ofte har udgange på flere sider, hvorimod "kulthusene" og "repræsentationshallerne" oftest har udgange kun på den ene side - og således er mere "ensrettede" i deres orientering.

Hvordan orienteringen af langhuset skal tolkes er afhængig af, om man opfatter baggrunden for orienteringen som praktisk eller kulturel. Af ofte fremførte praktiske baggrunde er bl.a. den dominerende vindretning, solopvarmning og hensyn til røgaftræk/ventilation (fx Brøndsted 1940; Hatt 1936; Marshall 1981; Mikkelsen 1996; Näsman 1983; Zimmermann 1992). Fremførte kulturelle baggrunde er til gengæld forhold såsom tradition, symbolik og kosmologi (fx Björhem & Säfvestadt 1993; Bourdieu 2003:271-283; Bradley 2001; Doxtater 1990; Hatt 1938; Oswald 1997; Parker-Pearson & Richards 1994; Rapoport 1969; Webley 2008). Spørgsmålet er, om baggrunden for orienteringen kan forenkles i den grad. Der er i al fald en række problemer med de oftest fremførte praktiske forklaringer, som vil blive gennemgået i det følgende.

Den fremherskende vind i Danmark kommer fra vest, og vindretningen er blevet fremført som baggrund for, at den dominerende orientering af oldtidens langhuse er øst-vestlig (Hatt 1936:114). Tanken bag forklaringen er, at man har ønsket at mindske vindpresset på konstruktionen ved at vende den korteste side af huset mod den dominerende vindretning. I og med, at langhusene i det indsamlede materiale både er orienteret øst-vest og nord-syd - og alt derimellem - virker det dog ikke, som om vindpresset har været en styrende faktor. At øst-vestligt og nord-sydligt orienterede langhuse ofte optræder på de samme pladser understreger, at det ikke er vindforholdene - overordnede eller lokale - som der er taget hensyn til. Vindretningen som forklaring er således ikke brugbar.

Udnyttelse af solens passive opvarmning af huset er fremført som forklaring

for langhusenes orientering (Brøndsted 1940:245). Tanken bag forklaringen er, at man har tilstræbt at opfange så meget som muligt af solens varme ved at vende husets længste side mod solen. Der er dog gode argumenter for, at dette ikke er tilfældet. For det første er det vist ved eksperimentelle målinger, at en solopvarmet lerklinet væg ikke leder varmen ind i huset (Beck et al. 2007:160). En lerklinet væg, som solen havde stået på en hel dag var 23° på ydersiden, men samtidig 5° på samme sted på indersiden. For en trævæg kan der selvfølgelig gælde andre termiske forhold, men da vi stadig formoder at størstedelen af husene har været lerklinede, er solopvarmningen således ikke en oplagt forklaring. For det andet er det svært at forestille sig, at man har prioriteret solopvarmning af et hus samtidig med, at man har anvendt en hustype med støttestolper og tagudhæng, som alt andet lige gør det sværere for solen at nå langvæggen. Solopvarmningen som en forklaring på orienteringen må derfor afvises.

Sikring af ventilation og røgaftræk er også blevet fremført som baggrund for orienteringen (Näsman 1983:206). Tanken bag forklaringen er, at ved at opføre huset med gavlen (med en formodet gavlyre) mod den fremherskende vindretning, skulle vinden skabe et naturligt træk, som hjælper til at trække røgen ud. At der har været et ønske om at få røgaftrækket til at fungere er sikkert, men de eksperimentelle forsøg, der har været med røgaftræk, placeringen af lyrer og ventilation har alle vist, at der er problemer med den traditionelle måde at tænke røgaftrækket på (Beck et al. 2007; Edblom 2004; Näsman 1983). Eftersom vi endnu kun ved meget lidt om røgaftrækkets udformning, er det svært at bruge det som argument for orienteringen af langhusene. Samtidig findes der, som det tidligere er vist, langhuse med forskellig orientering på samme boplads. Ventilation og røgaftræk virker således heller ikke som en overbevisende forklaring på langhusenes orientering.

Samlet set kan de fremførte praktiske forklaringer afvises som baggrund for orienteringen af langhusene i vikingetiden, og andre - sandsynligvis kulturelle - forklaringer skal søges. At der findes huse med forskellig orientering på samme boplads, samt at der er markant forskel på orienteringen af huse med forskellig funktion og betydning, tyder på, at den indbyrdes relation mellem husene har en betydning. En forklaring på orienteringen bør derfor i højere grad søges i forholdet mellem langhuset, de nærmeste omgivelser og deres betydning. Det er forhold, som vil blive undersøgt nærmere i det følgende.

Hvad der hører til en gård

Langhusets nære omgivelser afhænger af den kontekst det indgår i. Langt størstedelen af vikingetidens langhuse indgik i gårde - det vil sige selvstændige enheder, som havde dyrehold og agerbrug som økonomisk grundlag. I det følgende vil der således være fokus på gårde (konteksterne "enkeltgård", "stormandsgård" og "landsby" - se afsnit "Husenes funktion og kontekst"). Formålet er at undersøge, hvad der hørte til en gård, hvordan gården var organiseret i vikingetiden, og dermed hvordan langhuset relaterede sig til de nærmeste omgivelser.

Det indsamlede materiale giver et indblik i, hvilke forskellige elementer, der kan have indgået i et gårdsanlæg. Gården er bygget op omkring et beboelseshus, som udgør hovedhuset på gården. Hertil kan der høre udhuse, lagerbygninger, lader, stalde, værksteder, grubehuse, hegn, brønde, gruber, kogegruber og ildsteder mv.

"Beboelseshusene" udgør den største gruppe i materialet - i alt 172 huse ud af 270. Beboelseshuset er udgangspunktet for forståelsen af gårdsenheden. Beboelseshusene er en varieret gruppe både med hensyn til størrelse og konstruktion. Længden af beboelseshusene varierer mellem 9m og helt op til 61,5m, som er det største beboelseshus i materialet. (fig.65). Overordnet set falder beboelseshusene i tre størrelsesgrupper: under 21m, 21-31m og over 31m. De to første grupper er nærmest lige store hvad angår antal af huse, hvorimod huse over 31m ikke er lige så almindelige. Konstruktionen af beboelseshuset varierer, og husene kan være af næsten alle de definerede hustyper (fig.66). Hustype 1, 6 og 9 er dog de mest almindelige hustyper, hvorimod de øvrige hustyper findes mere sporadisk. Hustype 13 findes ikke som beboelseshus.

"Udhusene" dækker i det indsamlede materiale over huse uden beboelse og med en økonomisk funktion. Der kan således både være stalde, lader, lagerbygninger, grovkøkkener, værksteder, smedjer mv. iblandt husene. Det er dog ofte svært at komme nærmere, hvad den egentlige funktion af huset har været på grund af bevaringsforhold og undersøgelsesgrad. Der er i alt 62 udhuse i det indsamlede materiale.

Udhusene er af varierende længde (fig.67). Det mindste udhus er 5,5m og det længste er 41,5m. Generelt er der flest udhuse mellem 11 og 17 meters længde. De største udhuse stammer alle "stormandskontekster" eller fra Trelleborg. Sammenlignet med beboelseshusene er udhusene generelt mindre. Udhuse kan være af næsten alle de definerede hustyper. (fig.68) Hustyperne 1, 3, 6 og 9 er de mest almindelige. Ved en sammenligning af den procentvise fordeling af hustyper på

henholdsvis beboelseshuse og udhuse, kan man se, at fordelingen stemmer overens på en del punkter. Hustyperne 1 og 9 er både almindelige som beboelseshuse og udhuse. Hustype 3 er mere almindelig som udhus end som beboelseshus. Det omvendte gør sig gældende for hustype 6, som er mere almindelig som beboelseshus end udhus. Hustyperne 4 og 5 er alene anvendt som beboelseshuse og optræder ikke som udhuse. Hustype 4 og 5 er defineret ud fra, at de har et "halrum", som ikke er af Trelleborgtype. "Halrum" findes dog også i udhuse, men kun i form af "Trelleborgtype" (hustype 6, 7 og 12).

Overordnet set er det et varieret billede af udhusene, som materialet giver, selvom der i det indsamlede materiale kun er medtaget udhuse, hvor dørpartier var bevaret. Materialet giver således kun et udsnit af det fulde antal udhuse i vikingetidsmaterialet fra Sjælland og Skåne. Indtrykket er, at der hører mindst ét udhus til et beboelseshus, at der findes forskellige typer udhus - sandsynligvis med forskellig funktion - og at der findes udhuse i alle de definerede kontekster. Som tidligere vist (se afsnit "Husenes funktion og kontekst") har der dog med stor sandsynlighed været flere udhuse pr. beboelseshus på stormandsgården end på den almindelige gård.

Grubehuse er en gruppe bygninger, som ofte optræder på gårdene. De er ikke repræsenterede i det indsamlede materiale af afgrænsningsmæssige årsager. Generelt kan det siges om dem, at de ofte har fungeret som værksteder især i forbindelse med tekstilarbejde. Der er dog også eksempler på grubehuse, der har været brugt som smedje, til beboelse mm. De findes på en stor del af gårdene i det indsamlede materiale - også sammen med andre typer udhuse.

"Kulthuse" og "repræsentationshaller" er udskilt fra beboelseshusene og udhusene ud fra, at de har været bygget til at varetage en række særlige funktioner. Kulthusene er bygget til at samle rituelle handlinger, hvorimod repræsentationshallen er bygget til at rumme sociale samlinger, gæstebud og officielle ceremonier. Begge typer er udskilt på baggrund af deres placering/konstruktion i kombination med særlige fund. Der findes henholdsvis 7 repræsentationshaller og 10 kulthuse. Disse huse findes kun i forbindelse med stormandskontekster (Lejre, Tissø, Uppåkra, Järrestad, Lockarp).

Der er stor forskel på længden af repræsentationshallerne og kulthusene (fig.69). Repræsentationshallerne er mellem 33,5m og 50m lange. Dermed er repræsentationshallerne markant længere end de fleste beboelseshuse. Kulthusene er derimod mellem 6,25m og 21m, og dermed markant mindre end de fleste beboelseshuse. Med hensyn til hustyper (fig.70), så minder repræsentationshallerne i store træk om de hustyper, som bruges til beboelseshusene, hvorimod hustyper brugt

til kulthuse skiller sig ud fra beboelseshusene. For begge typer gælder, at hustyper uden indre tagbærende konstruktion er blevet foretrukket. Repræsentationshallerne skiller sig iøvrigt ud ved at være særligt kraftigt byggede. Der er tegn på, at de kan være ombyggede og genrejst på samme sted af flere omgange ("halsekvenser") (Söderberg 2005:107).

Overordnet kan man sige at repræsentationshallerne sandsynligvis har skilt sig ud fra den øvrige bebyggelse ved sin særligt kraftigt udførte konstruktion og sin størrelse, men iøvrigt lignet den øvrige bebyggelse. Kulthusene har derimod skilt sig ud i fra de øvrige bygninger ved at være mindre og af afvigende konstruktioner.

Hegn findes på mange af de registrerede lokaliteter. Hegnene findes både som mindre indhegninger og som egentlige tofteafgrænsinger. Der findes både stolpebyggede hegn, kraftige palisadehegn og gravede grøfter. Mindre indhegninger kan både være lægårde, fægårde, folde mv., som har en praktisk betydning fx at holde dyr inde eller ude (Hoff 1997:58-68). Der er dog også eksempler på indhegninger i forbindelse med kulthuse, som medvirker til symbolsk at udskille kulthusene fra resten af gården. Der findes hegn i stort set alle kontekster, således både på enkeltgårde, i landsbyer og på stormandsgårde. Om der findes eksempler på gårde uden hegn er et vanskeligt spørgsmål, som kræver store udgravningsfelter eller velanlagte prøvegrøfter for at kunne afgøre. På den sønderjyske bebyggelse Østergård ser det ud til, at der findes et gårdsanlæg uden (synlige) hegn (Ethelberg 2003:359). Der findes dog eksempler i det indsamlede materiale på hegn, der ikke har efterladt spor i undergrunden: På lokaliteten Toftegård (050612-74) findes fx "skyggen" af et hegn afspejlet i udbredelsen af gruber, men ingen spor af det konkrete hegn. Sådant en situation kan således også have været gældende på Østergård. Hegn har således været mere almindelige, end materialet umiddelbart viser, og uindhegnede gårdsanlæg har derfor sandsynligvis hørt til sjældenhederne.

Til mange af gårdene i det indsamlede materiale hører ofte et antal gruber, kogegruber og ildsteder. Der er også gerne brønde tilknyttet gårdene, ligesom der i enkelte tilfælde er fundet jernudvindingsovne eller andre typer ovne. Det har ikke været en del af speciallets fokus at samle overblikket over disse typer anlæg. Overordnet kan man dog sige, at de er tegn på, at der også har været aktiviteter på gården, som ikke har foregået "under tag". Dermed viser de nødvendigheden af, at bebyggelsesarkæologien tænker ud over huset selv, for at forstå udbredelsen af beboelsen fuldt ud.

Samlet set viser materialet, at gården ikke kun består af et beboelseshus, men også af

en række andre bygninger, aktivitetsområder og ikke mindst hegn. Hegnene virker vigtige i opbygningen af gården, eftersom de findes i alle kontekster. Én ting er, at gårdsenheder, der ligger tæt sammen i et landsbyfællesskab, føler behov for at indhegne den enkelte ejendom. At hegn også optræder på enkeltgårde tyder på, at det ikke kun er nærgående dyr eller naboer, man hegner sig ind imod, men at der også ligger en symbolsk baggrund bag.

Gårdtoftens organisation

Af det indsamlede materiale giver kun en meget lille del et egentligt overblik over gårdtoftens opbygning og indretning. De bedst afdækkede tofter i det indsamlede materiale er: Mysselhøjgård (020601-115), Fugledegård (030106-101), Tofttegård (0506012-74), Bøgelund (050613-15), Lockarp 6:1 (1280-1296-24) og Västervång (1287-1380-42). De er dog alle problematiske på hver sin måde. Enten er de ikke fuldt afdækkede (Mysselhøjgård, Lockarp 6:1, Västervång), ikke fuldt bevarede (Fugledegård) eller ikke udskilt i faser (Bøgelund). Det øvrige materiale er præget af små udgravningsfelter, som er centreret omkring beboelseshuset og de nærmeste omgivelser. Udgravningsfelterne er ofte bestemt af udefrakommende omstændigheder, så som anlægsarbejde, budgetter mv. og ikke af det forskningsmæssige hensyn. Det kan således være nødvendigt at inddrage materiale udenfor studieområdet for at supplere vores viden fra det indsamlede materiale og sætte den i perspektiv. Det bedste materiale med hensyn til et overblik over toftens organisation er materialet fra Vorbasse (Hvass 1981; 1983). Af tofterne i Vorbasse kan man se, at den fysiske afstand mellem beboelseshus og udhus kan være forholdsvis stor, hvilket understreger, at der skal store udgravningsfelter til at fange den fulde udstrækning af toften.

Vorbasseudgravningerne foregik fra 1974 til 1987, hvor store dele af en landsby fra sen førromersk jernalder og frem til ældste middelalder blev afdækket. Heriblandt også faser fra både ældre og yngre vikingetid (fig.71). Vorbasselandsbyen fra ældre vikingetid bestod af seks-syv gårdstofter liggende omkring en vej. Udgravningerne er endnu ikke blevet færdigbehandlet, og der er således lidt divergerende opfattelser af, hvilke huse og hegn, der er samtidige. Det generelle indtryk er dog, at hver toft består af et stort beboelseshus (med stald i østenden), et antal større og mindre udhuse, grubehuse og brønde. Hver toft er indhegnet. Generelt for tofterne er, at beboelseshuset ligger centralt placeret på toften og ofte nærmest på tværs af toften.

Derved opdeles toften på sin vis i to - hvilket understreges på den sydvestligste toft, hvor et hegn fortsætter ud fra langhuset på tværs af toften. Udhusene ligger gerne trukket ud ved toftehegnet. Grubehuse kan være placeret mere centralt på toften. Udhuse, gruber mv. kan være placeret på alle sider af beboelseshuset, og der er ikke ne bestemt placering der foretrækkes. Der er ikke nødvendigvis en direkte forbindelse mellem beboelseshus og omkringliggende huse - hverken fysisk (i form af hegn) eller rumligt, hvilket kan være et problem for at påvise deres samtidighed. I yngre vikingetid (1000-tallet) sker der en omlægning af landsbyen, hvor toftestørrelsen bliver udvidet betragteligt. Toften går fra at være omkring 9000m² i ældre vikingetid til helt op imod 25.000m² i yngre vikingetid. Der er dog stadig samme antal gårde i landsbyen, og organisationen af toften er stadig den samme med et beboelseshus liggende centralt på toften og udhuse trukket ud imod hegnet.

Samme opbygning af toften som i Vorbasse kan genkendes i det indsamlede materiale. Her ligger udhuse og grubehuse også placeret omkring beboelseshuset uden nødvendigvis at have en direkte relation fysisk eller rumligt hertil. De er dog kun sjældent associeret med et hegn. Beboelseshuset indtager en central position i forhold til udhuse og anlæg. En særlig form for struktur observeret i materialet, men som ikke kan genfindes i materialet fra Vorbasse, er det to-længede gårdsanlæg, hvor et udhus står vinkelret på - og nogle gange er sammenbygget med - beboelseshuset. Ud af 85 lokaliteter findes sådanne gårdsanlæg på 12 af dem (fx Moesgård, 020512-10, Tygelsjö 41:1, 1280-1383-57 og Västervång, 1287-1380-42) (fig.72).

På de stormandsgårde, hvor der findes kulthus og/eller repræsentationshal, har disse overtaget beboelseshusets centrale position. Det ses fx på Fugledegård (030106-101), hvor repræsentationshal og kulthus ligger midt på toften. Et andet træk er, at huse tolket som kulthuse kan være separat indhegnet fx Fugledegård og Järrestad (1291-1073-45). På denne måde er kulthuset udskilt fra andre bygninger og den øvrige tofte. På både Fugledegård og Järrestad ligger repræsentationshallen i øvrigt orienteret øst-vest og det indhegnede kulthus nord-syd. Det vil sige i en slags tolænget struktur.

Samlet set virker det som om toftens organisation er styret af to elementer: beboelseshuset (eller i nogle tilfælde repræsentationshal og kulthus) som centrum og hegnet, der afgrænser toften. Udhusene ligger inden for denne struktur, men et mønster i deres placering har ikke kunnet genfindes i materialet. Det to-længede gårdsanlæg optræder i flere tilfælde både på almindelige gårde og stormandsgårde - og er et måske et fænomen, som har haft en særlig betydning, eftersom

repræsentationshal og kulthus også kan være placeret i forhold til hinanden på denne måde.

Bevægelsesmønstre på gårdtoften

I det foregående er undersøgt, hvad der hørte til en gård, og hvordan gårdtoften var organiseret i vikingetiden. I det følgende vil jeg undersøge bevægelsesmønstrene på gårdtoften for at belyse, hvordan beboelseshuset relaterede til de nærmeste omgivelser.

Undersøgelsen tager udgangspunkt i en "omvendt adgangsanalyse" (se afsnit "adgangsanalyse som metode" for præsentation af adgangsanalysen). Det vil sige, at frem for at lave et gammakort over bevægelsen ind på toften, som er den almindelige adgangsanalyse, vil jeg lave et "udadgående gammakort" over bevægelsen ud af huset og rundt på toften. Jeg vil dog sammenholde det "udadgående gammakort" med et tilsvarende "indadgående" for at belyse forskellene.

At inkludere toften i en adgangsanalyse kan være problematisk i forhold til at definere de analyseenheder, som danner grundlaget for gammakortet. Det kan samtidig være svært at bevise udhuse og grubehuses samtidighed med beboelseshuset. Disse problemer til trods mener jeg stadig, at man kan få et generelt indtryk af bevægelsesmønstre på toften ud fra analysen. Gammakortet er som tidligere anført ikke et endeligt kort, men kun et redskab til at tydeliggøre sammenhænge. Så længe grundlaget for det "udadgående" og det "indadgående" gammakort er nøjagtig det samme, kan analysen derfor stadig vise sig brugbar.

Som mål for analysen har jeg valgt den sydvestligste toft i den ældre landsby i Vorbasse (fig.73) (Hvass 1981). Jeg har valgt den, da den er velundersøgt og totalafdækket. Der findes ikke noget tilsvarende i det indsamlede materiale.

På midten af toften ligger beboelseshuset (hus CCIII) med beboelse i den vestlige del og stald i den østlige del. I huset var der to dørpartier: et dørparti i den sydlige langvæg, hvor dørstolperne var trukket ind i forhold til væggen (konstruktionstype 8) og en mulig åben østgavl (konstruktionstype 15). Der findes dog forskellige gengivelser af langhus CCIII i forskellige publikationer. På nogle optræder en tredje dør i nordsiden af huset. Jeg er dog gået ud fra beskrivelsen af huset i Hvass' artikel (Hvass 1981:145). En tredje dør vil selvfølgelig have indflydelse på det konkrete gammakort, men da analysen tjener som eksempel mere end som konkret analyse, er en tredje dør ikke afgørende i denne sammenhæng. Beboelseshuset ligger

orienteret tilnærmelsesvis øst-vestligt og ligger centralt placeret på en indhegnet toft. Toften har udgang i den nordlige side ud i mod landsbygaden.

Nord for beboelseshuset ligger to grubehuse. Om de har været i brug samtidig er ikke muligt at belyse ud fra det givne materiale. I nordvestre hjørne af toften er placeret en smedje (hus CLVIII, tolket på baggrund af tilstedeværelsen af smedeskæl). Derudover ligger der seks udhuse på toften, som ikke har en nærmere bestemt funktion. I ét af udhusene (hus CLVIa) er der lokaliseret et ildsted. Alle udhuse er trukket ud imod toftehegnet og nogle huse (hus CLVIII, CC, CCXVII og et udhus mere) indgår ligefrem som en del af hegnet. På tværs af toften i forlængelse af beboelseshuset er sat et hegn, der deler toften op i to dele. Desuden findes nogle mindre hegn, som sammen med udhuse skaber mindre afgrænsede dele af toften - i det nordøstlige hjørne og mellem nordsiden af toftehegnet og et udhus (hus CLVIa).

Analyseenhederne er relativt grove og tager udgangspunkt i indgange/udgange (fig.74). De aktiviteter og anlæg, som ingen spor har efterladt i jorden fx slagting, husholdets mødding, tøjvask mv. er der ikke taget højde for i analysen. For det "udadgående" gammakort er udgangspunktet rummet indenfor døren i sydsiden af beboelseshuset. For det "indadgående" gammakort er udgangspunktet den fælles landsbyvej. Gammakortene er justeret i forhold til hver deres udgangspunktet.

Det "udadgående" gammakort (fig.75) viser, at der findes tre knudepunkter for adgangen på toften: Den sydlige gårdsplads, den nordlige gårdsplads og den nordvestlige gårdsplads. Herfra går bevægelsen ud til de nærvedliggende udhuse. Udgangen fra toften er ikke det sidste ("dybeste") led i bevægelsen. Det er derimod nogle af udhusene. Smedjen ligger også forholdsvis "dybt" i forhold til adgangen, hvilket måske skal forklares ved at smedjen er lagt af vejen for at mindske brandfaren. På det "indadgående" gammakort (fig.76) træder de tre knudepunkter ikke lige så tydeligt frem. Der er ét knudepunkt ved indgangen til toften - den nordlige gårdsplads. Herfra udgår alle videre adgangsveje. Den sydlige og nordvestlige gårdsplads ligger begge "dybere" og dermed sværere tilgængeligt. Deres status som knudepunkt fremstår ikke helt så (grafisk) tydeligt længere. Det kan ses, at grubehusene er relativt let tilgængelige, hvorimod smedjen også fra et indadgående perspektiv ligger relativt "dybt". Smedjen er således lige utilgængelig fra beboelseshuset som fra indgangen til toften. På det "indadgående" gammakort repræsenterer beboelseshusets vestligste del det "dybeste" punkt, hvorimod for det "udadgående" gammakort er det udhusene ved det nordlige toftehegn, der ligger "dybest". Sammenligningen mellem de to gammakort antyder, at toften er opdelt i en

offentlig - og mere tilgængelig - del (den nordlige) og en privat - og mindre tilgængelig - del (den sydlige).

Der findes som sagt ikke noget i det indsamlede materiale, som er tilsvarende afdækket eller undersøgt. Det tætteste man kommer på, er Fugledegård (030106-101). Her er dog hele den østlige og nordøstlige del af toften ikke bevaret. På Fugledegård udgør en "repræsentationshal" og et indhegnet "kulthus" centrum af toften. Indgangen til toften findes i sydhegnet. Uden at gå i detaljer med en adgangsanalyse - det er materialet ikke bevaret godt nok til - så bevæger man sig fra indgangen i hegnet ind på en åben plads. Denne plads fremstår som offentlig og let tilgængelig. Ret foran findes hal og kulthus, som sandsynligvis i kraft af deres funktion har haft en "offentlig karakter". Det er derfor ikke tilfældigt, at indgangen i toften og hal/kulthus virker nærmest rettet mod hinanden. Repræsentationshallen og kulthuset deler iøvrigt toften op i to. Nord for bygningerne findes en del af toften, som fremstår sværere tilgængelig/mere privat. Her findes iøvrigt (i fase 3) et langhus, som er tolket som beboelseshus (030106-101-H5). Det kunne understrege opdelingen mellem privat og offentlig på toften. Det overordnede mønster som sås på Vorbassetofte - en opdeling mellem en privat og en offentlig del af toften går således igen i materialet fra Fugledegråd, selvom den fysiske udformning og organisering af tofterne er forskellig.

Samlet kan det siges, at beboelseshuset ikke kan studeres isoleret fra sine omgivelser, men at det hænger sammen med og relaterer sig til omgivelserne. Et studie af bevægelsesmønstrene på toften understreger dette, for det er gennem menneskets bevægelser, at relation mellem gårdens enheder opstår. Undersøgelsen viste, at toften kan være opdelt i zoner, hvoraf nogle fremstår offentlige og mere tilgængelige og andre private og mindre tilgængelige. Opdelingen medvirker til at understrege beboelseshusets centrale position på toften, hvorfra der både er adgang til private og offentlige dele.

Tolkning og diskussion

Undersøgelserne viser, at orienteringen af langhuse og udgange næppe er tilfældig, men at der skal søges andre forklaringer end de traditionelle praktiske forklaringer (vindretning, solopvarmning, røgaftræk). Hus, udgang og gårdtofte er orienteret efter to principper på samme tid, som dog ikke nødvendigvis er modstridende. Først og

fremmest virker det som om husene orienterer sig efter de nærmeste omgivelser. Det vil sige andre bygninger, hegn og landskab. Udhuse og beboelseshuse er orienteret efter hinanden - enten i samme retning, eller de kan stå vinkelret på hinanden. Kulthusene og repræsentationshallernes orientering afviger derimod fra beboelseshusene og udhusene. For at forstå baggrunden herfor blev lavet en undersøgelse af, hvad der indgår i en gård, og hvordan gårdtoften typisk er organiseret.

På gården udgør beboelseshuset hovedhuset. Derudover indgår der udhuse, grubehuse og aktivitetsområder. Gården er afgrænset i forhold til omgivelserne af et hegn. Hegnet kan både have haft praktisk (holde dyr inde eller ude) og symbolsk (symbolsk afgrænsning af gården) betydning. Derudover kan kulthusene være indhegnet for sig selv, som en måde at udskille dem fra resten af gården.

På trods af relativt få fund af hele tofter repræsenteret i materialet, kan der dannes et overblik over toftens organisation. Beboelseshuset indtager en central position - også rent fysisk - på toften. Omkring beboelseshuset ligger udhuse, grubehuse og aktivitetsområder. I særlige tilfælde har repræsentationshallen og kulthuset overtaget den centrale placering. Bevægelsesmønstrene på toften antyder, at toften kunne være opdelt i flere "zoner", hvoraf nogle var mere offentligt tilgængelige end andre.

For det andet er hus og udgang orienterede efter verdenshjørnerne. Beboelseshuse og udhuse er hovedsagligt orienteret øst-vestligt, hvorimod repræsentationshaller og kulthuse i højere grad er orienteret nord-syd.

Alt i alt virker gårdtoften rent fysisk mere orienteret indad end udad. Frem for at være orienteret i én bestemt retning, er beboelsen centreret om sig selv. Selve beboelseshuset udgør centrum (eller repræsentationshal/kulthus i særlige sammenhænge). På samme tid har husenes orientering dog stadig referencer til verdenshjørnerne.

Hvad er baggrunden for orienteringen efter, at de traditionelle praktiske forklaringer er blevet afvist? Både dette studie og andre viser, at frem for en rent praktisk forklaring skal man nok snarere søge en forklaring, som også har kulturel baggrund. Samtidig behøver der ikke nødvendigvis kun være én forklaring (Rapoport 1969:18).

Vi definerer husets og udgangens orientering efter verdenshjørnerne. Det er dog ikke sikkert, at man har haft samme koncept om verdenshjørnerne, som vi har i dag, hvor kompasretninger angiver verdenshjørnerne som absolutte gradtal. Derimod har man sandsynligvis orienteret sig efter verdenshjørnerne, som de angives af himmellegemerne - sol, måne og stjerner. Huset kan således være orienteret efter

himmellegemerne frem for verdenshjørnerne som abstrakt begreb. Himmellegemer flytter sig dog med årets gang, og verdenshjørnerne/orienteringer er således ikke så absolutte, som de opfattes i dag (Hastrup 1985:18, 20). Dagens og årets gang har været styrende i vikingetidens agerbrugssamfund, hvor arbejdsopgaver og fokus har flyttet sig med årstiderne. Det har derfor været vigtig at holde kontrol med tiden. Fra skriftlige kilder ved vi, at solens gang over himlen har haft betydning for vikingetidens mennesker og deres tidsopfattelse. Solens vendepunkter - midvinter og midsommer - har været nogle af årets store fester. Orienteringen af huset behøver således ikke være sket direkte efter verdenshjørnerne, men derimod efter solen og dermed en overordnet opfattelse af tid og rum, som har været gennemgående for vikingetidens samfund. At relatere huset i forhold til solen kan have været en måde at relatere huset til dagens og årets - og sågar til livets - gang (Gurevich 1969:47).

Samtidig med, at husene var orienteret efter verdenshjørnerne/solen, virker det som om selve toften var orienteret indad omkring sig selv. Den centrale orientering understreges både ved beboelseshusets centrale placering og hegnet, som afgrænser og holder sammen på gården. Den centrale orientering er ikke nødvendigvis praktisk, men kan derimod afspejle abstrakte, kosmologiske idealer. Vikingetidens kosmologi er blevet udlagt i en model, som kaldes "Midgård-Udgård-modellen" (fig.77) (Gurevich 1969; Hastrup 1985; Hedeager 2001). Ifølge modellen er verden opdelt i et centrum (Midgård) og en periferi (Udgård). I centrum befinder menneskene (og guderne) sig, hvorimod jætterne (og kaoskræfterne) befinder sig i periferien af verden. Asgård, som er gudernes hjem, er også en del af Midgård, selvom relationerne ikke er helt klare (Brink 2004: 293; Hastrup 1985:147). Med lidt forsigtighed kunne man forestille sig, at det er dette verdensbillede, som gård og gårdtofte efterligner. Beboelseshuset er placeret i centrum af toften (= Midgård), og hegnet markerer grænsen mod periferien (= Udgård). Der er tidligere blevet fremført ligheder mellem verdensbilledet og bebyggelsens organisation i et "indenfor hegnet" (Midgård) og et "udenfor hegnet" (Udgård) (Gurevich 1969:43; Hastrup 1985:147; Hedeager 2001:497).

Et sådant perspektiv understreger beboelseshusets centrale placering, og - hvis man zoomer ind - ikke mindst den centrale placering, som "hallen"/"halrummet" fik i vikingetiden. Gennem at bruge "hallen" til gæstebud, kunne man således invitere gæsterne ind i "verdens centrum", hver gang et gæstebud afholdtes (Hedeager 2001:504). På denne måde har man opretholdt et ideal og model, hvor det at blive budt indenfor gøres til noget særligt og attraktivt.

"Midgård-Udgård-modellen" er blevet kritiseret for at være for strukturalistisk

og forsimplet (Brink 2004). Modellen bør dog heller ikke opfattes, som en kosmologi, som nødvendigvis har været lige eksplicit for alle i samfundet. Den kosmologiske model kan have eksisteret som et ideal, som man i en eller anden grad byggede og boede efter, men som ikke var lagt i faste rammer. Der kan således være variation og afvigelser i det fysiske udtryk, som modellen fik, som følge af forskellige tolkninger af kosmologien.

Samlet set virker det som om udgangene, husene og gårdtoften ikke var orienterede alene efter enkle praktiske forhold, men derimod organiserede efter idealer og kosmologiske modeller, som satte mennesket, beboelsen og tiden i centrum. Idealier og modeller kan stadig tage deres udgangspunkt i praktiske forhold så som at holde styr på tiden af hensyn til arbejdet og den økonomiske opretholdelse af gården. Samtidig fungerer de dog til at relatere huset og ikke mindst mennesket til den omgivende verden i tid og rum. Ved at modellerne også får et fysisk udtryk både i organiseringen af gården og i de bevægelsesmønstre, som organiseringen afføder, betyder det, at modellerne konstant bekræftes og fastholdes.

Samlet tolkning

Et af formålene med specialet var at lave et studie af døren i vikingetidens langhuse. Ud fra studiet af døren var formålet at se bebyggelsen i et nyt perspektiv samt at diskutere den menneskelige beboelse af verden.

Menneskets beboelse af verden er en måde at beskrive, hvordan mennesket forholder sig til verden, hvordan verden forstås og mødes. Beboelsen er baggrunden for det liv, der leves, og inkluderer både det levede liv og ideen om det levede liv. Beboelsen er en aktiv handling, som finder sted i og med, at mennesket er involveret med omgivelserne (ved at se på dem, bruge dem, bygge i dem, tænke på dem, drømme om dem, ændre dem mv.). Omgivelserne er i denne sammenhæng "det hele" - det vil sige bygninger, landskaber, andre mennesker, genstande, tanker, minder og kosmologiske idealer. Mennesket relaterer sig til alle disse ting gennem beboelsen, og relationen *er* beboelsen.

Beboelsen er rumlig idet, at beboelsen involverer begrebet "hjem". "Hjem" er både en følelse og et sted. Følelsen "hjem" er som regel forbundet med et fysisk sted. "Hjemmet" kan være lagt i rammer, så som et hus, et værelse, men kan også være mere løst defineret såsom et landskab, et sted eller en by. Hjemmet skabes gennem en organisering af tid og rum, som i høj grad er styret af ideen om "det gode liv" (Douglas 1991:289, 294; Rapoport 1969:47). Forestilling om "det gode liv" i vikingetiden kan have været væsensforskellig fra forestillingen om "det gode liv" i dag.

Den menneskelige beboelse afspejler sig således både i organiseringen af omgivelserne, i relationen mellem menneske og omgivelser og de idealer, som relationen finder sted efter. Studiet af døren viser direkte, hvordan vikingetidens mennesker organiserede rum, og hvordan relationen mellem mennesker opfattedes. Studiet af døren er således et godt udgangspunkt for at diskutere menneskets beboelse og det ideal, som beboelsen foregik efter.

I de forudgående analyser af dørpartiet, døren som indgang og døren som udgang er døren i vikingetidens langhuse og organiseringen af den øvrige bebyggelse blevet undersøgt, hvorimod diskussionen af menneskets beboelse ikke er blevet rørt direkte endnu. Det vil den blive i det følgende, hvor den menneskelige beboelse vil blive diskuteret i lyset af de forudgående analyser.

Analysen af dørpartiet viste, at det var almindeligt i vikingetid, at dørpartiet var markeret med konstruktioner ud over selve dørstolperne - enten ved indre eller ydre stolpekonstruktioner eller ved, at dørrammen var trukket ind i forhold til væggen. Markeringen betød, at dørpartiet var udskilt fra det øvrige hus, og at aktiviteten at gå ind og ud af huset blev repræsenteret ved et fysisk rum i sig selv. Markeringen af dørpartiet blev tolket som, at adgangen til langhuset var sat i rammer - både fysisk og symbolsk - og at adgangen derigennem blev formaliseret.

Analysen af døren som indgang, hvor sammenhængen mellem dør og hus blev undersøgt, viste, at indretningen af langhuset var begrænset af selve langhusets form. En af de eneste muligheder for variation var gennem opdeling af huset og placeringen af indgangene. Placeringen af indgangene var styret af tilstedeværelsen af et "halrum". Adgangen til "halrummet" viste sig at være formaliseret i højere grad end adgangen til de øvrige rum i og med, at der aldrig var direkte adgang til "halrummet" udefra. Resultatet blev tolket som, at der var sammenfald mellem "halrummet" som fysisk rum og "hallen" som socialt fænomen. Dermed blev "halrummet" tolket ind i sammenhæng med gæstebud og andre sociale sammenkomster. Formaliseringen af adgangen kunne således tolkes som et udtryk for et behov for en klarere opdeling mellem privat og offentligt rum i langhuset opstået på baggrund af at der kom gæster (=flere fremmede) i huset.

Analysen af døren som udgang, hvor sammenhængen mellem dør og omgivelser blev undersøgt viste, at dør og omgivelser er relateret gennem bevægelsen ind og ud af huset. En analyse af gårdens organisation viste, at de nærmeste omgivelser var organiseret efter to forhold - hovedhusets centrale placering på toften og toftens hegn - hvilket var styrende for menneskets bevægelser. Analysen viste, at toften var orienteret omkring sig selv samtidig med, at der var tydelige referencer til verdenshjørnerne overordnet set. En analyse af bevægelsesmønstrene understregede husets centrale position ligesom, at den tydede på en større opdeling mellem private og offentlige områder på toften. Resultatet tolkes som, at gården var organiseret efter nogle overordnede kulturelle idealer: Husets orientering efter verdenshjørnerne blev tolket som en måde at relatere huset til tid, rum og årets gang, hvorimod gårdens centralorienterede organisation blev tolket som udtryk for et overordnet kosmologisk ideal ("Midgård-Udgård-modellen"), hvor gården udgjorde centrum i verden.

De tre analyser viste, at formaliseringen af adgangsforholdene og opdelingen af privat og offentligt rum foregik i alle lag af samfundet, både på de almindelige gårde - på enkeltgårde og i landsbyer - såvel som på stormandsgårdene. På handelspladserne afspejles den samme proces, og på Trelleborg kom formaliseringen

i særdeleshed til udtryk. Fokus var dog i særdeleshed på gårdkonteksterne.

At formaliseringen af adgangen fandtes i alle lag blev tolket som, at den ikke skal forstås som et udtryk for en politisk strategi fra en lille udvalgt gruppe i de øverste lag af samfundet, men derimod forstås som et vidt udbredt kulturelt ideal som fandtes i alle sociale lag. Analysernes resultater udgør et godt udgangspunkt for den videre diskussion og tolkning af menneskets beboelse af verden i vikingetiden.

Den menneskelig beboelse

Hvordan beboelsen tog form afspejles i, hvordan omgivelserne organiseredes - ikke bare fysisk, men også mentalt. Ud fra analyserne ses det, at vikingetidens mennesker opdelte verden i zoner, der var afgrænset i forhold til hinanden. Grænserne mellem zonerne kunne krydses ved bestemte overgange. Organiseringen af omgivelserne var således præget af grænser og overgange.

Døren selv repræsenterede en grænse/overgang. Rent praktisk var døren en grænse og en overgang mellem inde og ude, men også juridisk symboliserede døren en grænse/overgang. Døren var en vigtig juridisk grænse mellem toft/omgivelser og hus. Det afspejles i de tidligste landskabslove, hvor fx tyveri straffes forskelligt alt efter om det sker fra marken, fra toften eller fra selve huset. Jo større brud på den private sfære, desto hårdere straffes forbrydelsen (Hoff 1997:61, 84; Kyhlberg 1995:188). Døren markerede således overgangen til den mest private zone.

Symbolsk/rituelt har døren også været en grænse/overgang. Fra vikingetid kendes til bygningsofre ved dørene af fx søpindsvin og skarpe genstande - også fra det indsamlede materiale, som (i historisk tid) betegnes som beskyttelsesofre - genstande, der skulle beskytte husstanden mod, at "onde kræfter" trådte indenfor (Carlie 2004). Døren har således symboliseret en grænse mod de onde kræfter, ligesom den var et sted, hvor de onde kræfter havde mulighed for at overskride grænsen mellem hushold og omverden.

En måde som døren også kunne symbolisere både grænse og overgang var i livets forskellige overgangsriter. Fra mange kulturer over hele kloden indgår døren rent fysisk i ritualerne omkring livets store overgangsriter - fødsel, pubertet, bryllup og død (Trumbull 2000; Van Gennep 1969). I dag findes det fx som skikken med at bære bruden over dørtærsklen den første gang hun træder ind i sit nye hjem. Det kan

dog være svært at bevise, at døren har været brugt på denne måde i vikingetid.

De sene gotlandske billedsten er af Birgit Arrhenius og Anders Andrén tolket som symbolske døre til en anden verden på baggrund af stenenes form og deres placering (Arrhenius 1971; Andrén 1989;1992). Stenene har en tæt forbindelse med brandgrave og gravfelter, og kunne således være symboler på den dodes overgang til dødsriget.

To steder er døre desuden nævnt i de skriftlige kilder i forbindelse med overgangsritualer - i historien om Vølse og beretningen fra den arabiske købmænd Ibn Fadlan (Andrén 1989:292-293, 1992: 36-37). Historien om Vølse handler i meget korte træk om et hedensk ritual, der symboliserer et helligt bryllup. Ritualet finder sted på en nordnorsk gård, hvor kong Olav den Hellige er på besøg. Han sætter en stopper for ritualet. Herefter beder husfruen i forfærdelse over, at ritualet er gået galt (offeret ikke er modtaget), om at blive løftet op, så hun kan se hen over dørkarmen og ind i en anden verden - måske så hun på kan nå at redde ritualet (Steinsland & Vogt 1981:103-104). I Ibn Fadlans beretning fra en vikings begravelse ved floden Volga berettes, at i begravelsesritualet skal en trækvinde ofres sammen med den døde. Inden hun ofres, bliver hun løftet op for at se hen over en dørkarm lavet til lejligheden, og fortæller, at hun kan se ind i en anden verden (Foote & Wilson1973:108-411). Det er således nærliggende at forestille sig, at døren spillede en vigtig rolle - både som symbolsk grænse og helt konkret - i flere overgangsritualer i vikingetidens samfund, selvom det stadig må holdes på et spekulativt plan.

Døren har dog kun været én ud af mange grænser/overgange i vikingetidens landskab. Toftens hegn har fungeret som en afgrænsning af gården fra omverdenen, og porten var overgangen mellem "indenfor hegnet" og "udenfor hegnet". På samme måde har broer symboliseret vigtige grænser/overgange mellem zoner - både rent fysisk mellem to sider af et vandløb, men også symbolsk (Lund 2005). At der er fundet ofringer ved flere af vikingetidens broer kunne desuden tyde på, at det at krydse grænser ikke har været ufarligt.

Selve "Midgård-Udgård-modellen" som model over vikingernes verdensbillede er også bygget op omkring, at verden er opdelt i forskellige zoner (Gurevich 1969:43; Hastrup 1985:147). I den klassiske udlægning er verden opdelt i centrum (Midgård) og periferi (Udgård), hvorimod nogle forskere mener, at verden kan have været opdelt i helt op mod ni forskellige zoner/verdner (Brink 2004: 294).

Et andet element, der spillede ind på beboelsen i vikingetiden var princippet om gæstfrihed. Her menes gæstfrihed i bredeste forstand: som gæstfrihed over for rejsende - et princip om, at alle rejsende kunne søge ind på gården og forvente kost og logi; som i planlagte besøg mellem venner for at vedligeholde venskaber, og som i egentlige gæstebud, hvor venner og naboer inviteredes til fester i forbindelse med årets højtider, bryllupper, begravelser mv. At gæstfriheden spillede en vigtig rolle i vikingetidens samfund, kan ses af, at den nævnes mange steder i sagalitteraturen og Eddadigtene (Bø 1960:338). Som eksempel handler en større del af stroferne i Hávamál om råd og regler for, hvordan man skal opføre sig som gæst - og ikke mindst, hvordan man skal opføre sig overfor sine gæster.

Gæstfrihedens rolle i samfundet understreges af husenes indretning, hvor "halrum" og "repræsentationshaller" har fungeret som ramme for gæstebud og andre sociale sammenkomster. De markerede dørpartier, som tydeliggjorde og formaliserede adgangen til huset, er tolket som udspring af gæstfrihedens fremtrædende rolle. Gennem formaliseringen og tydeliggørelsen af overgangen fik det "at byde indenfor" og det "at blive budt ind" en større værdi.

Modtagelsen af gæster er et motiv, som findes afbilledet flere steder på de gotlandske billedsten (fig.78). Gengivelserne på billedstenene viser alle tydeligt et hus. Udenfor huset står en kvinde med et drikkehorn for at modtage de ankomende gæster og byde dem indenfor. Scenen er tolket som de døde krigeres ankomst til Valhal og kvinden som en valkyrie, der tager imod. Scenen kunne dog samtidig gengive, hvordan en modtagelsesscene ved et almindeligt gæstebud har foregået.

Både det forhold selv at gæste og at modtage gæster kan opfattes som en måde at relatere sig til omgivelserne og dermed som en måde at bebo verden på. Gennem gæstebud og gæstfrihed opstod og plejedes sociale bånd, som var vigtige for den praktiske overlevelse, og ikke mindst for den sociale sammenhæng i samfundet.

Beboelsen af verden foregik efter en række kulturelle idealer - hvordan man ønskede at se sig selv i verden. I dette tilfælde idealet om gården, som centrum i verden (omgivet af kaos) og gæstebud/gæstfrihed, som socialt ideal. Idealene fik udtryk gennem den fysiske organisering af omgivelserne og udgjorde således strukturer (doxa), som styrede beboernes liv (habitus).

"Midgård-Udgård-modellen", som beskriver idealet med gården som centrum i verden, er blevet kritiseret for at fremstille idealerne for strukturalistisk og forsimplet (Brink 2004). Det kan dog være nødvendigt i en tilbageskuende forskningssituation at

fremstille firkantede modeller, da de repræsenterer vores (moderne) mulighed for at rekonstruere vikingetidens idealer. Modellen skal således ikke opfattes som en endelig model over "sådan tænkte vikingetidens mennesker", men derimod som en efterrationalisering over, hvad vikingetidens mennesker tænkte. I praksis skal modellen opfattes som blødere og rumme plads til variation. I rekonstruktionsprojektet med at undersøge og fortolke, hvad fortidens mennesker tænkte, undersøger vi mønstre og regelmæssigheder i levnene efter, hvad individuelle mennesker har gjort. Fordi mange individer gør det samme opstår der regelmæssigheder i det arkæologiske materiale, og der ud fra kan vi rekonstruere og fortolke strukturerne (doxa, habitus). At genkende og italesætte strukturerne er derfor en nødvendig proces for os for at forstå dem, men det er ikke sikkert, at strukturen har været lige så eksplicit og klart formuleret for menneskene dengang, hvor idealerne langt hen ad vejen kan have været ubevidste.

Når et langhus bygges med et "halrum" er det således ikke sikkert, at man er sig bevidst om, hvor mange (eller få) gæstebud det skal rumme. "Halrummet" kan være et rumligt ideal om, at man skal have et rum til gæstebud, som er udskilt fra resten af gårdens liv, men uden direkte forbindelse til det konkrete gæstebud. Hvis man opfatter idealet som en ubevidst struktur, giver det plads til variationen i materialet. Hvordan man har opfyldt idealet rent konkret, kan således være forskelligt, selvom idealet i bund og grund er det samme. For eksempel kan den store variation i udformningen af huse med halrum forklares derved. Nogle holder fast i nogle af de traditionelle træk (rette vægge, gennemgående tagbærende konstruktion, ingen støttestolper mv.) samtidig med, at de kombinerer det med et "nyt" ideal (markerede dørpartier, halrum). Op gennem vikingetiden findes både huse med ingen, enkelte eller mange træk af det samme ideal. Først med Trelleborghuset finder idealet en fast arkitektonisk form.

Yderligere et aspekt som skal tænkes ind i forståelsen af samspillet mellem beboelsen og idealerne, er det dialektiske forhold mellem dem. Når beboelsen former omgivelserne efter et bestemt ideal, bekræftes idealet af udformning af beboelsen og fastholder idealet, som kommende byggeri derefter bygges efter osv. For eksempel kunne det ses i materialet, at der var en vis sammenhæng mellem indførelsen af markerede dørpartier og indførelsen af støttestolper. Støttestolperne er muligvis ikke indført med det formål at markere dørpartiet, men kan have været med til at understrege idealet om, at dørpartiet skulle markeres (også i huse uden støttestolper), som igen kan have bekræftet idealet om at bygge med støttestolper. Støttestolper og det markerede dørparti kan således have bekræftet hinanden i en

proces, hvor det er svært at afgøre, hvad der egentlig kom først.

Samlet set var menneskets beboelse af verden i vikingetid præget af et verdensbillede opdelt i zoner med grænser og overgange, hvor gården udgjorde verdens centrum. Samtidig prægede idealet om gæstfrihed de relationer man havde med omgivelserne, hvorigennem sociale bånd blev vedligeholdt. Beboelsen var således ikke bare fysisk, men i høj grad social. I og med verden blev organiseret efter disse idealer, blev idealerne samtidig bekræftet og fastholdt. Der skete således hele tiden en gensidig påvirkning af de mennesker, som beboede verden og idealet om hvordan verden skulle bebos.

Som afslutning er det oplagt at stille spørgsmålet: hvor opstod idealet så? Var det et udtryk for et ideal, som det øverste samfundslag "opfandt", og som de lavere lag siden kopierede? Eller var det udtryk for en bredt funderet udvikling af samfundsidealer, som de øverste lag siden tog op og forfinede i fx "repræsentationshallerne"?

Det mest oplagte svar er, at det opstod i de øverste samfundslag. Både Tissø (Fugledegård) og Lejre (Mysselhøjgård) er eksempler på, at stormandsgårde med halmiljøer som har rødder tilbage til ældre germansk jernalder (Bican 2007; Christensen 2007; Jørgensen 2009). Forud for vikingetidsbebyggelsen (som indgik i dette projekt), har der på begge lokaliteter været en tidligere fase (for Tissø - Bulbrogård og for Lejre - Fredshøj). På Fredshøj er fundet et stort, kraftigt bygget langhus, som er 45m langt. Bygningen er dateret til ca 500-600 e.Kr. (Christensen 2007:116-118). På Bulbrogård er fundet et lignende stort og velbygget langhus, som er dateret til ca 550-650 e.Kr. (Jørgensen 2009:338). For begge langhuse gælder, at de er imponerende i størrelse og konstruktion, men at de intet halrum et større mellemrum mellem de tagbærende stolper) har. De tolkes dog stadig som "haller" af funktion med tilhørende gæstebud, fester og kultiske handlinger. Idealet om gæstfrihed kan således være opstået i de øverste lag, men ikke som den "fulde pakke". Det skal dog nævnes, at på Bulbrogård findes et langhus bygget tæt ved det store langhus, som har et egentligt halrum. Om denne bygning har været samtidig eller afløst det store langhus er dog ikke helt sikkert (Bican 2007:24).

Udviklingen af det arkitektoniske ideal, som fandt sin endelige form med Trelleborghusene kan således være udviklet i en vekselvirkning mellem idealet og den fysiske udformning af langhuset. At idealet heller ikke har en fast form på de

almindelige gårde kunne til gengæld tyde på, at man i de lavere lag ikke bare har kopieret, hvad de øverste lag gjorde, men derimod deltaget aktivt i udviklingen af idealet og dets fysiske udformning.

Efter idealet finder sin faste arkitektoniske form med Trelleborghuset stopper udviklingen af idealet dog ikke. I yngre vikingetid bliver påvirkningen fra det kristne Europa i stigende grad nærværende. Det betyder, at nye idealer bliver introduceret fx forrykkes verdens centrum med kristendommen fra gården til Jerusalem (eller den nærmeste kirke). Det må have betydet nye måder at bebo verden og nye måder at organisere den nærmeste verden på. Hvad der skete med den menneskelige beboelse efter vikingetiden skal ikke nærmere diskuteres her, men er oplagt mål for et fremtidigt studie. Hvad skal fremhæves her er, at udformningen af idealerne er således en konstant proces, hvor idealerne udfordres, ændres og konstrueres.

Det gennemgåede materiale viser således, at udviklingen af idealerne skal ses i et bredere samfundsmæssigt lys, end det tidligere er blevet gjort. For at kunne belyse problematikken om idealets ophav og udviklingshistorie i dybden kræves dog et langt bedre dateringsmæssigt grundlag for husene, end der findes i dag. Med fremtidig forskning og forfining af det dateringsmæssige grundlag for vikingetidens langhuse vil det dog være muligt at tage problematikken op og belyse de samfundsmæssige dynamikker bag udviklingen af idealet - både dets ophav og dets videre udvikling.

Konklusion

Specialets udgangspunkt var et studie af døren i vikingetidens langhuse. Studiet har dog i bogstaveligste forstand også åbnet op for nye meninger og perspektiver undervejs i processen. Et studie af døren i vikingetidens langhus er således ikke blot et snævert specialstudie, men derimod en ny måde at se på bebyggelsesarkæologien. I det følgende vil specialets resultater blive samlet og perspektiveret.

Fra starten stod det klart, at forståelsen af det arkæologiske materiale i den traditionelle bebyggelsesarkæologi står i vejen for at fortolke det fortidige menneskes beboelse. Problemet bunder i det positivistiske videnskabssyn, som lægger vægt på materialet som objektivt og adskilt fra mennesket. Når man ønsker at tolke menneskets beboelse ud fra materialet, kommer mennesket således let til at fremstå, som et tilsat krydderi frem for selve udgangspunktet for materialet. En ny og menneskenær forståelse af materialet er derfor nødvendig for at kunne fortolke menneskets beboelse af verden i vikingetiden.

I projektet foreslås det, at et hermeneutisk videnskabssyn bør træde i stedet for det positivistiske, og at en menneskenær forståelse af materialet bør tage udgangspunkt i Bourdieus praksisteori og den fænomenologiske tilgang. At indtænke menneskets handlinger og kropslige forståelse af verden som udgangspunkt for forståelsen af det arkæologiske materiale betyder, at mennesket selv bliver udgangspunktet for det arkæologiske projekt. Det foreslås endvidere, at man bør udvikle bebyggelsesarkæologien til en egentlig "beboelsesarkæologi", som har som formål at studere den menneskelige beboelse. Det vil sige, hvordan menneskene bebor, forstår og forholder sig til verden omkring dem - kort sagt baggrunden for det levede liv. Et oplæg til en konkret beboelsesarkæologi præsenteres. Oplægget tager udgangspunkt i at indtænke følgende perspektiver i forhold til det arkæologiske materiale:

- bevægelse og rum
- menneske og handling
- øjenhøjde og oplevelse
- struktur og aktør
- betydning og symbolik
- variation og dynamik

- kontekst og sammenhæng

For at studere menneskets beboelse i vikingetiden argumenteres der for, at et studie af døren i vikingetidens langhuse er et oplagt udgangspunkt. Et studie af døren repræsenterer et nyt perspektiv at se det øvrige bopladsmateriale ud fra, da et studie af døren samler de syv beboelsesarkæologiske perspektiver.

Det konkrete studie af døren i vikingetidens langhuse tog udgangspunkt i et indsamlet materiale. Materialet er indsamlet fra de sjællandske og skånske arkæologiske institutioners udgravningsarkiver. Materialet består af alle (tilgængelige) langhuse med erkendte dørpartier dateret mellem yngre germansk jernalder og ældste middelalder (ca 600-1100 e.Kr). Det indsamlede materiale blev vurderet som repræsentativt for at belyse den aktuelle problemstilling, selvom der er en række åbenlyse problemer med materialets dateringsgrundlag og tolkningen af husets konstruktion (forholdet mellem væg- og støttestolper). Det indsamlede materiale blev registreret i en database, som dannede grundlag for den efterfølgende analyse.

Analysen var bygget op omkring en undersøgelse af dørpartiets udformning og udseende, døren som indgang (sammenhæng mellem dør og hus) og døren som udgang (sammenhæng mellem dør og omgivelser).

Analysen af dørpartiet viste, at dørpartiet almindeligvis var markeret med ekstra konstruktioner, som fremhævede og udskilte dørpartiet fra det øvrige hus. Udskillelsen var medvirkende til at formalisere adgangen til langhuset. Analysen af døren som indgang viste, at der var en tæt sammenhæng mellem hus og dør. Formaliseringen af adgangen gjaldt således ikke kun selve dørpartiet, men også den generelle adgang til huset - og til "halrummet" i særdeleshed. Formaliseringen af adgangen var sandsynligvis ikke kun fysisk, men også social. Det betød en formalisering af forholdet mellem beboere og fremmede og en klarere opdeling mellem privat og offentligt rum i huset. Analysen af døren som udgang viste, at langhuset var relateret til de nærmeste omgivelser gennem bevægelsen ind og ud af døren. Langhusets nærmeste omgivelser var toften, og en undersøgelse af bevægelsesmønstrene på toften viste, at den sandsynligvis var opdelt i private og offentlige områder. Organiseringen af toften var styret af to forhold - beboelseshusets centrale placering og toftens hegn. Det blev tolket som, at organiseringen af omgivelserne skete efter et billede af verden, hvor gården (Midgård) udgjorde verdens centrum, og det udenfor hegnet udgjorde periferien (Udgård). Toftens hegn symboliserede den vigtige grænse mellem de to ("Midgård-Udgård-modellen").

Samlet set viste analyserne, at der skete en formalisering af adgangen til

langhuset og en klarere opdeling mellem privat og offentligt rum. Det blev tolket som et resultat af den fremtrædende rolle som gæstebud og gæstfrihed spillede i vikingetiden. Formaliseringen og udskillelsen af dørpartiet skal således ses som et udtryk for, at det "at byde indenfor" og det "at blive budt indenfor" fik større værdi. Formaliseringen og gæstebuddet/gæstfrihedens rolle skal således ses som en dialektisk proces, hvor det ene bekræfter det andet, hvorved det første bekræftes osv. Analyserne viste også, at fænomenet ikke kun fandtes i de øverste lag i samfundet, men derimod i alle sociale lag. Gæstebud/gæstfrihed skal således ikke alene ses som et magtstrategisk udtryk, men som et bredt funderet samfundsideal, som har haft indflydelse på den menneskelige beboelse i vikingetiden.

Konklusionen på undersøgelserne i specialet er, at menneskets beboelse af verden i vikingetiden var præget af to forhold: et verdensbillede, hvor verden fremstod opdelt i forskellige zoner, hvor grænser og overgange derfor spillede en vigtig rolle, og af gæstebuddet/gæstfriheden, som en måde at bebo verden socialt.

Frem for alt har resultatet af specialet vist, at en ny tilgang til vikingetidsarkæologien er nødvendig. Alt for meget vikingetidsforskning er præget af referencer til de samme lokaliteter, tekster og teorier, som derfor risikerer at ende med at gå i ring. Vikingetidsforskningen har således gennem de sidste 10-20 år været præget af en fokus på stormandsmiljøerne og referencer til de samme få lokaliteter (Lejre, Tissø, Toftegård, Järrestad og Trelleborg indenfor studieområdet). En del af grunden til, at det er gået sådan, hænger sammen med, at publiceringsgraden - især af de almindelige lokaliteter - ikke har været så stor. Det handler dog i bund og grund også om de spørgsmål, som stilles til materialet. Ved alene at fokusere studierne på de samme lokaliteter, er der risiko for at skæve og statiske fortolkninger af vikingetidens samfund opstår.

Dette studie har fx vist, at haller og gæstebud ikke kun skal ses i sammenhæng med de øverste lag af samfundet, men derimod opfattes som et bredt samfundsideal. Det er derfor nødvendigt også at give de almindelige (og knap så fundrige) lokaliteter opmærksomhed. Det ville hjælpe til at se vikingetidsbebyggelsen på nye måder og i et bredere lys. Et perspektiv som er forsøgt at åbne op for med dette speciale.

En ny og bredere tilgang kunne set ud fra dette speciales perspektiv for eksempel tage fat på det oplagte problem, der findes med dateringsgrundlaget for vikingetidsbebyggelsen. Nye typologiske studier sammenkoblet med systematisk brug af C14-dateringer kunne være et godt sted at starte. Et bedre og mere finmasket

dateringsgrundlag ville gøre det muligt at tage fat på udforskningen af fx oprindelsen af de idealer, der formede beboelsen i vikingetiden. Det er et emne, som kun meget kort er rørt i specialet, men som ville være oplagt at tage fat på i fremtiden.

Endelig ville det være en berigelse at lave sammenlignende studier af de adgangsforhold, organisering af rum og bevægelsesmønstre, som fandtes i andre kontekster som fx trelleborgene eller vikingetidens tidlige byer. Sådanne studier ville hjælpe til at sætte specialets resultater i perspektiv.

Et nyt perspektiv for vikingetidsbebyggelsen og bebyggelsesarkæologien generelt set skal dog først og fremmest findes i felten. Med de registreringsformer og metoder vi anvender sætter vi rammerne for, hvad vi kan få ud af materialet. Fremtidig registrering og arkæologisk metode bør således ikke kun tage højde for beskrivelsen af de konkrete objekter vi finder, men også for de mennesker, der efterlod dem.

English summary

The thesis is based on a study of the doorway in long houses in Zealand and Scania from the period 600- 1100 AD. The study had two aims: to study the doorways and how it reflected the way humans related to the world in the Viking Age; and to present a “dwelling archaeology” - a theoretical approach, which re-insert humans into settlement archaeology.

The development of a “dwelling archaeology” is a response to an inherent problem in traditional settlement archaeology, which presents the archaeological material as neutral and separated from humans. This is problematic to an archaeology which should have humans and human dwelling as its starting point. Instead a “dwelling archaeology” is developed. The theoretical background is based on Bourdieu's theory of practice and a phenomenological approach to the archaeological material. This formed the theoretical frame of the following study of doorways in Viking Age long houses.

The study showed that the doorway in the Viking Age was marked in a way that it stood out from the rest of the house. The placing and the construction of the doorway was closely connected to the internal organisation of the house. Generally, access to the house had been formalized and the division between private and public space been made more explicit. The formalization and division of space was also reflected in the organization of the surroundings of the house.

The formalization of the access to the house has been interpreted as a response to the important role “banquets” played in Viking Age society. The “banquet” has traditionally been interpreted as a political strategy used by the upper layers of society to create social alliances. However, the study showed that the phenomenon was found in all parts of society. Rather than being thought of a simple expression of power, the phenomenon should be thought of as a widely spread cultural ideal that influenced on life.

The results of the study were used in an interpretation of how humans dwelt in the world during the Viking Age; how they organized, related to and thought of themselves in the world. The dwelling seemed to be guided by two concepts: a concept of borders and crossings - that the world was divided into zones, where the farm made up the cosmological centre of the world (Midgard); and a concept of hospitality - where hosting banquets and visiting was a way to socially dwell in the world.

Litteraturliste

Andersen, M. 1987 Under lås. *Skalk* 1987:1. 16-17.

Andrén, A. 1976 Stadsbilden. I: A.W. Mårtensson (red.): *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. En investering i arkeologi*. Archaeologica Lundensia Investigationes Antiquitatis Urbis Lundae VII. Lund: Kulturhistoriska Museet i Lund. 21-40

Andrén, A. 1989 Dörrar till förgångna myter - en tolkning av de gotländska bildstenarna. I: A. Andrén (red.): *Medeltidens födelse. Symposier på Krappørup borg* 1. Krappørup: Gyllenstiernska Krappørupstiftelsen. 287-319.

Andrén, A. 1992 Doors to other worlds: Scandinavian death rituals in Gotlandic perspectives. *Journal of European Archaeology* 1. 33-56.

Arrhenius, B. 1970 Tür der Toten. Sach- und Wortzeugnisse zu einer frühmittelalterlichen Gräbersitte in Schweden. *Frühmittelalterliche Studien* 4. 384-394.

Artursson, M. 2005 Böndernas hus. I: A. Carlie (red.): *Järnålder vid Öresund. Band 1. Specialstudier och syntes*. Skånska spår - arkeologi längs Väst kustbanan. Lund: Riksantikvarieämbetet. 76-161.

Bantelmann, A. 1975 *Die frühgeschichtliche Marschensiedlung beim Elisenhof in Eiderstedt. Landschaftsgeschichte und Baubefunde*. Elisenhof, die Ergebnisse der Ausgrabung der frühgeschichtlichen Marschensiedlung beim Elisenhof in Eiderstedt 1957/58 und 1961/64. Band 1. Studien zur Küstenarchäologie Schleswig-Holsteins. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.

Barrett, J. 1994 *Fragments from Antiquity. An Archaeology of Social Life in Britain 2900-1200 BC*. Oxford: Blackwell.

Beck, A. S., T. Lauritsen & S. Å. Tornbjerg 2005 Fra skov til villavej - en forvandling gennem 6000år. *Årbog for Køge Museum* 2004-05. 7-18.

Beck, A. S., L. M. Christensen, J. Ebsen, R. B. Larsen, D. Larsen, N. A. Møller, T. Rasmussen, L. Sørensen & L. Thofte 2007 Reconstruction - and then what? Climatic experiments in reconstructed Iron Age houses during winter. I: M. Rasmussen (red.): *Iron Age Houses in Flames. Testing House Reconstructions at Lejre*. Studies in Technology and Culture vol. 3. Lejre: Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter Lejre. 134-173.

Becker, C. J. 1966 Ein früheisenzeitliches Dorf bei Grøntoft, Westjütland. Vorbericht über die Ausgrabungen 1961-63. *Acta Archaeologica* 36. 209-222.

Becker, C. J. 1969 Das zweite früheisenzeitliche Dorf bei Grøntoft, Westjütland. 2. Vorbericht: Die Ausgrabungen 1964-66. *Acta Archaeologica* 39. 235-255.

Becker, C. J. 1971 Früheisenzeitliche Dörfer bei Grøntoft, Westjütland. 3. Vorbericht. *Acta*

Archaeologica 42.

Becker, C. J. 1981 Viking-age settlements in western and central Jutland. Recent excavations. Introductory remarks. *Acta Archaeologica* 50. 89-94.

Bender, B., S. Hamilton & C. Tilley 1997 Leskernick: Stone Worlds; Alternative Narratives; Nested Landscapes. *Proceedings of the Prehistoric Society* 63. 147-178.

Bennike, P. 1993 Menneskene. I: S. Hvass & B. Storgaard (red.): *Da klinger i muld... 25 års arkæologi i Danmark*. Århus: Århus Universitetsforlag. 34-39.

Benzon, G. 1979 *Gamle danske døre*. Kreditforeningen Danmarks skriftserie om bygningskultur. København: Kreditforeningen Danmark.

Berg, A. 1989 *Norske tømmerhus frå mellomalderen, bd. 1. Alment oversyn*. Norske minnesmerker. Oslo: Riksantikvaren/ Norsk Folkemuseum.

Bican, J. F. 2007 *Bulbrogård - det første aristokratiske kompleks ved Tissø. En fremlæggelse af Bulbrogård og analyse af aristokratisk arkitektur med udgangspunkt i Bulbrogård*. Upubliceret cand.mag. speciale, Afdeling for Forhistorisk Arkæologi, SAXO-instituttet, Københavns Universitet.

Björhem, N. & U. Säfvestad 1993 *Fosie IV. Bebyggelsen under brons- och järnålder*. Malmöfynd 6. Malmö: Malmö museer.

Bourdieu, P. 2003 *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, P. 2005 *Udkast til en praksisteori - indledt af tre studier i kabylsk etnologi*. København: Hans Reitzels forlag.

Boyd, R. 2008 *House and Home, Daily Life in the Viking Towns of Ireland*. Poster fra World Archaeology Congress 2008. Tilgængelig på: http://www.wac6.org/livesite/posters/poster_files/WAC_030_Boyd.pdf (besøgt 20.jan.2010)

Boye, L. 2008 Bosættelsesmønstre på Østsjælland. I: A. Carlie (red.): *Öresund - barriär eller bro? Kulturelle kontakter och samhällsutveckling i Skåne och på Sjælland under järnåldern*. Centrum för Danmarksstudier 18. Stockholm: Makadams förlag. 15-32.

Bradley, R. 2000 *An Archaeology of Natural Places*. London, New York: Routledge.

Bradley, R. 2001 Orientations and origins: a symbolic dimension to the long house in Neolithic Europe. *Antiquity* 75. 50-56.

Bradley, R. 2005 *Ritual and Domestic Life in Prehistoric Europe*. London, New York: Routledge.

Brink, S. 1996 Political and social structures in early Scandinavia. A settlement-historical pre-study of the central place. *TOR* 28. 235-281.

Brink, S. 2004 Mytologiska rum och eskatologiska föreställningar i det vikingatida Norden. I: A. Andrén, K. Jennbert & C. Raudvere (red.): *Ordning mot kaos. Studier av nordisk förkristen kosmologi*. Vågar till Midgård 4. Lund: Nordic Academic Press.

291-316.

Brown, F. E. 1990 Comment on Chapman: some cautionary notes on the application of spatial measures to prehistoric settlements. I: R. Samson (red.): *The Social Archaeology of Houses*. Edinburgh: Edinburgh University Press. 93-109.

Burström, M. 1995 Gårdstankar. Kognitiva och sociala perspektiv på forntidens gårdar. I: H. Göthberg, O. Kyhlberg, & A. Vinberg (red.): *Hus & Gård i det förurbana samhället. Rapport från ett sektorsforskningsprojekt. Artikeldel*. Riskantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar. Skrifter nr 14. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. 163-177.

Brück, J. & M. Goodman 1999 Introduction: themes for a critical archaeology of prehistoric settlement. I: J. Brück & M. Goodman (red.): *Making Places in the Prehistoric World*. London: UCL Press. 1-19.

Brück, J. 2005 Experiencing the past? The development of a phenomenological archaeology in British prehistory. *Archaeological Dialogues* 12:1. 45-72.

Brøndsted, J. 1940 *Danmarks Oldtid. III Jernalderen*. København: Gyldendal.

Bø, O. 1960 Gjestvenskap. I: *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder - fra vikingetid til reformationstid. Bind V*. København: Rosenkilde og Bagger. 338-341.

Callmer, J. 1991 Territory and dominion in the Late Iron Age in Southern Scandinavia. I: K. Jennbert, L. Larsson, R. Petré & B. Wyszomirska-Werbart (red.): *Regions and Reflections. In Honour of Märta Strömberg*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8º:20. Lund: Almqvist & Wiksell International. 257-273.

Callmer, J. 1997 Aristokratisk präglade residens från yngre järnåldern i forskningshistorien och deras problematik. I: J. Callmer & E. Rosengren (red.): *"...Gick Grendel att söka det höga huset..." Arkeologiska källor til aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder*. Slöinge projektet 1. Hallands Läns museers Skriftserie no 9/ GOTARC C. Arkeologiska Skrifter 17. Göteborg: Hallands läns museer. 11-18.

Carlie, A. 2002 Gård och kultplats. Om bruket av offerhandlingar på en yngre järnåldersgård i Hjärup, sydvästra Skåne. I: A. Carlie (red.): *Skånska regioner. Tusen år av kultur och samhälle i förändring*. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska Undersökningar Skrifter 40. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. 653-679.

Carlie, A. 2004 *Forntida bygnadskult.Tradition och regionalitet i södra Skandinavien*. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar Skrifter 57. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Carlie, A. (red.) 2005 *Järnålder vid Öresund. Band 1. Specialstudier och syntes*. Skånska spår- arkeologi längs Väst kustbanan. Lund: Riksantikvarieämbetet.

Carlie, A. 2006 Platsbeskrivningar utmed Väst kustbanan. I: A. Carlie (red.): *Järnålder vid Öresund. Band 2. Metod- och materialstudier*. Skånska spår- arkeologi längs Väst kustbanan. Lund: Riksantikvarieämbetet. 10-43

Carlie, A. 2008 Magnate estates along the road. Viking age settlements, communication and contacts in south-western Scania, Sweden. *Acta Archaeologica* 79. 110-144.

- Carlie, A. (red.) 2008 *Öresund - barriär eller bro? Kulturelle kontakter och samhällsutveckling i Skåne och på Sjælland under järnåldern*. Centrum för Danmarksstudier 18. Stockholm: Makadams förlag.
- Carlie, A. & M. Artursson 2005 *Böndernas gårdar*. I: A. Carlie (red.): *Järnålder vid Öresund. Band 1. Specialstudier och syntes*. Skånska spår - arkeologi längs Väst kustbanan. Lund: Riksantikvarieämbetet. 162-245.
- Christensen, J. K. 1973 *Vikingetidens langhuse på: Trelleborg, Aggersborg, Fyrkat og Nonnebakken*. København: Arkitektskolen.
- Christensen, T. 1982 Vindinge - en oversigt over de nyeste udgravninger. *ROMU* 1982. 11-26.
- Christensen, T. 1987 Krumvægshuset. *Skalk* 1987:1. 13-18.
- Christensen, T. 1988 Margrethehåb. A settlement site of the Early Middle Ages at Roskilde, Zealand. *Journal of Danish Archaeology* 7. 205-215.
- Christensen, T. 1991 *Lejre - syn og sagn*. Roskilde: Roskilde Museums forlag.
- Christensen, T. 1993 Lejre beyond legend - the archaeological evidence. *Journal of Danish Archaeology* 10. 163-185.
- Christensen, T. 1999 Et hjelmfragment fra Gevninge. *ROMU* 1999. 31-38.
- Christensen, T. 2007 A new round of excavations at Lejre (to 2005). I: J. D. Niles (red.): *Beowulf and Lejre*. Medieval and Renaissance Texts and Studies 323. Tempe: ACMRS. 109-126.
- Collin, F. & S. Køppe 1995 Indledning. I: F. Collin & S. Køppe (red.): *Humanistisk Videnskabsteori*. København: DR Multimedie. 9-35.
- Cornell, P. & F. Fahlander 2002 *Social praktik och stumma monument. Introduktion til mikroarkeologi*. Gotarc Serie C, nr. 46. Göteborg: Göteborg Universitet.
- Dobres, M-A. & J. Robb 2000 Agency in archaeology: paradigm or platitude? I: M-A. Dobres & J. Robb (red.): *Agency in Archaeology*. London, New York: Routledge. 3-17.
- Douglas, M. 1991 The Idea of a Home: A Kind of Space. *Social Research* 58:1. 287-307.
- Doxtater, D. 1990 Socio-political change and symbolic space in Norwegian farm culture after the reformation. I: M. Turan (red.): *Vernacular Architecture. Paradigms of Environmental Response*. Ethnoscapes 4. Aldershot, Vermont: Avebury. 183-218.
- Edblom, L. 2004 *Långhus i Gene. Teori och praktik i rekonstruktion*. Studia Archaeologica Universitatis Umensis 18. Umeå: Institutionen för arkeologi och samiska studier.
- Edmonds, M. 1999 *Ancentral Geographies of the Neolithic. Landscapes, Monuments and Memory*. London, New York: Routledge.
- Edmonds, M. 2004 *The Langdales. Landscape and Prehistory in a Lakeland Valley*.

Stroud: Tempus.

Ejstrud, B. & C. K. Jensen 2000 *Vendehøj - landsby og gravplads. Kronologi, organisation, struktur og udvikling i en østjysk landsby fra 2. årh. f.Kr. til 2. årh. e.Kr.* Kulturhistorisk Museums Skrifter 1/ Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 35. Højbjerg: Jysk Arkæologisk Selskab.

Elsner, H. 1989 *Wikinger Museum Haithabu: Schaufenster einer frühen Stadt.* Neumünster: Wachholtz.

Ethelberg, P. 2003 Gården og landsbyen i jernalder og vikingetid (500 f.Kr.-1000 e.Kr.). I: P. Ethelberg, N. Hardt, B. Poulsen & A. B. Sørensen (red.): *Det sønderjyske landbrugs historie. Jernalder, vikingetid og middelalder.* Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland 82. Haderslev: Haderslev Museum, Historisk Samfund for Sønderjylland. 123-373.

Fabech, C. 1993. Skåne - et kulturelt og geografisk grænseland i yngre jernalder og i nutiden. *Tor* 25. 201-245.

Fabech, C. & J. Ringtved 1995 Magtens geografi i Sydskandinavien - om kulturlandskab, produktion og bebyggelsesmønster. I: H. G. Resi (red.): *Produksjon og samfunn. Om erhverv, spesialisering og bosetning i Norden i 1. årtusen e.Kr. Beretning fra 2. nordiske jernaldersymposium på Granavolden Gjestgiveri 7.-10. maj 1992.* Varia 30. Oslo: Universitetets Oldsaksamling. 11-37.

Fabech, C., S. Hvass, U. Näsman & J. Ringtved 1999 'Settlement and Landscape' - a presentation of a research programme and a conference. I: C. Fabech & J. Ringtved (red.): *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998.* Højbjerg: Jysk Arkæologisk Selskab. 13-28.

Fabech, C. & J. Ringtved (red.) 1999 *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998.* Højbjerg: Jysk Arkæologisk Selskab.

Fairclough, G. 1992 Meaningful constructions - spatial and functional analysis of medieval buildings. *Antiquity* 66. 348-366.

Fleming, A. 2006 Post-processual landscape archaeology: a critique. *Cambridge Archaeological Journal* 16:3. 267-280.

Flor, J. R. 1995 Positivism. I: F. Collin & S. Køppe (red.): *Humanistisk Videnskabsteori.* København: DR Multimedie. 55-85.

Foote, P. & D. M. Wilson 1973 *The Viking Achievement. The Society and Culture of the Early Medieval Scandinavia.* London: Sidgwick and Jackson.

Fonnesbech-Sandberg, E. 1992 Problemer i østsjælland bopladsarkæologi. I: U. L. Hansen & S. Nielsen (red.): *Sjællands jernalder. Beretning fra et symposium 24. IV. 1990 i København.* Arkæologiske Skrifter 6. København: Arkæologisk Institut. 21-35.

Fonnesbech-Sandberg, E. 2005 Oldtidsbebyggelsen øst for Englandsvej. I: M. Svart Kristiansen (red.): *Tårnby. Gård og landsby gennem 1000 år.* Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 54. Højbjerg: Jysk Arkæologisk Selskab. 163-264.

Foster, S. 1989 Analysis of spatial patterns in buildings (access analysis) as an insight into social structure: examples from the Scottish Atlantic Iron Age. *Antiquity* 63. 40-

50.

Gardner, A. 2008 Agency. I: R. A. Bentley, H. D. G. Maschner & C. Chippindale (red.): *Handbook of Archaeological Theories*. Plymouth: AltaMira Press. 95-108.

Gardiner, M. 2000 Vernacular Buildings and the Development of the Later Medieval Domestic Plan in England. *Medieval Archaeology. Journal of the Society for Medieval Archaeology* XLIV. 159-179.

Giddens, A. 1984 *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge : Polity.

Gjærder, P. 1958 Dør. I: *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder - fra vikingetid til reformationstid. Bind III*. København: Rosenkilde og Bagger. 460-465.

Gudmudsson, V. 1889 *Privatboligen på Island i sagatiden samt delvis i det øvrige Norden*. København: Andr. Fred. Høst & Søns forlag.

Gurevich, A. Ya. 1969 Space and time in the Weltmodel of the old Scandinavian peoples. *Medieval Scandinavia* 2. 42-53.

Hadevik, C. & M. Steineke (red.) 2009 *Tematisk afrapportering av Citytunnelprojektet*. Rapport nr. 48. Malmø: Malmö Museer.

Hamilton, S. & R. Whitehouse 2006 Phenomenology in Practice: Towards a methodology for a "subjective" approach. *European Journal of Archaeology* 9:1. 31-71.

Hansen, A. B. 1998 *Vikingetidens huse - et kronologisk forsøg fra Københavnsområdet*. Upubliceret cand.mag. speciale. København: Forhistorisk Arkæologi, Københavns Universitet.

Hastrup, K. 1985 *Culture and History in Medieval Iceland. An Anthropological Analysis of Structure and Change*. Oxford: Clarendon Press.

Hatt, G. 1936 Oldtidens landsby i Danmark. *Fortid og Nutid* 11.97-129.

Hatt, G. 1938 Jernalders bopladser i Himmerland. *Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1938. 119-266.

Hatt, G. 1957 *Nørre Fjand. An Early Iron-Age Village Site in West Jutland*. Arkæologisk-kunsthistoriske Skrifter 2:2. København: Det Kgl. Dansk Videnskabernes Selskab.

Hedeager, L. 2001. Asgard reconstructed? Gudme - a 'central place' in the North. I: M. de Jong & F. Theuws (red.): *Topographies of Power in the Early Middle Ages*. Topographies of Power in the Early Middle Ages 6. Leiden: Brill. 467-507.

Hedeager, L. 2002 Scandinavian 'Central Places' in a Cosmological Setting. I: B. Hårdh & L. Larsson (red.): *Central Places in the Migration and Merovingian Periods*. Uppåkrastudier 6. Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°:39. Stockholm: Almqvist & Wiksell International. 3-18.

Heimer, O. P. Ifverson & J. Persson 2006 *Citytunnelprojektet. Lockarps bytomt - delområde 8. Rapport över slutundersökning*. Rapport nr 45. Malmø: Malmö

Kulturmiljö.

Herschend, F. 1989 Changing houses. Early medieval houses types in Sweden 500 to 1100 A.D. *TOR* 22.79-103.

Herschend, F. 1993 The origin of the hall in Southern Scandinavia. *TOR* 25. 175-199.

Herschend, F. 1997 *Livet i hallen. Tre fallstudier i den yngre järnålderns aristokrati*. Occasional Papers in Archaeology 11. Uppsala: Institutionen för Arkeologi och Antik Historia.

Herschend, F. 1998 *The Idea of the Good in Late Iron Age Society*. Occasional Papers in Archaeology 15. Uppsala: Institutionen för Arkeologi och Antik Historia.

Herschend, F. 2001 *Journey of Civilisation. The Late Iron Age View of the Human World*. Occasional Papers in Archaeology 24. Uppsala: Institutionen för Arkeologi och Antik Historia.

Hillier, B. & J. Hanson 1984 *The Social Logic of Space*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hoff, A. 1997 *Lov og Landskab. Landskabslovenes bidrag til forståelsen af landbrugs- og landskabsudviklingen i Danmark ca. 900-1250*. Århus: Århus Universitetsforlag.

Holm, L. & L. C. Nielsen 1984 Ottestrup. En ældre middelalders landsby i Vestsjælland. Museet for Holbæk og Omegn. Årsberetning 1983. 65-76.

Hope-Taylor, B. 1977 *Yeavinger. An Anglo-British centre of early Northumbria*. Archaeological Reports 7. London: Department of the Environment.

Hvass, S. 1981 Vorbasse. The Viking-age settlement at Vorbasse, central Jutland. *Acta Archaeologica* 50. 137-172.

Hvass, S. 1983 Vorbasse. The development of a settlement through the first millenium A.D. *Journal of Danish Archaeology* 2. 127-136.

Hvass, S. 1988. Jernalderens bebyggelse. I: P. Mortensen & B. M. Rasmussen (red.): *Jernalderens stammesamfund. Fra Stamme til Stat i Danmark 1*. Jysk Arkæologisk selskabs Skrifter 22. Højbjerg: Jysk Arkæologisk Selskab. 53-92.

Hvass, S. 1992 Tre vægplanker. Artikel 82. I: E. Roesdahl (red.): *Viking og Hvidekrist. Norden og Europa 800-1200*. København: Nordisk Ministerråd. 248.

Hvass, S. 1993 Bebyggelsen. I: S. Hvass & B. Storgaard (red.): *Da klinger i muld... 25 års arkæologi i Danmark*. Århus: Århus Universitetsforlag. 187-194.

Hårdh, B., P. O. Rindel, U. L. Hansen & A. Carlie 2008 Öresund - barriär eller bro? Kulturelle kontakter och samhällsutveckling i Skåne och på Sjælland under järnåldern. I: A. Carlie (red.): *Öresund - barriär eller bro? Kulturelle kontakter och samhällsutveckling i Skåne och på Sjælland under järnåldern*. Centrum för Danmarksstudier 18. Stockholm: Makadams förlag. 9-12.

Ingold, T. 2000a Building, dwelling, living: How animals and people make themselves at home in the world. I: T. Ingold: *The Perception of the Environment. Essays in livelihood, dwelling and skill*. London, New York: Routledge. 172-188.

Ingold, T. 2000b The temporality of landscape. I: T. Ingold: *The Perception of the Environment. Essays in livelihood, dwelling and skill*. London, New York: Routledge. 189-208.

Isendahl, C. 1997 Förhistorisk järnhantering i nordvästra Skåne. En studie med utgångspunkt från den vendeltida boplatsen i Haglekulla. I: P. Karsten (red.): *Carpe Scaniam. Axplock ur Skånes förflutna*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter 22. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. 113-147.

Jacobsson, B. 2000 *Järnåldersundersökningar i Sydsverige. Katalog över Skåne, Halland, Blekinge och Småland*. Lund: Riksantikvarieämbetet.

Jensen, J. 2004 *Danmarks Oldtid. Yngre jernalder og Vikingetid 400 e.Kr.-1050 e.Kr.* København: Gyldendal.

Jensen, S. 1987 Overgangshuset. *Skalk* 1987:5. 3-8.

Johnson, M. 2000 Self-made men and the staging of agency. I: M-A. Dobres & J. E: Robb (red.): *Agency in Archaeology*. London, New York: Routledge. 213-231.

Johnson, M. 2007 *Ideas of Landscape*. Oxford: Blackwell Publishing.

Johnston, R. 1998 Approaches to the perception of landscape. Philosophy, theory, methodology. *Archaeological Dialogues* 1998:1. 54-68.

Jönsson, L. & J. Kockum 2004 *Öresundsförbindelsen Fosie by 10. Rapport över arkeologisk slutundersökning*. Rapport nr. 21. Malmö: Malmö Kulturmiljö.

Jørgensen, L. 1998 En storgård fra vikingetid ved Tissø, Sjælland - en foreløbig præsentation. I: L. Larsson & B. Hårdh (red.): *Centrala platser-centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern*. Acta Archaeologica Lundensia 80:28. Stockholm: Almqvist & Wiksell International. 233-248.

Jørgensen, L. 2000 Storgården ved Tissø. Tolkning af aktivitetsområder og anlæg på grundlag af detektorfundene fra pløjelaget. I: M. B. Henriksen (red.): *Detektorfund - hvad skal vi med dem? Dokumentation og registrering af bopladser med detektorfund fra jernalder og middelalder. Rapport fra et bebyggelseshistorisk seminar på Hollufgård den 26. oktober 1998*. Skrifter fra Odense Bys Museer vol. 5. Odense: Odense Bys Museer. 61-67.

Jørgensen, L. 2001 From tribute to the estate system, 3rd - 12th century. A proposal for the economic development of the magnates' residences in Scandinavia based on settlement structures from Gudme, Tissø and Lejre Denmark. I: B. Arrhenius (red.): *Kingdoms and Regionality. Transactions from the 49th Sachsensymposium 1998 in Uppsala*. Theses and Papers in Archaeology B:6. Stockholm: Archaeological Research Laboratory. 73-82

Jørgensen, L. 2002 Kongsgård - kultsted - marked. Overvejelser omkring Tissøkompleksets struktur og funktion. I: K. Jennbert, A. Andrén & C. Raudvere (red.): *Plats och Praxis. Studier av nordisk förkristen ritual*. Vägar till Midgård 2. Lund: Nordic Academic Press. 215-247.

Jørgensen, L. 2005 Hov og hørg ved Tissø. I: T. Capelle & C. Fischer (red.): *Ragnarok - Odins verden*. Silkeborg: Silkeborg museum. 131-142.

- Jørgensen, L. 2009 Pre-Christian cult at aristocratic residences and settlement complexes in southern Scandinavia in the 3rd-10th centuries AD. I: U. von Freedon, H. Friesinger & E. Wamers (red.): *Glaube, Kult und Herrschaft. Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa. Akten des 59. Internationalen Sachsensymposiums und der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im Mitteldonauraum. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte Band 12*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH. 329-354.
- Jørgensen, L., J. F. Bican, L. G. Thomsen & X. P. Jensen 2004 Stormænd, købmænd og håndværkere ved Tissø i det 6.-11. årh. *Tissø og Åmoserne kulturhistorie og natur. Fra Holbæk Amt* 2003. 50-65
- Jørgensen, L. B. & P. Eriksen 1995 *Trabjerg. En vestjysk landsby fra vikingetiden*. Holstebro Museums række/ Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXXI:1. Højbjerg: Jysk Arkæologisk Selskab.
- Kastholm, O. T. 2008 Gårde fra yngre germansk jernalder og vikingetid ved Vestervang. *ROMU* 2008. 19-44.
- Kaul, F. 1985 A settlement site of the later Iron Age at Vallensbæk near Copenhagen. *Journal of Danish Archaeology* 4. 157-163.
- Kaul, F. 1985 Fægyde. *Skalk* 1985:5. 18-20.
- Kriig, S. & C. Pettersson 1997 Den fattige grannen. Kustbönder och boskapskötare i skuggan av Löddeköpinge. I: P. Karsten (red.): *Carpe Scaniam. Axplock ur Skånes förflutna*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter 22. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. 149-172
- Kyhlberg, O. 1995 Epilog och vision. I: H. Göthberg, O. Kyhlberg, & A. Vinberg (red.): *Hus & Gård i det förurbana samhället. Rapport från ett sektorsforskningsprojekt. Artikel del*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar. Skrifter nr 14. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. 179-192.
- Larsson, L. & K-M. Lenntorp 2004 The Enigmatic House. I: L. Larsson (red.): *Continuity for Centuries. A ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden*. Uppåkrastudier 10. Acta. Archaeologica Lundensia, Series in 8°: 48. Stockholm: Almqvist & Wiksell International. 3-48.
- Lund, J. 2005 Thresholds and passages: The meaning of bridges and crossings in the Viking Age and Early Middle Ages. *Viking and Medieval Scandinavia* 1. 109-135.
- Madsen, H. J. 1991 Vikingetidens keramik som historisk kilde. I: P. Mortensen & B. M. Rasmussen (red.): *Høvdingemagt og kongemagt. Fra stamme til stat i Danmark 2*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII:2. Højbjerg: Jysk Arkæologisk Selskab. 217-231.
- Martens, J. 2005 Skånsk huskronologi. I: A. Carlie (red.): *Järnålder vid Öresund. Band 1. Specialstudier och syntes*. Skånska spår - arkeologi längs Väst kustbanan. Lund: Riksantikvarieämbetet. 46-75.
- Martens, J. 2006 Usynlige strukturer. I: A. Carlie (red.): *Järnålder vid Öresund. Band 2. Metod- och materialstudier*. Skånska spår - arkeologi längs Väst kustbanan. Lund:

Riksantikvarieämbetet. 48-109.

Marshall, A. 1981 Environmental adaption and structural design in axially-pitched longhouses from Neolithic Europe. *World Archaeology* 13:1. 101-121.

Mathiassen, Th. 1948 *Studier over Vestjyllands Oldtidsbebyggelse*. Nationalmuseets skrifter. Arkæologisk-Historisk Række 2. København: Nationalmuseet.

Mathiassen, Th. 1959 *Studier over Nordvestsjælland Oldtidsbebyggelse*. Nationalmuseets skrifter. Arkæologisk-Historisk Række 7. København: Nationalmuseet.

Mikkelsen, M. 1996 De 3-skibede bronzealder huse i Viborg Amt. I: J. B. Bertelsen, M. Christensen, M. Mikkelsen, P. Mikkelsen, J. Nielsen & J. Simonsen (red.): *Bronzealderens bopladser i Midt- og Nordvestjylland*. Skive: De arkæologiske museer i Viborg Amt. 34-59.

Morris, C. A. 2000 *Craft, Industry and Everyday Life: Wood and Woodworking in Anglo-Scandinavian and Medieval York*. The Archaeology of York. The Small Finds 17/13. York: York Archaeological Trust for Excavation and Research.

Müller, S. 1906 Bopladsfundene. Den romerske tid. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1906. 83-142.

Mårtensson, A. W. 1976 En introduktion. I: A.W. Mårtensson (red.): *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. En investering i arkeologi*. Archaeologica Lundensia Investigationes Antiquitatibus Urbis Lundae VII. Lund: Kulturhistoriska Museet i Lund. 9-14

Mårtensson, A. W. (red.) 1976 *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. En investering i arkeologi*. Archaeologica Lundensia Investigationes Antiquitatibus Urbis Lundae VII. Lund: Kulturhistoriska Museet i Lund. 9-14

Nielsen, L. C. 1981 Omgård. A settlement from the Late Iron age and the Viking Period in west Jutland. *Acta Archaeologica* 50. 173-208.

Nilsson, T. 1976 Hus och huskonstruktioner. I: A.W. Mårtensson (red.): *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. En investering i arkeologi*. Archaeologica Lundensia Investigationes Antiquitatibus Urbis Lundae VII. Lund: Kulturhistoriska Museet i Lund. 41-71.

Nord, J. & A. Sarnäs 2005 *Öresundsförbindelsen Lockarp 7D-E. Rapport över arkeologisk slutundersökning*. Rapport nr. 18. Malmö: Malmö Kulturmiljö.

Nordanskog, G. 2006 *Föreställd hedendom. Tidigmedeltida skandinaviska kyrkportar i forskning och historia*. Vägar till Midgård 9. Lund: Nordic Academic Press.

Näsman, U. 1983 "Mellan skål och vägg". Om järnåldershusets rekonstruktion. I: G. Ólafsson (red.): *Hus, Gård och Bebyggelse. Föredrag från det XVI nordiska arkeologmötet, Island 1982*. Reykjavík: Þjóðminjasafn. 191-220.

Nørlund, P. 1948 *Trelleborg*. Nordiske Fortidsminder. IV. Bind. 1. København: Nordisk Forlag.

- Olsen, B. 1997 *Fra ting til Tekst. Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Olsen, B. 2006 Ting-mennesker-samfunn. Introduksjon til en symmetrisk arkeologi. *Arkæologisk Forum* 14.13-18.
- Olsen, O. 1965 Typehuset på Trelleborg. *Skalk* 1965:4. 18-27.
- O'Riordáin, A. B. 1971 Excavations at High Street and Winetavern Street, Dublin. *Medieval Archaeology* 15. 73-85.
- Oswald, A. 1997 A doorway on the past: practical and mystic concerns in the orientation of round house doorways. I: A. Gwilt & C. Haselgrove (red.): *Reconstructing Iron Age Societies. New Approaches to the British Iron Age*. Oxbow Monograph 71. Oxford: Oxbow. 87-95.
- Pahuus, M. 1995 Hermeneutik. I: F. Collin & S. Køppe (red.): *Humanistisk Videnskabsteori*. København: DR Multimedie. 109-137.
- Pantmann, P. 2006 *Ej blot til pynt - dualismen i gravfundne nøgler fra vikingetid. Et studie af gravfundne nøgler og deres symbolik samt deres betydning for revurderingen af kvinderoller i vikingetid*. Upubliceret mag.art. afhandling. Afdelingen for forhistorisk arkæologi, SAXO-instituttet, Københavns Universitet.
- Parker-Pearson, M. & C. Richards 1994 Architecture and order: spatial representation and archaeology. M. Parker-Pearson & C. Richards (red.): *Architecture & Order. Approaches to Social Space*. London, New York: Routledge. 38-72.
- Pauketat, T. 2001 Practice and history in archaeology. *Anthropological Theory* 1:1. 73-98.
- Pedersen, K. P. 2005 Tilgængelighedsanalyse - en arkæologisk metode? *KUML* 2005. 269-280.
- Petersson, B. 2008 Skåne mellan nationerna. Arkeologi och regional identitet. I: A. Carlie (red.): *Öresund - barriär eller bro? Kulturelle kontakter och samhällsutveckling i Skåne och på Sjælland under järnåldern*. Centrum för Danmarksstudier 18. Stockholm: Makadams förlag. 309-320.
- Price, N. 1995 House and home in Viking Age Iceland: cultural expression in Scandinavian colonial architecture. I: D.N. Benjamin (red.): *The Home: Words, Interpretations, Meanings and Environments*. Aldershot: Avebury. 109-129.
- Rapoport, A. 1969 *House form and Culture*. Foundations of Cultural Geography Series. Englewood Cliffs: Prentice-Hall Inc.
- Rudin, G.-B. & K. Brink 2002 *Öresundsförbindelsen Lockarp 7A. Rapport över arkeologisk slutundersökning*. Rapport nr. 16. Malmö: Malmö Kulturmiljö.
- Rudolph, A. 1939 Der ersten Fund einer wikingerzeitlichen Tür in Hathabu. *Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit* 15:1. 31-34.

- Schietzel, K. 1969 *Die archäologischen Befunde der Ausgrabung Haithabu 1963-1964*. Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu. Bericht 1. Neumünster: Karl Wachholtz Verlag.
- Schietzel, K. 1981 *Stand der siedlungsarchäologischen Forschung in Haithabu*. Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu 16. Neumünster: Karl Wachholtz Verlag.
- Schmidt, H. 1994 *Building Customs in Viking Age Denmark*. Herning: Poul Kristensen Grafisk Virksomhed a-s.
- Siech, A. & Å. Berggren 2002 *Öresundsförbindelsen Petersborg 6. Rapport över arkeologisk slutundersökning*. Rapport nr.15. Malmö: Malmö Kulturmiljö.
- Skov, H. 1994 Hustyper i vikingetid og tidlig middelalder. Udviklingen af hustyperne i det gammeldanske område fra ca. 800-1200 e.Kr. *Hikuin* 21. 139-162.
- Steineke, M., A. Ekenberg, K. Hansson & P. Ifverson 2005 *Öresundsförbindelsen Sunnaå 19A-F. Rapport över arkeologisk slutundersökning*. Rapport nr. 34. Malmö: Malmö Kulturmiljö.
- Steinsland, G. & K. Vogt 1981 "Aukinn ertu Uolse ok vpp vm tekinn". En religionshistorisk analyse av VolsaÞáttur i Flateyjarbók. *Arkiv for Nordisk Filologi* 96.87-106.
- Stenberger, M. 1940 Der eisenzeitliche Hof bei Dune in Dalhem auf Gotland. *Mannus* 32. 410-434.
- Stenholm., L. 1985 Delresultat från utgrävningarna 1983-1985, Önnerup. I: Wihlborg A. (red.): *Arkeologi och naturgas i Skåne*. Riksantikvarieämbetet UV-Syd's skriftserie, nr 6. Lund: Riksantikvarieämbetet .
- Stenholm, L. 1986 Önnerup - en skånsk by mellan två revolutioner. I: A. Andrén, M. Anglert, M. Anglert, U-B. Ekstrand, L. Ersgård, H. Klackenberg, B. Sundnér & J. Wienberg (red.): *Medeltiden och arkeologin. Festskrift til Erik Cinthio*. Lund Studies in Medieval Archaeology 1. Lund. 73-86.
- Stoumann, I. 1981 Sædding. A Viking-age village near Esbjerg. *Acta Archaeologica* 50. 95-118.
- Svanberg, F. 2000 Skåne och Själland 800-1050. I: F. Svanberg & B. Söderberg (red.): *Porten till Skåne. Löddeköpinge under järnålder och medeltid. Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge 2*. Riksantikvarämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter 32. Lund: Riksantikvarämbetet. 228-260.
- Svart Kristiansen, M. 2006 Bygninger. I: M. Svart Kristiansen (red.): *Tårnby. Gård og landsby gennem 1000 år*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 54. Højbjerg: Jysk Arkæologisk Selskab.163-264.
- Szabó, M., G. Grenander-Nyberg & J. Myrdal 1985 *Die Holzfunde aus der frühgeschichtlichen Wurt Elisenhof*. Elisenhof. Die Ergebnisse der Ausgrabung der frühgeschichtlichen Marschensiedlung beim Elisenhof in Eiderstedt 1957/58 und 1961/64. Studien zur Küstenarchäologie Schleswig-Holsteins Serie A. Frankfurt am Main, Bern, NewYork: Peter Lang Verlag.
- Söderberg, B. 1994 Bytomtsarkeologi i Sverige - några exempel från UV syd's

arbetsområde. *Arkeologi i Sverige* 3. 41-66.

Söderberg, B. 2000 Redovisning av de arkeologiska undersökningarna inom Löddeköpinge 90:1 och 12:28. I: F. Svanberg & B. Söderberg (red.): *Porten till Skåne. Löddeköpinge under järnålder och medeltid. Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge 2*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter 32. Lund: Riksantikvarieämbetet. Vedlagt CD-rom.

Söderberg, B. 2003 Järnålderens Järrestad. Bebyggelse, kronologi, tolkningsperspektiv. I: B. Söderberg (red.): *Järrestad. Huvudgård i centralbygd*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter 51. 109-174.

Söderberg, B. 2005 *Aristokratisk rum och gränsoverskridande. Järrestad och sydöstra Skåne mellan region och rike 600-1100*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter 62. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Sørensen, A.C. & S.Å. Tornbjerg 2001 Kløvested. En landsby med rødder i vikingetiden. *Årbog for Køge Museum* 2000. 7-18.

Tegnér, M. 2005 *Järnåldersundersökningar i Skåne. Katalog över arkeologiska undersökningar 1960-2000*. Malmö Kulturmiljö rapport 51/University of Lund, Institute of Archaeology - report series 91. Malmö: Malmö Museer.

Tesch, S. 1988 En slättbygd vid kusten under brons- och järnålder - arkeologiska undersökningar inom ramen för Ystadprojektet. *Ystadiana XXXIII*. s. 189-230.

Tesch, S. 1993 *Houses, Farmsteads and Long-term Change. A Regional Study of Prehistoric Settlements in the Köpings Area, in Scania, Southern Sweden*. Uppsala: Uppsala Universitet.

Thrane, H. 1976 Bebyggelseshistorie som arbejds metode. I: H. Thrane (red.): *Bebyggelsesarkæologi. Beretning fra et symposium 1975, afholdt af Odense Universitet*. Skrifter fra Historisk Institut 17. Odense: Odense Universitet. 5-15

Thomas, J. 1993 The politics of vision and the archaeologies of landscape. I: B. Bender (red.): *Landscape: Politics and Perspectives*. London: Berg. 19-48.

Thomas, J. 1996 *Time, Culture and Identity. An Interpretive Archaeology*. London, New York: Routledge.

Thomas, J. 2004 *Archaeology and Modernity*. London, New York: Routledge.

Tilley, C. 1994 *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments*. Explorations in Anthropology Series. Oxford: Berg.

Tornbjerg, S. Å. 1991 Varpelev gennem 2000 år - Rapport fra et arkæologisk rekognoscerings- og udgravningsprojekt i Varpelev ejerlaug. *Årbog for Køge Museum* 1990. 75-94.

Tornbjerg, S. Å. 1992 Jernalderbebyggelser ved Køge. I: U. L. Hansen & S. Nielsen (red.): *Sjællands Jernalder. Beretning fra et symposium 24.IV.1990 i København*. Arkæologiske skrifter 6. København: Arkæologisk Institut, Københavns Universitet. 51-80.

Tornbjerg, S. Å. 1995 Vikingerne ved Tryggevælde. *Historisk Årbog fra Roskilde Amt*

1995. 69-85.

Tornbjerg, S. Å. 1997 Toftegård ved Strøby. Arkæologiske udgravninger 1995-98 af en stormandsbebyggelse. *Årbog for Køge Museum* 1997. 5-19.

Tornbjerg, S.Å. 1998 Toftegård - en fundrig gård fra sen jernalder og vikingetid. I: L. Larsson & B. Hårdh (red.): *Centrala platser-centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern*. Acta Archaeologica Lundensia 80:28. Stockholm: Almqvist & Wiksell International. 217-232

Tornbjerg, S. Å. 1999 Iron Age settlements near Køge, eastern Zealand. I: C. Fabech & J. Ringtved (red.) 1999 *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Højbjerg: Jysk Arkæologisk Selskab. 197-199.

Trumbull, H. C. 2000 *The Threshold Covenant or The Beginning of Religious Rites*. Kirkwood: Impact Christian Books.

Ulriksen, J. 1988 Vikingehuse i Svogerslev. *ROMU* 1987. 15-26.

Van Gennep, A. 1960 *The Rites of Passage*. Chicago: Chicago University Press.

Wallace, P. F. 1992 *The Viking Age Buildings of Dublin*. Medieval Dublin Excavations 1962-81, ser. A, vol 1. Dublin: Royal Irish Academy.

Waterbolk, H. 1994 The origin of the Lejre house type. I: A.C. Larsen (red.): *Kongehallen fra Lejre - et rekonstruktionsprojekt. International workshop 25.-27. november 1993 på Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter, Lejre, om rekonstruktionen af vikingehallen fra Gl. Lejre og et vikingemiljø*. Teknisk Rapport 1. Lejre: Historisk-arkæologisk Forsøgscenter Lejre. 101-114.

Webley, L. 2008 *Iron Age Households. Structure and Practice in Western Denmark, 500 BC-AD 200*. Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter 62. Højbjerg: Jysk Arkæologisk Selskab.

Wranning, P. 1999 Sydhalländska Trelleborghus - lokala variationer av ett senvikingatida byggnadsskick. I: T. Artelius, Englund, E. & Ersgård, L. (red.): *Kring västsvenska hus - boendets organisation och symbolik i förhistorisk tid och historisk tid*. Gotarc serie C. Arkeologiska skrifter 22. Göteborg: Göteborgs universitet. 37-50.

Zimmerman, W. H. 1992 *Die Siedlungen des 1. Bis 6. Jahrhunderts nach Christus von Flögeln-Eekhöltjen, Niedersachsen: Die Bauforme und ihre Funktionen*. Probleme der Küstenforschung in Südlichen Nordseegebiet 19.

Ödman, A. 1992 Hus och hem. I: E. Roesdahl (red.): *Viking og Hvidekrist. Norden og Europa 800-1200*. København: Nordisk Ministerråd. 136-143.

Ödman, A. 2003 Tankar kring två ringhandtag från Uppåkra. I: B. Hårdh (red.): *Flere fynd i centrum. Materialstudier i och kring Uppåkra*. Uppåkrastudier 9. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 80:45. Stockholm: Almqvist & Wiksell International. 89-96.

Hjemmesidereferencer

Fund og fortidsminder: www.dkconline.dk

AUD: www.kulturarv.dk/tjenester/publikationer/emneopdelt/arkaeologi/index.jsp

Fornsök: www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

Liste over svenske stednumre:

www.raa.se/cms/fornsok/for_yrkesanvandare/manualer.html

Upublicerede rapporter

Andersson, T. 1993 *Rapport. Arkeologisk forundersökning 1991. Toarp 5:6*. Upubl. udgravningsrapport, Malmö Museer.

Andersson, T. 2000 *Järnåldersbebyggelse i Köpingsbro. Arkeologisk undersökning. UV syd rapport 2000:75*. Upubl. udgravningsrapport, UV Syd.

Aspeborg, H. 2008 *Förhistoriske strandbosättningar vid Dalabadet. Järnålder i Dalköpinge*. UV syd rapport 2008:5. Upubl. udgravningsrapport, UV Syd.

Beck, A. S. 2005 *Beretning for udgravning af "Sletten" - en gårdsenhed fra yngre vikingetid*. KØM 2526. Upubl. udgravningsrapport, Køge Museum.

Bican, J. F. 2007 *Beretning for undersøgelse af spredte gruber, et hus og en grav fra sen førromersk jernalder samt af boplads- og produktionsområde fra vikingetid*. KAM 2007-023. Upubl. udgravningsrapport, Kalundborg Museum.

Boye, L. 1997 *Beretning om de arkæologiske udgravninger på Gershøj-området. Bebyggelse og grave fra jernalder og vikingetid samt gruber fra yngre stenalder og yngre bronzealder*. SØL 505. Upubl. udgravningsrapport, Kroppedal Museum.

Boye, L. 2002 *Beretning for udgravning af Korsvejgård 2, SØL 905. Bopladsrester med hustomt fra ældre jernalder og hustomter og hegn fra ældre vikingetid*. SØL 905. Upubl. udgravningsrapport, Kroppedal Museum.

Christensen, K. 1998 *Langetofte, sb 113, Boeslunde sogn, Slagelse herred, Sorø amt*. AMK 199005. Upubl. udgravningsrapport, Sydvestsjælland Museum.

Christensen, K. 1999 *Langetofte, sb 113, Boeslunde sogn, Slagelse herred, Sorø amt*. AMK 199005. Upubl. udgravningsrapport, Sydvestsjælland Museum.

Christensen, K. 2004 *Løvegade 4, Slagelse bygrunde 288 a-b, Slagelse sogn, Slagelses herred, Sorø amt*. SVM 2003023. Upubl. udgravningsrapport, Sydvestsjælland Museum.

Christensen, T. 2002 *Margrethehåb I, II og III. Beretning over arkæologisk undersøgelse af bopladssområde fra (neolitikum, bronzealder), jernalder, vikingetid og tidlig middelalder ved Margrethehåb*. ROM 623. Upubl. udgravningsrapport, Roskilde Museum.

Christensen, T. & L. Gernager u.år. *Beretning over arkæologisk udgravning af*

- gårdsanlæg fra vikingetid ved Moesgård 1982*. ROM 502. Upubl. udgravningsrapport, Roskilde Museum.
- Edring, A: 1997 *Rapport. Arkeologisk undersökning 1995. Ett gårdskomplex från vikingatid/tidig medeltid, Fjälkinge 48:15, Skåne*. Rapport 1997:09. Upubl. udgravningsrapport, Regionsmuseet Kristianstad.
- Ericson-Borggren, T. 1993 *Rapport. arkeologiske undersökning m m 1989-91. Åhus 42:84 m fl, Åhus Sn, Fornlämning 35, Skåne*. Rapport 1993:12. Upubl. udgravningsrapport, Regionsmuseet Kristianstad.
- Ericson, T. & A. Carlie 2005 *Västervång. En boplats från äldre och yngre järnålder*. UV syd DAFF 2006:1. Upubl. udgravningsrapport, UV Syd.
- Fonnesbech-Sandberg, E. 1995 *Udgravningsberetning. SØL 441 Kroppedal. Boplads, germansk jernalder og vikingetid*. SØL 411. Upubl. udgravningsrapport, Kroppedal Museum.
- Fonnesbech-Sandberg, E. 2002 *Udgravningsberetning for SØL 411 Vinkelhusene. Boplads fra yngre bronzealder, germansk jernalder og vikingetid*. SØL 411. Upubl. udgravningsrapport, Kroppedal Museum.
- Friman, B. 2007 *Vintrieleden - Hyllie IP - Ekostråket. Järnåldersbebyggelse på Hyllie 156:8. Arkeologiska slutundersökningar 1999-2000*. Rapport 2006:12. Upubl. udgravningsrapport, Malmö museer.
- Gernager, L. 2002 *Beretning over arkæologisk undersøgelse af anløbsplads fra yngre germanertid og vikingetid ved Vesters Egesborg 2001*. NÆM 1997:120-2001. Upubl. udgravningsrapport, Næstved Museum.
- Gernager, L. & J. Ulriksen 2002 *Margrethehåbsvej*. ROM 2109. Upubl. udgravningsrapport, Roskilde Museum.
- Giersing, T. 2001 *Udgravningsberetning. SØL 1016 Gyngemosegård*. SØL 1016. Upubl. udgravningsrapport, Kroppedal Museum.
- Giersing, T. 2003 *Udgravningsberetning. TAK 1091 Godthåb 2*. TAK 1092. Upubl. udgravningsrapport, Kroppedal Museum.
- Giersing, T. 2003 *Udgravningsberetning. B0251-1093 Gyngemosegård 2*. TAK 1093. Upubl. udgravningsrapport, Kroppedal Museum.
- Giersing, T. 2007 *TAK 1250, Lyngbygårdsvej. Arkæologisk undersøgelse*. TAK 1250. Upubl. udgravningsrapport, Kroppedal Museum.
- Giersing, T. 2008 *TAK 1102 Nørrevangen. Arkæologisk undersøgelse*. TAK 1102. Upubl. udgravningsrapport, Kroppedal Museum.
- Grehn, F. 2006 *Tygelsjö 41:1. Inför planerad villabebyggelse vid Laavägen. Arkeologisk slutundersökning 2003*. Rapport 2006:74. Upubl. udgravningsrapport, Malmö Museer.
- Gärtner, B. 1995 *ROM 1346/89 - Gershøj kirke*. ROM 1346. Upubl. udgravningsrapport, Roskilde Museum.

- Gärtner, B. 2001 *Vesters Egesborg - 1997. Beretning for prøveundersøgelse af en anløbsplads fra yngre jernalder, ca. 550-950 e.Kr.* NÆM 1997:120-1997. Upubl. udgravningsrapport, Næstved Museum.
- Holm, L. 1982 *Beretning over delvis udgravning af tidlig middelalder landsby ved Ottestrup.* MHO 29-83. Upubl. udgravningsrapport, Holbæk Museum.
- Høier, H. 2000 *Udgravningsberetning over SMV 7546, Næs 1997-1999. En vikingetidig grubehusbebyggelse med hørforarbejdning.* SMV 7546. Upubl. udgravningsrapport, Museerne.dk.
- Isendahl, C. 1996 *Ett vendeltida gårdskomplex i nordvestra Skåne.* UV syd rapport 1996:59. Upubl. udgravningsrapport, UV Syd.
- Jacobsson, B. 1999 *Trelleborgen i Trelleborg. Förhistoriska boplatsslämningar och gravar, vikingatida ringborg och medeltida bebyggelseslämningar.* UV syd rapport 1999:93. Upubl. udgravningsrapport, UV Syd.
- Jacobsson, B. 2002 *Ståstorp - en vendeltida/vikingatida gård. Arkeologisk förundersökning och slutundersökning.* UV syd DAFF 2002:2. Upubl. udgravningsrapport, UV Syd.
- Jepsen, J. B. 2004 *Beretning for ROM 2258 Åbrinken.* ROM 2258. Upubl. udgravningsrapport, Roskilde Museum.
- Jeppson, A. 1996 *Boplat. Skabersjö 26:12, 26:14. I: E.Räf (red.): Skåne på Längden. Sydgasundersökningarna 1983-1985.* UV syd rapport 1996:58. Upubl. udgravningsrapport, UV Syd.
- Kastholm, O. T. 2008 *Beretning for arkæologisk undersøgelse ved Vestervang.* ROM 2384. Upubl. udgravningsrapport, Roskilde Museum.
- Kaul, F. 1985 *Udgravningsberetning. Vallensbæk tofter, forår 1985.* SØL 218. Upubl. udgravningsrapport, Kroppedal Museum.
- Kaul, F. 1985 *Beretning over den arkæologiske undersøgelse ved Vallensbæk landsby.* SØL 180. Upubl. udgravningsrapport, Kroppedal Museum.
- Kaul, F. 1988 *Udgravningsberetning. Idagård.* NM I 6721/88. Upubl. udgravningsrapport, Nationalmuseet.
- Kling, J. 1988 *Arkeologisk huvudundersökning österom Sommarlustvägen, Tygelsjö, Malmö kommun 1984.* Upubl. udgravningsrapport, Malmö Museer.
- Kockum, J. 2003 *Rinkaby - Krigarens by. Arkeologisk undersökning 1996.* Rapport 2003:78. Upubl. udgravningsrapport, Regionsmuseet Kristianstad.
- Kockum, J. & J. Persson 2007 *Hyllie IP - inför anläggandet av idrottsplats m.m. på Hyllie medeltida bytomt, Hyllie 155:91 och 156:8. Arkeologisk slutundersökning 2000-2001.* Rapport 2007:34. Upubl. udgravningsrapport, Malmö Museer.
- Kriig, S. & C. Pettersson 1996 *En vendel-/vikingatida boplat i Bjärred.* UV syd rapport 1996:61. Upubl. udgravningsrapport, UV Syd.
- Kriig, S. & J. Thomasson 1999 *Vikingatida och medeltida gårdslämningar i Säby. En*

- arkeologisk slutundersökning inför byggandet av Västkustbanan*. UV syd rapport 1999:4. Upubl. udgravningsrapport, UV Syd.
- Kriig, S. & J. Thomasson 1999 *Den vikingatida/tidigmedeltida bebyggelsen i Häljarp*. UV syd rapport 1999:95. Upubl. udgravningsrapport, UV Syd.
- Lagergren-Olsson, A. 2003 *Sten- och järnålder vid Östra Gryet*. UV syd rapport 2003:12. Upubl. udgravningsrapport, UV Syd.
- Larsson, R. 1995 *Skåne, Uppåkra socken, Hjärup 21:38, RAÄ 26. Arkeologisk undersökning etapp I och II*. UV syd rapport 1995:51. Upubl. udgravningsrapport, UV Syd.
- Larsson, R. 1998 *Att bo i munkarnas Ljungby. En boplatsundersökning från Munka-Ljungby i nordvästra Skåne*. UV syd rapport 1997:62. Upubl. udgravningsrapport, UV Syd.
- Lenntorp, K-M. 2008 *Rapport. Arkeologisk undersökning, Stora Uppåkra 8:3, Fornlämning 5*. Upubl. udgravningsrapport, Lunds Universitet.
- Nielsen, J. & T. Christensen 2008 *Beretning for arkæologisk undersøgelse ved Himmelev Boldbaner, etape I, Himmelev sogn*. ROM 2503. Upubl. udgravningsrapport, Roskilde Museum.
- Olesen, L. 1999 *Beretning over udgravning af yngre jernalders bebyggelsespor*. ROM 641. Upubl. udgravningsrapport, Roskilde Museum.
- Petersson, B. 1996 *Skåne, Uppåkra sn, Hjärup 21:36 m fl. Planskild korsning i Hjärup. Arkeologisk förundersökning*. UV syd rapport 1996:42. Upubl. udgravningsrapport, UV Syd.
- Pettersson, C. 1996 *En boplats från yngre bronålder - en gård från vendel/vikingatid*. UV syd rapport 1996:71. Upubl. udgravningsrapport, UV Syd.
- Pettersson, C. 1996 *Medeltida bytomt. Önnerup 4:3 Fjellie socken Stamledning Fjellie P20 Grenledning Nöbbelöv P1 RAÄ 12. I: E.Räf (red.): Skåne på Längden. Sydgasundersökningarna 1983-1985*. UV syd rapport 1996:58. Upubl. udgravningsrapport, UV Syd.
- Pettersson, L. 2005 *Trelleborghuset i Krigarens by. Arkeologisk undersökning 2005*. Rapport 2005:82. Upubl. udgravningsrapport, Regionsmuseet Kristianstad.
- Rasmussen, T. & O. Thirup Kastholm 2008 *Beretning for udgravning af en hustomt med tilhørende hegnforløb fra yngre germansk jernalder*. ROM 2503. Upubl. udgravningsrapport, Roskilde Museum.
- Runcis, J. 1998 *Gravar och boplats i Hjärup - från äldre och yngre järnålder*. UV syd rapport 1998:1. Upubl. udgravningsrapport, UV Syd.
- Schmidt Sabo, K. 2000 *Vikingatida långhus och en bysmedja. Arkeologisk för- och slutundersökning*. UV syd rapport 2000:101. Upubl. udgravningsrapport, UV Syd.
- Stark, K. & J. Mårtensson 2001 *Marbäckmossen. Starndnära lämningar från neolitikum och järnålder*. UV syd DAFF 2001:5. Upubl. udgravningsrapport, UV Syd.

Strandmark, F. & P. Ifverson 2008 *Stora Bernstorp II - arkeologisk slutundersökning av Stora Bernstorps industriområde, etapp II inom fornlämning RAÄ 58. Arkeologisk slutundersökning 2005*. Rapport 2008:33. Upubl. udgravningsrapport, Malmö Museer.

Strömberg, B. & A. Thörn Pihl 2000 *Järnåldersbosättningar i ett bronsålderslandskap. Arkeologisk undersökning*. UV syd rapport 2000:53. Upubl. udgravningsrapport, UV Syd.

Staal, B. 1999 *Beretning over prøveudgravningen Korsvejgård, Måløv samt udgravningen af arealerne i første etape af jordarbejdet på NOVO-Nordisk A/S*. SØL 463. Upubl. udgravningsrapport, Kroppedal Museum.

Sørensen, A. C. 2001 *Udgravningsberetning. Hustomter, staklader, gruber, brønde. Yngre stenalder, sen vikingetid-middelalder, renæssance. Kløvested, 2001*. KØM 2144. Upubl. udgravningsrapport, Køge Museum.

Sørensen, A. C. 2004 *KØM 2502 Lyksagergård, Greve sogn, Tune herred, Københavns tidl. Roskilde amt*. KØM 2502. Upubl. udgravningsrapport, Køge Museum.

Sørensen, A. C. 2000 *Udgravningsberetning. Hustomter, gruber, yngre jernalder, Toftegård område IV (Pilehavegård)*. KØM 1699. Upubl. udgravningsrapport, Køge Museum.

Söderberg, B. 1995 *Gårdstånga. Boplats- och bebyggelselämningar från stenålder till nyare tid. Arkeologiska för-, slut och forskningsundersökningar*. Rapport 1995:7. Upubl. udgravningsrapport, Malmö Museer.

Söderberg, B. 2002 *Järrestad i centrum. Arkeologisk undersökning*. Uv syd rapport 2002:16. Upubl. udgravningsrapport, UV Syd.

Tornbjerg, S. Å. 1989 *Beretning: udgravning af gård fra yngre jernalder*. KØM 1585. Upubl. udgravningsrapport, Køge Museum.

Tornbjerg, S. Å. 2002 *Udgravningsberetning KØM 1200. Bebyggelse - Jernalder, vikingetid og yngre stenalder*. KØM 1200. Upubl. udgravningsrapport, Køge Museum.

Tuominen, K., T. Johansson & A. Gruber 2008 *Svågertorps industriområde delområde J&L. Arkeologisk slutundersökning 2000*. Rapport 2008:79. Upubl. udgravningsrapport, Malmö Museer.

Tuominen, K. & H. Koch 2008 *Svågertorps industriområde delområde M, N, O, Q & R. Arkeologisk slutundersökning*. Rapport 2007:18. Upubl. udgravningsrapport, Malmö Museer.

Ulriksen, J. 1987 *"Lynghøjskolen", Svogerslev sogn, Sømme herred, Københavns Amt*. ROM 1317. Upubl. udgravningsrapport, Roskilde Museum.

Ulriksen, J. 1999 *Beretning over arkæologisk udgravning ved Kongemarken*. ROM 1810. Upubl. udgravningsrapport, Roskilde Museum.

Ulriksen, J. 2001 *Beretning over arkæologisk udgravning af vikingetidsbebyggelsen "Gevninge-Nødager", Gevninge sogn*. ROM 1994. Upubl. udgravningsrapport, Roskilde Museum.

Ulriksen, J. 2001 *Vesters Egesborg - 1999. Beretning for prøveundersøgelse af en anløbsplads fra yngre jernalder, ca. 550-950 e.Kr.* NÆM 1997:120-1999. Upubl. udgravningsrapport, Næstved Museum.

Ulriksen, J. 2002 *Beretning over arkæologisk undersøgelse af anløbsplads fra yngre germanertid og vikingetid ved Vesters Egesborg 2000.* NÆM 1997:120-2000. Upubl. udgravningsrapport, Næstved Museum.

Wøller, T. 1996 *Udgravningsberetning for Gershøj kirke, efteråret 1995.* ROM 1346. Upubl. udgravningsrapport, Roskilde Museum.

Wøller, T. 1998 *Udgravningsberetning for Toftegård 1996-1998.* KØM 1699. Upubl. udgravningsrapport, Køge Museum.

Wøller, T. 2000 *Tingbjerggård, Bjæverskov. En bebyggelse fra tidlig middelalder med 1200-tals skattefund samt bebyggelsesspor fra bronze- og jernalder.* KØM 2121. Upubl. udgravningsrapport, Køge Museum.

Wøller, T. 2001 *Toftegård. Udgravning efteråret 2000. Fortsat undersøgelse af en storgårdsbebyggelse fra vikingetid.* KØM 1699. Upubl. udgravningsrapport, Køge Museum.

Wøller, T. 2005 *Udgravningsberetning for Torstorp Vesterby. Bebyggelse fra yngre bronzealder til vikingetid indslag af yngre stenalder samt gravplads fra yngre romersk jernalder.* SØL 295. Upubl. udgravningsrapport, Kroppedal Museum.